KİTAPÇILIK TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ YAYINLARI

# GENERAL TRİKUPİS'İN HÂTIRALARI

Yazan General Nikolaos TRİKUPİS

Çeviren : Ahmet ANGIN

Kapak : Etem Çalışkan
Dizgi - baskı : Hüsnütabiat Matbaası
Kapak baskısı : Ar Matbaası
Basıldığı tarih : 1967 — İstanbul

# İÇİNDEKİLER


| | Sayfa |
|---|---|
| **ÖNSÖZ** | 5 |
| Birinci Dünya Savaşından Önce Yunanistan | 9 |
| Yunanistan'da Liberalizm | 10 |
| Balkan Savaşı | 11 |
| Balkanlıların Biribirine Düşmesi | 12 |
| Birinci Dünya Savaşı | 13 |
| Müttefikler Arasındaki Rekabet | 16 |
| Anadolu Harekâtı | 17 |
| Türk-Yunan Dostluğunun Bozulması | 21 |
| Trikupis'i Kim Esir Aldı? | 22 |
| **GİRİŞ** | 26 |
| Seferberlik | 27 |
| Farsala Savaşı | 30 |
| Dömeke Savaşı | 31 |
| Taratsa Savaşı | 32 |
| **1912 : TÜRKİYE'YE KARŞI MÜTTEFİK SAVAŞI** | 33 |
| Glikovo Savaşı | 33 |
| Burgaz Savaşı | 34 |
| Yenice Savaşı | 35 |
| Morava Dağı (Arnavutluk) | 35 |
| Leskoviki | 36 |
| Klisura Savaşı | 37 |
| **1913 : BULGARİSTAN'A KARŞI SAVAŞ** | 38 |
| Kilkis Savaşı | 38 |
| Kelender Savaşı | 39 |
| Petsovo Savaşı | 40 |
| **1916 : SELÂNİKTE DURUM** | 41 |
| **1918-1919 : BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI :** | 44 |
| Ciciler, Florina | 45 |
| Taarruz | 46 |
| Üsküp, Pristine | 48 |
| Niş | 49 |

Sayfa


Pirot (Prut) ..... 50
«Siz Kurtarıcılarımız Hoş Geldiniz» ..... 50
Sofya (Bulgaristan) ..... 53
Asvestohori (Makedonya) ..... 54
Smardesi ..... 58
Manisa (Küçük Asya) ..... 61
Bursa (Küçük Asya) ..... 63
Soma, Susurluk ..... 65
Avgin _ İnönü (Savaş) ..... 66
Haziran-Temmuz 1921 : Kütahya Harekâtı ..... 68
Eskişehir (Dorilea) ..... 70
26 Temmuz - 19 Eylül 1921: Güney Tüm. Gr. (Harekât) 72
Afyonkarahisar (Küçük Asya) ..... 72
22-30 Eylül 1921: 2. Ordu Grubu (Bordi Yön. Harekât) 74
Dışviran ..... 75
1921 Aralık-1922 Haziran: Türklerin Tasarlanan Harekât Plânı Hakkında Tahmin ..... 77
1922 Ağustos: Türk Taarruzunun Arifesinde ..... 81
Birinci Ordu Grubunun Savunma Tertibatı ..... 86
Türk Ordusu ..... 88
**TÜRK GENEL TAARRUZU** : 13 Ağustos 1922 (Birinci Gün) ..... 89
14 Ağustos 1922 : Taarruzun İkinci Günü (Çekiliş) ... 91
15 Ağustos 1922 : Taarruzun Üçüncü Günü (Çekilişe Devam) ..... 92
16 Ağustos 1922 : Taarruzun 4. Günü (Ulucak ve Hamurköy savaşları) ..... 93
17 Ağustos 1922: Taarruzun 5. Günü (Aliviran savaşı) 95
18 Ağustos 1922 : Taarruzun 6. Günü (Banaz'a Doğru Çekiliş) ..... 97
19 Ağustos 1922 : Taarruzun 7. Günü (Uşağa Doğru Çekiliş) ..... 98
20 Ağustos 1922 : Taarruzun 8. Günü (Uşağa Çekilişe Devam) ..... 99
ESARET, Yunanistan'a Dönüş ..... 102
Savaşçıların Dönüşü ..... 104

# ÖN SÖZ

Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığından bu yana 48 yıl geçti. Yani, yarım yüzyıla yakın bir zaman.. Bugün, bizim «Millî Kurtuluş», Yunanlıların da «Küçük Asya» adını verdikleri harekâtta yaşamış ve bunda fiilen görev almış kişilerden çok azı hayatta. Hepsi birer birer tarihin derinliklerine çekiliyor. Tabiî onlarla beraber Anadolu Harekâtı da tarih olmakta.. Hattâ bu olay çoktan «tarih» olmuştur diyebiliriz.

Biz bu kanıda olduğumuz için General Trikupis'in Savaş Anıları'nı dilimize çevirmeyi yararlı bulduk. Herhalde, Türk ve Yunan milletlerini ayni zamanda ilgilendiren tarih olmuş bir olay hakkında, hasım tarafın da görüşlerini bilmekte fayda vardır. Hele bu karşı taraf, bizzat Türkiye'ye karşı harekâtı yürütmüş ve Atatürk'e esir olmuş, üstelik de esir olduktan sonra Başkomutanlığa terfi ettirildiğini Atatürk'ten öğrenmiş bir kişi ise, bu önem bir kat daha artar.

Biz bugüne kadar, Anadolu Harekâtı'nı yalnız kendi açımızdan gördük ve karşı tarafın bu konudaki düşüncelerinden hemen hemen habersiz kaldık. Oysa bu düşünceleri bilmek, hem olayları, hem de karşı tarafın görüş ve ölçülerini değerlendirme bakımından yararlıdır.

Bununla General Trikupis'in görüşlerinde tamamiyle haklı olduğunu söylemek istemiyoruz. Aksine olarak, kitapta da görüleceği üzere kendisinin bizim bildiklerimizden başka değerlendirmeler yaptığı mu-

hakkak. Örneğin, Büyük Taarruz'da Türk kuvvetlerinin Yunan kuvvetlerinden çok fazla olduğunu iddia ediyor. Oysa bizim bildiğimiz bunun aksidir. Fakat, gerek bu noktada, gerekse ayrılık gösteren diğer noktalarda hükmü biz değil, tarih verecektir.

Buna rağmen burada, şuna işaret etmeyi bir borç biliyoruz: General Trikupis bu eserinde gayet efendice bir dil kullanmıştır. Yani, koca bir savaşı kaybetmiş, esir düşmüş ve bu yüzden kendi memleketine döndüğünde aşağılanmış bir insan, hislerine kapılarak çok daha başka şekilde bir kitap yazabilir, en azından ağzını bozarak ileri geri konuşabilirdi. O ise, aksini yapmış, nezaket çerçevesinin dışına çıkmamıştır.

* * *

Burada Trikupis'in hayatı hakkında bilgi vermiyoruz. Kitapta hayatını kendisi anlatıyor. Zaten onun hayatının en önemli kısımları bu anlattıklarından ibaret olup onun dışındakiler kimseyi ilgilendirmez.

Trikupis adını biz daima «Trikopis» diye yazar ve söyleriz. Halbuki aslı «Trikupis» dir Bizce bu fark, bizim eski yazılardan ileri gelmektedir. Eski yazıda «vav» adı verilen harf hem «O», hem de «U» diye okunurdu. Herhalde Trikupis'in esir olduğu sıralarda adı bu «O» ve «U» karışıklığından dolayı «Trikupis» yerine «Trikopis» diye okunmuş, sonra buna alışılmış ve yeni harfler çıkınca da «Trikopis» denmeye devam edilmiştir.

Anadolu harekâtı hakkında Türkçe yazılmış birçok kitap var. Bunların kimisi tarihî kimisi askerîdir. Hattâ bu harekât, edebiyatımıza dahi geçmiştir ve böyle olması da tabiîdir. Çünkü, bu harekâtta millet olarak bizim var olup olmamamız bahis konusu idi. Kazanamazsak yok olacaktık, kazandık ve var olduk.

Fakat, Anadolu yenilgisi Yunanistan'da bizdekinden az etki yapmamıştır. Yani biz zaferimizi kutlayıp bayram yaparken, yenilmiş olanlar da bunun yasını tutuyordu. Haksız da olsa, büyük ümitlerle «Küçük Asya» adını verdikleri Anadolu'ya gelenler, üç yıl sonra perişan bir halde ters yüz olmuş, binlerce ölüyü savaş

alanlarında bırakmış, Ege'deki bütün dindaşlarını, Mustafa Kemal'in akıncıları karşısında kaçırmak zorunda kalmış ve bu hercümerç içinde de birçok zayiat vererek binlerce kişiyi zaten dar olan topraklarına çekmek zorunda kalmış bir millet, elbette ki bu acıyı kolay kolay unutamaz. Netekim unutmamıştır da! Nasıl biz her yıl onlara karşı kazandığımız zaferleri kutlayorsak, onlar da yenilginin acısı içinde pek çok kitaplar yazmışlar, bunlarda suçu biribirlerinin üzerine atmışlar, ayni acı ile, hem bizi, hem kendikendilerini suçlayarak teselli bulmağa çalışmışlardır. Bugün Yunanistan kütüphanelerinde «Küçük Asya Harekâtı» ile ilgili her çeşitten kitap bulmak mümkündür. Bunlar arasında işi askerî yönden inceleyenlerden tutun da şiire kadar herşey var! Ve tabiî en çok kitabı yazanlar da Ege'de otururken, büyük yenilgi üzerine Yunanistan'a kaçmak zorunda kalanlar olmuştur. Bunların en güzel örneğini ise eski Papagos hükûmetinde Sosyal Yardım Bakanlığı yapmış olan Hristos Solomonidis teşkil eder. Solomonidis'in babası İzmir'in istirdadına kadar, orada Amaltia gazetesini çıkarıyormuş. Türk orduları İzmir'e girince kendisi ölmüş ve Hristos Solomonidis nasılsa kaçarak Atina'ya gitmiş. Orada avukat olmuş ve nihayet politikaya atılarak bakanlığa kadar yükselmiş. Bir ara kendisiyle tanıştığımız H. Solomonidis Atina'da Türkiye ile ilgili birçok kitap çıkarmış. Tabiî bu davranış baştan aşağı İzmir ve Ege hasretinden doğuyor. Kıbrıs olaylarına kadar çıkardığı kitaplardan birer tane de bize gönderirdi. Bunların hepsi İzmir ve Ege ile ilgili idi: «İzmir'e Methiye ve Mersiye, İzmir'de Tababet, İzmir'de Tiyatro», v.b.. Bu eserlerin hepsinde İzmir hasreti buram buram tütüyordu. Öyle ki, eski bir Ege'li olan yaşlı dostum gazeteci Ahileas Vafiadis, bana General Trikupis'in hatıralarını yolladığı zaman okuyunca, ikisi arasındaki tezat karşısında hayrete düştüm. General Trikupis'in anıları, Solomonidis'in kitaplarının aksine olarak, histen uzak, tam askerce bir kitaptı.

Burada bunlardan bahsetmemizin nedeni, «Küçük Asya» harekâtı dolayısiyle Yunanistan'da da en az bi-

zim kadar kitap yazılmış olduğunu belirtmektir. Gönül ister ki, başkaları da bu konu ile ilgilenerek, mevcut Yunanca kitaplar arasından, hisse kapılmadan yazılmış olanlarını Türkçe'ye çevirsinler. Böylece tarihçilerimiz daha kolay hüküm verme imkânını bulmuş olurlar.

General Trikupis'in savaş anılarını Türk okuyucusuna sunarken, «Anadolu Harekâtı» sırasında Yunanistan'daki durum hakkında birkaç söz söylemeği yararlı ,hattâ zorunlu buluyoruz. O zamanki durumun hatırlanmasiyle, sanırız ki şu kitap daha kolay anlaşılır.

## *BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN ÖNCE YUNANİSTAN*

1908 yılında Jön Türkler, Sultan Hamid'i kenara iterek tekrar Anayasa rejimini getiriyorlardı. Bu ve ondan önce Türkiye'de olup bitenlerin Yunanistan'da da etkiler yaratmaması imkânsızdı. Netekim Abdülhamid'in ekarte edilmesi, Yunanistan'daki siyasî çevrelerde olduğu gibi halk arasında da bir memnunsuzluk uyandırmıştı. Bu, Abdülhamid'e olan sevgiden ileri gelmiyordu. Yalnız gayri memnunlar hem sarayı, hem de hükûmeti Türkiye'deki karışıklıklardan yararlanmayı bilmemekle suçluyorlardı.. Bulgaristan bundan yararlanıp, Ferdinand kendini Bulgar kıralı ilân ederken, Makedonya ve Trakya'daki Yunan halkı arasında hoşnutsuzluk başgöstermiş ve Girit Yunanistan ile birleşme isteğini tekrarlamağa başlamıştı. Durumun kritik bir hal alması üzerine «Büyük» devletler yine müdahalede bulunmuş ve bir Türk-Yunan savaşını önlemişlerdi. Ama, Yunan kıralının bu durumda pasif kalması da halk arasında kendisine karşı bir antipati yaratıyordu. Bunun sonucu olarak «İttihad-ı Terakki» yi taklit edercesine, 1909 Mayısı'nda Yunanistan'da da bir askerî birlik kurulmuştu. Bunlar, kara ordusu ile bahriyenin yeniden örgütlenmesini kırallarla prenslerin askerî komutanlıklardan uzaklaşmasını istiyorlardı. Politikacılar buna karşı gelince 1909-Ağustosu'nda bir hükûmet darbesi oldu. Bu darbe Kiriakulis Mavromihalis hükûmetiyle kıralı, âsilerin isteklerinin çoğunu kabul etmek zorunda bıraktı. Bu suretle Eleftherios Venizelos, Yunanistan'a geliyor ve Yunan tarihinde yeni bir çığır açılıyordu.

Bu çığır, Yunanistan'da Batı liberalizmini örnek alan bir modern Devlet'in kurulması ile başlar. Aşırı bir ılımlılık gösteren Venizelos siyasi ve sosyal bir reform yapmaya kalkıştı. Yeni güçler bir Kurucu Meclis'i ve eski kastlarla kıraliyet sarayı otoritesinin yıkılmasını isterken, Venizelos 1911'de revizyoncu bir Meclis'i kabul ettirdi ve 1864 Anayasası'nın reviziyonundan başka bir şey olmayan 1911 Anayasası'nı hazırlattı. Bu yeni Anayasa, yönetim kuvvetile politikacıların müdahalesine karşı kişi özgürlüklerini ve memurların teminatını garanti altına alıyordu. Böylece Eleftherios Venizelos Yunanistan'da ilk hukuk Devletini kurmayı başarmış oldu. Bu başarı, 1910-1920 yılları arasında geçen sürekli savaş ve karışıklıklara rağmen yeni Yunanistan'ın ileri hamleler yapması sayesinde daha da sağlamlaşmıştır. Bu işi için, önce Devlet kuruluşlarının yeniden örgütlenmesi çalışmalarına girişildi. Ordu için Fransa'dan, bahriye için de İngiltere'den birer heyet getirildi. Adalet ve millî eğitim işleri ele alındı. Devlet millî ekonomi bakımından önemli tedbirlere başvurdu ve bilhassa tarım alanında tarım okulları ve teknik kuruluşları açmakla esaslı ilerlemeler kaydetti.

Fakat işin daha ilginç olan yönü, bütün bu yenilikleri ele alanın Yunan burjuvazisi olması idi. Ayni burjuvazi sosyal reformları da ihmal etmedi. Köylülerle işçiler arasında başlangıçta zayıf olan, fakat gittikçe güçlenen bir memnuniyetsizlik havası esmeğe başlamıştı. Sosyal alandaki reformları zorunlu kılan da bu memnuniyetsizlikti. Çünkü gerek köylüler, gerekse işçiler, memleketin siyasî hayatı üzerinde ağırlıklarını hissettirmeğe başlamışlardı. Bu, biraz da bizim bugünkü durumumuzu andırıyordu. Bu baskının sonucu olarak gelir vergisi kondu, çiftçiler yararına birçok kanunlar çıkarıldı, Orta Çağ'dan kalma tarım statüsü kaldırıldı, Millî Banka'dan yardım gören tarım kooperatifleri kuruldu. Fakat, bundan da önemli olan şey, eski Anaya-

sa'nın 17 nci maddesinin değiştirilmesi idi. Bu madde mülkiyet dokunulmazlığı prensibini yaşatan bir madde idi. Yeni Anayasa ise, bu durumu tamamen değiştiriyor, sosyal amaçlarla büyük toprak parçalarının istimlâkini mümkün kılıyordu. Bundaki amaç, topraksız köylüleri toprağa kavuşturmaktı. Fakat bunun uygulanması işi ertelendi. Onun yanında, işçi sınıfı da birtakım yeni haklar elde etti. Bunda iyi örgütlenmiş olan Selânik işçileri sosyalist Federasyonu'nun rolü büyük olmuştur. 1910 da Pire ve Atina'da işçi merkezleri kuruldu. Ayni yıl içinde 281 sayılı kanunla patronların işçi örgütlerine müdahalesi ve bunlara üye olması yasaklandı. Bu davranış Yunanistan'da sendikalizmin başlangıcı sayılmaktadır. Mamafih, araya Balkan ve I. Dünya Savaşı'nın girmesi bu gelişimi bir süre için durdurdu. Çünkü halkın dikkatleri birden dış olaylara dönmüştü. Ancak 1914-1918 savaşından sonra gözler yeniden ve bu defa daha kuvvetle sosyal alana dönecekti.

Bu duraklamanın daha iyi anlaşılması için, bir ara biz de gözümüzü, bu dış olaylara çevirelim:

*BALKAN SAVAŞI :*

Türkiyede vukubulan 1908 ayaklanması ve Jön Türklerin millî nitelikteki hareketinin başarıya ulaşması, Osmanlı yönetimi altında bulunan Avrupa topraklarındaki hristiyanları memnun etmemişti. Bu memnuniyetsizlik, Makedonya ile Trakyada kendini daha çok hissettiriyordu. Bu gayri memnun sınıflar, Osmanlı yönetiminin uyanmasından ve aktif bir tutum takınmasından hoşlanmıyordu. İtalya ile Türkiye arasında Trablus Savaşının patlak vermesi imdatlarına yetişti. Balkanlardaki gayri müslimler, Osmanlı yönetimine karşı birleşebilirdi. Fransa, İngiltere ve Rusya da bu birleşmeyi destekler bir tutum takınmıştı. İngiltere ve Almanyanın Osmanlı hükûmetine yaklaşmasını ve onunla işbirliği yapmasını, kendi Orta Doğu politikası için tehlikeli bulu-

yordu. Fransa ile Rusya da Almanların bu Doğu'ya doğru dönüşünden kuşkulanıyorlardı.

Onun için aralarındaki ufak tefek anlaşmazlıkları bir tarafa bırakmaları kendi çıkarlarına idi. Zaten Osmanlı İmparatorluğu iç olaylardan dolayı tam bir birlik göstermiyordu. Öyle ise Fransa, Rusya ve İngiltere, Osmanlıları bırakıp, onların yerine Balkan ülkelerile işbirliği yapabilirlerdi. Bunun sonucu olarak Balkan Birliği kuruldu. Yani Yunan-Sırp, Sırp-Bulgar ve Yunan-Bulgar anlaşmaları imzalandı. Bu anlaşmalarda Rusya hakemlik yapıyordu. Bulgaristan, Osmanlılara karşı kazanılacak zaferden sonra Makedonya ile Trakya'daki Yunan-Bulgar sınırlarının yeniden tesbiti yolundaki Venizelos'un teklifini kabul etmişti. Balkan ülkeleri arasındaki birlik gerçekleşince, biribirile anlaşan Balkanlılar, Osmanlı Devleti'nden reform istediler. Bâb-ı Âli, 17/Ekim/1912'de Sırbistan'a savaş ilân etti. Ertesi günü, otonom olan Girid'in milletvekillerini kendi Meclis'ine kabul eden Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş açtı. Balkan Savaşı başlamıştı. Yunanlılar Selânik'i aldı, Epir'in kuzey bölgesinin başkenti sayılan Yanya'yı işgal etti. Buna paralel olarak Yunan donanması da Ege'deki Sakız, Sisam ve Midilli adalarına asker çıkarıp buralarını işgal ediyordu. Bulgarlar ile Sırplar ise Makedonya ve Trakya'nın bir kısmını alıyor, Üsküp, Manastır ve Edirne'ye giriyorlardı. Nihayet 30-Mayıs-1913'de imzalanan Londra Antlaşması ile birinci Balkan Savaşı sona erdi ve Osmanlı sınırları Meriçe kadar daraltıldı. Böylece Meriç'in Batı'sında kalan bütün topraklar Balkanlı müttefiklere bırakılıyor ve Girid'in Yunanistan'a ilhakı resmî bir hal alıyordu.

### *BALKANLILARIN BİRİBİRİNE DÜŞMESİ :*

Fakat bu zafer, Balkanlı müttefiklerin başını döndürdü ve bu defa Makedonya ile Trakya'nın bölüşülmesi konusunda müttefikler anlaşmazlığa düşerek bi-

ribirlerile savaşa tutuştular. Başta Almanya olmak üzere, Orta Avrupa Devletleri'nin desteklediği Bulgaristan, önce Sırbistan'a, sonra da Yunanistan'a saldırdı. Fakat Yunanistan'a karşı başarı sağlıyamadı. Bu arada Osmanlı hükûmeti ile Romanya Bulgaristan'a karşı savaş açarak onu yendiler ve 10-Ağustos-1913 Anlaşmasını imzalamak zorunda bıraktılar. Bunun sonunda Sırbistan, Manastır ile Vardar vâdisi de dahil olmak üzere, Kuzey Makedonya'nın Radoviça ve Strumiça'ya kadar olan kesimlerini aldı. Yunanistan ise Halkidikya'yı, hemen bütün çevresi ile Kavala limanını ve Yanya ile birlikte Epirin güneyini ve İtalyanların elinde kalan 12 Adalar hariç olmak üzere, bütün Ege Adalarını alıyordu. Yalnız İmroz ile Bozcaada Osmanlılara bırakılmıştı. Bulgaristan Lagos ile Dedeağaç arasındaki bir koridorla Akdeniz'e bağlanıyor, Edirne ile Doğu Trakya Osmanlılara bırakılıyordu.

Böylece Balkan Savaşı sona ermişti. Yunan halkının dikkatlerini dışarıya doğru çeviren olayların birincisi bu idi. İkincisi ise, kendi inisiyatifinde olmadan patlak veren I. Dünya Savaşı oldu.

## *BİRİNCİ DÜNYA ŞAVAŞI :*

Avrupa 1904'denberi iki düşman kampa ayrılmıştı. Bunların biri Fransa, İngiltere ve Rusya'nın teşkil ettiği Müttefikler cephesi, ikincisi ise İtilâf devletleri, yani Orta Avrupa ülkeleri idi. Her iki cephe de birtakım siyasî entrikalarla küçük ülkeleri kendi saflarına çekmeğe çalışıyordu. Yavaş yavaş Almanya'ya yanaşan Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşı'nın da etkisile, Trakya ve Ege'deki Rumlar üzerinde baskı yapmıya başlamıştı. İtalya ise 1-Temmuz-1912 beyannamesile «Enosis» isteyen Oniki Ada'daki Rumlar üzerinde baskı yapıyor ve Epir ile Arnavutluk ile ilgili isteklerini açığa vurmaktan kaçınmıyordu.

Kuzey Epir halkının hemen hemen yarısı Rum, protokol üzerine çekilmek zorunda kalmışsa da oradaki yarısı da Arnavuttu. Bu bölge Aralık-1913'de Floransa Protokolü ile Arnavutluk tarafından ilhak edilmişti. 1912'den itibaren burasını işgal eden Yunan ordusu, bu protokol üzerine çekilmek zorunda kalmışsa da oradaki Rumlar ayaklanmıştı. Yunan hükûmeti âsilere yardım etti. Bunların karşısındaki Arnavutluk birliklerini de İtalya destekliyordu. İtalya 1913'de Batılılara bu bölgenin Arnavutluk egemenliği altına girmesini kabul ettirdi. Buna paralel olarak Balkan Devletleri de biribiri peşisıra Avrupa hükümetlerile ittifaklar yapıyordu. Sırbistan Müttefikler ile işbirliği yapmıştı. Bulgaristan ise, kendisine Trakya, Makedonya ve Balkan üstünlüğünü vaadeden Almanya ile Avusturya-Macaristan tarafını tutmaktaydı. Yunanistan'ın durumu karışıktı. Çünkü her iki kampın da bu ülke üzerinde nüfuzu vardı. Almanya ile çevresi Saray ve Kıral Konstantin üzerinde nüfuz sahibi idi, zira 18-Mart-1913'de Selânik'de katledilen babasının yerini alan Konstantin. II. Vilhelm'in hemsiresi ile evli idi. Müttefiklere gelince, onlar da Venizelos'un liberalist hareketine dayanıyorlardı.

Saray-Bosna komplosu üzerine 1914 Temmuzu'nda Avusturya Sırbistan'a taarruz ettiği sırada, Yunanistan tarafsız kalmıştı. Buna rağmen seferberlik ilân etmis bulunuyordu. Fakat ortada Venizelos ile 1913'de imzalanan Sırp-Yunan Antlaşması vardı. Bu antlaşmanın ortak savunma faslına dayanan Venizelos, Bulgaristan'ın saldırması halinde Sırbistan'a yardım edeceğini vaadetti. Bu arada Müttefikler Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ı barıştırmak için elinden geleni yapmaktaydı. Müttefikler baskısile Venizelos Kavala bölgesini Bulgarlara bırakmayı kabul ediyordu. Buna karşılık kendisine Küçük Asya'nın Batı kıyıları vaadedilmişti. Birkaç av sonra Sırbistan Bulgaristan'a bazı imtiyazlar tanıdı, fakat Balkan Antantı gerçekleşemedi. Venizelos'un teklifine rağmen Yunan kıralı ile çevresi, Yunanistan'ın Çanakkale boğazına saldırmasını reddetti ve 1915-Martı'nda iktidar, muhalefet lideri Gunaris'e

verildi. Şüphesiz bunda kıralın Alman taraftarı oluşunun rolü olmuştu. Ama, tarafsız kalma yolunda güttüğü politika da mesnetsiz değildi. Çünkü Müttefikler Yunanistan'a zaferden sonrası için her hangi bir garanti vermiyordu. Yani ortada Yunanistan'ın sağlıyacağı avantajlar ile Bulgaristan'a karşı durumu hakkında belirli birşey yoktu. Bunun yanında Venizelos'un Kavala'yı Bulgarlara bırakmağa razı olması, hasımları tarafından istismar konusu olmuştu ve bu hal durumunu zayıflamış bulunuyordu. Rusya, 6-Mart-1915 Antlaşmasiyle müttefikler'in, İstanbul'u işgal etmesi konusundaki muvafakatini sağlamıştı. 18/Mart'ta Müttefiklerin Çanakkale'de yenilgiye uğraması, Rusya'nın Yunanistan'ı Boğazlar savaşına sokmak istemesi yolundaki gayretlerini kuvvetlendirmişti. Fakat bu hal, ayni zamanda Yunan Kıralı'nın Boğazlar Savaşı'na girmekten kaçınmasını da haklı çıkarıyordu. Bunun için Gunaris hükûmeti müttefiklerin her türlü teklifini ihtiyatla karşılamakta idi. Bulgaristan'a karşı hiç bir imtiyazı kabul etmiyor ve «Küçük Asya» üzerindeki isteklerini genişletiyordu. Bu yüzden Müttefikler, İtalya'ya döndüler ve 26-Temmuz-1916'da imzalanan bir Antlaşma (Londra'da) ile Oniki Adayı İtalya'ya bırakmayı kabul ettiler. Fakat ayni yılın Haziran ayında yapılan Yunan seçimlerinde çoğunluğu Venizelos almıştı. Venizelos 16-Ağustos'ta tekrar iktidara geldi. O andan itibaren de Yunanistan'da Kıralcılar ile Venizelosçular arasında çetin bir mücadele başladı. Kıralcılar tarafsız kalmakta inat ediyor, Venizelosçular ise Yunanistan'ı Müttefikler safında savaşa sokmak istiyorlardı. Kıralcılar bu tutumun, hem Yunanistan'ı savaşın tahribatından koruyacağına, hem de Almanya ile müttefiklerinin yararına olacağına inanıyorlardı.

Rusya Bulgaristan'a savaş ilân etti, Bulgaristan ise 11-Ekim-1915'de Sırbistan'a saldırdı. Sırbistan'a yardım etmek üzere Müttefik kuvvetlerinin Selânik'e çıkmasını kabul etmiş olan Venizelos 5-Ekim-1915'de Kıral tarafından istifa etmek zorunda bırakıldı. 19-Aralıkta yapılan seçimlere Venizelosçular katılmadı.

Bu davranışlarile Meclis'in gayri meşru şekilde dağıtılışını protesto etmek istiyorlardı. Buna rağmen seçimler yapıldı ve Alman taraftarı partiler iktidara geldi. Fakat, Kıral'ın tarafsız kalma yolundaki iddiaları mesnetsiz kalmıştı. Çünkü Bulgaristan tarafgirliğini açığa vurmuştu. Selânik'de üslenmiş bulunan Müttefik kuvvetlerinin birçok tahkimli yerleri ve bu arada Karaburun, Korfu, Argostoli ve Dua Tepe'yi işgal etmiş olması, Yunanistan'ın tarafsızlığını fiilen bozmuş oluyordu. Buna karşılık Yunan hükûmeti 1915-Aralık ayında Almanlar ile, Makedonya'nın Alman ve Bulgar kuvvetleri tarafından muhtemel işgalinin şartlarını müzakereye başlamışlardı. Netekim Almanlarla Bulgarlar 26-Mayıs-1916'da Rupel'i işgal etmiş, Makedonya'ya doğru ilerlemeğe başlamışlardı. 4. Yunan Ordusu Almanya'ya nakledilirken Fransızlar da Pire'yi ele geçirmişti.

Bu durum karşısında Venizelosçular boş durmadı. Bir askerî birlik kurarak isyan bayrağını kaldırdılar. Asiler Selânik'de geçici bir hükûmet kurdular. Bunu Venizelos, Amiral Kunduryotis ve General Danglis yönetiyordu. Böylece Yunanistan ikiye bölünmüş oldu. Nihayet Venizelos Müttefikler'in yardımile Kıralcıları kenara itti ve Atina'va girdi. İktidarın Venizelos eline geçmesi üzerine Kıral Yunanistan'dan kaçmak zorunda kaldı. Yerine, 12-Haziran-1917'de ortanca oğlu Aleksandros geçti. Böylece Yunanistan tamamile Müttefikler safına geçmiş oldu. 15-Eylûl-1918'de Büyük Balkan Taarruzu'na katıldı. Ayni ayın 29'unda Bulgaristan mütareke imzaladı. Onu, 30-Ekim-1918'deki Mondros Mütarekesile Türkiye izledi ve 11-Kasım-1918'de Almanya ile imzalanan mütareke sayesinde de Birinci Dünya Savaşı sona ermiş oldu.

### *MÜTTEFİKLER ARASINDAKİ REKABET :*

Artık müzakere masasına oturulmuştu. 27 Kasım-1919'da imzalanan Neuilly Antlaşması ile Makedon-

ya ve Batı Trakya sorunları kolayca bir sonuca bağlandı. Bununla Bulgaristan Ege kıyısındaki mahrecini Yunanistan'a bırakmıştı. Fakat «Geç kalmış müttefik» gözü ile bakılan Yunanistan'ın Kuzey Epir, Yunan Adaları ve Küçük Asya üzerindeki istekleri bir yandan İtalyanların muhalefeti, bir yandan da İngilizler ile Fransızlar arasında çıkan anlaşmazlıkla karşılaştı. 10-Ağustos-1920 de imzalanan Sevr Antlaşması Doğu Trakya'yı ve İmroz ile Bozcaada'yı Yunanistan'a bırakıyor, 1913' denberi kendi işgalinde bulunan Ege Adaları üzerindeki egemenliğini tanıyor, İzmir bölgesini Yunanistan'a veriyordu. Yunanistan, beş yıl sonra İzmir bölgesinde plebisit yapacak ve bunun sonunda bölgenin tam hâkimi olacaktı. Fakat, bu antlaşmada Kuzey Epir ile ilgili hiçbir açıklama yoktu. Türkiye ise Oniki Ada'yı İtalya'ya bırakıyordu. Kıbrıs da Sevr Antlaşması ile İngiltere'ye bırakılmıştı.

*ANADOLU HAREKÂTI :*

Burada Sevr Antlaşması'nın gerçekleşmesi demek Yunanistan'ın Anadolu'da savaşa devam etmesi demekti. Çünkü, Sevr Antlaşması'nın (10-Ağustos-1920) imzalanmasından çok önce (bir yıla yakın bir zaman) 19-Mayıs-1919'da Mustafa Kemal Samsun'a ayak basmış ve haziran ayından itibaren millî mücadeleyi hazırlamağa başlamıştı. Zaten Yunanlılar Sevr'in imzalanmasını beklemeden, Müttefikler'in verdikleri söz üzerine, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından dört gün önce, 15-Mayıs-1919 günü İzmir'e asker çıkarmağa başlamışlardı. Mustafa Kemal ise, Samsun'a çıktıktan sonra, millî bağımsızlık yolundaki hazırlıklara hemen girişmiş, bir yandan vatanı işgal eden düşmana karşı asker hazırlıklar yaparken, öbür yandan da İstanbul'daki Osmanlı hükûmetini yıkmak için siyasî çalışmalara girişmişti. Amaç, yeni Türkiye'nin kurulması için millî bağımsızlığın elde edilmesi idi. Birçok temas ve kongre-

lerden sonra 3-Mayıs-1920'de Ankara'da ilk millî hükûmet kurulmuştu. Bu hükûmet Sevr Antlaşması'nı tanımıyordu. Şu halde Yunanistan, Antlaşma'yı uygulamak için Mustafa Kemal'i yenmek zorunda idi. Fakat bu işte Venizelos'u İngiltere'den başka destekleyen kimse yoktu. Bu yüzden 15-Mayıs-1919'da Yunanlıların «İonia» adını verdikleri Ege'ye asker çıkarmaları, daha başından itibaren Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nde bir takım tepkilere yol açmıştı. Yunanlılar İzmir bölgesinden çıkıp Ankara'ya varmak ve Mustafa Kemal'i yenmek üzere faaliyete geçince, İtalyanlar ile Fransızlar'ın tepkisi açıkça kendini gösterdi. İtalya 22-Temmuz-1920'de 29-Ağustos-1919'da imzalanan Yunan-İtalyan antlaşmasını bozdu ve 2-Ağustos-1920'de Arnavutluk ile imzaladığı bir antlaşma ile bu ülkenin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü kabul etti. Bunun yanında Fransa da Ankara ile 20-Mayıs-1920 mütarekesini imzalamış ve Kilikya'daki çarpışmalar durmuştu. Mustafa Kemal ayni zamanda, 1920-Ağustos'unda Sovyetler ile imzaladığı anlaşma sâyesinde onların hem maddî, hem manevî desteğini sağlamıştı. Artık, üç büyük Batılı Devlet'in kendisile antlaşma imzalamaları sayesinde Yunanistan'a karşı Türk mukavemeti, resmen bir kurtuluş savaşı halini alıyor ve Yunanistan bir fetih savaşına girmiş durumda kalıyordu. Anadolu'ya çıkmış bulunan Yunan askerlerinin durumu, zaten anavatanlarındaki karışık siyasî durumdan dolayı, sağlam değildi. Kasım-1920 seçimleri sonunda bu durum bir facia halini almağa başladı. Bir taraftan Mustafa Kemal'in kuvvetleri çete olmaktan çıkıp düzenli bir ordu halini alıyor ve Yunan kuvvetleri gitgide büyüyen bir mukavemetle karşılaşıyor, bir yandan da Yunanistan'da Kıral ile Venizelos arasındaki çekişme sürüp gidiyordu. Venizelos siyasî bakımdan sağlamdı ama, Kıral Konstantin de halk tarafından seviliyordu. Bu ikisi arasındaki mücadele ve biribirine karşı açtıkları propaganda, Anadolu seferini ikinci plânda bırakmağa başlamıştı. Zaten Yunan milleti 1912'denberi devam eden savaşlardan dolayı yorgun düşmüştü. Sosyal reformlar çözüm bekliyor-

du. Halk, kıralcıların barışçı propagandasını benimsemeğe başlamıştı ve barışa gerçekten taraftardı. Bu atmosfer içinde yapılan seçimleri Venizelos kaybetti ve Kıral tahtına dönerek (bir plebisit sonunda) iktidarı kıralcılar ele geçirdi. Bu siyasî değişiklik ise, kıralın Alman taraftarı olarak tanınmasının bir sonucu olarak Yunanistan'ın Müttefikler tarafından terkedilmesi demekti. İngiltere Yunanistan'daki Alman taraftarı partiler ile kıraldan çekiniyordu. Fransa ise, Yakın Doğu'da dengeyi kurmak için İngiliz ve Yunanlılara karşı Kemalist hareketi destekleme yoluna girmişti. Buna rağmen Anadolu'ya çıkmış olan Yunan ordusu savaşa devam ediyor ve kendi topraklarını savunan Türk ordusunu, harekâtın başlangıcında çekilmek zorunda bırakıyordu. Yunan taarruzu Sakarya Savaşı'na kadar devam etti ve orada durdu. Artık gerileme devresi başlamıştı. Ağustos-1922'de Türk Ordusu Yunan hatlarını yardı. Türk askeri 9-Eylûl günü İzmir'e giriyordu. Eylûl'un ikinci yarısında Küçük Asya, Yunan birliklerinden tamamen temizlenmişti. İngiltere Mustafa Kemal'in başarısına karşı tepki göstermeğe hazırdı. Fakat Ankara hükûmeti ile 1921-Haziranı'nda bir antlaşma imzalamış olan Fransa buna karşı geldi. Bunun üzerine İngilizler 11-Ekim-1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasına razı olmak zorunda kaldılar. Tam bu sırada Venizelosçu subaylar birliği ayaklanarak General Plastiras'ı iktidara getirdiler. Kıral Konstantin yeniden Yunanistan'ı terketti. 24-Temmuz-1923'de imzalanan Lozan Antlaşmasile Yunanistan Küçük Asya'dan tamamile vazgeçiyordu. Trakya'da ise Türk-Yunan sınırı Meriç nehri olarak tesbit edilmisti. Oniki Ada İtalya'ya, Kuzey Epir de Arnavutluk'a kalıyordu.

* * *

Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı sonunda giriştiği «Küçük Asya» harekâtından önce ve bu harekâtın devamı boyunca Yunanistan'daki iç durumun özeti budur. General Trikupis de, elinizdeki kitabında yenilgi-

sinin esas temelini bu duruma bağlamaktadır. Bu yenilginin Yunanistan'daki etkileri konumuzun dışında kalıyor. Kısaca şunu söyliyebiliriz: Venizelistler, Lozan barışından sonra, ülkelerinin iç durumu ile ilgilenmek zorunluğunu duydular. Bu cümleden olarak, önce vergi reformu ele alındı, çıkarılan bir kanunla millî sanayiin korunması yoluna gidildi, işçi ve ücretliler için bir takım tedbirler alındı, patronlarla işçiler arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi yolunda bazı çabalar sarfedildi, günde sekiz saat çalışma usulü kabul edildi. Bütün bu tedbirler, sosyal olmaktan çok ekonomik karakterde idi ve durumda bir değişiklik yapmağa yetmeyecekti.

Venizelos taraftarları bu işlerle uğraşırken, onun dışında kalan siyasî gruplar da yeni yeni partiler kurmağa başlamıştı. Bunların en önemlilerinden biri, sosyalist eğilimli Demokratik Birlik'ti. Onun yanında Sosyalist İşçi Partisi (ki 1924 de Yunan Komünist Partisi olmuştur) gibi partiler monarşi rejimini ekarte ederek Cumhuriyet'in kurulmasına yol açtılar. Bu arada Gonatas-Plastiras'ın İhtilâl Komitesi Venizelosçular ile Kıralcıları barıştırmağa çalışırken General Metaksas kıralcı bir hükûmet darbesine teşebbüs etti, fakat bu, cumhuriyetçi hareketi kuvvetlendirmekten başka bir sonuç veremedi. 16-Aralık-1923 seçimlerinde çoğunluğu Venizelosçular alınca durum yine karıştı. Cumhuriyetçiler kırala hasım olan Ordu ile Bahriye'ye dayanıyordu. Venizelos ise kırallık taraftarı idi. Fakat seçimleri Venizelos'un kazanmasına rağmen Cumhuriyetçiler'in dayatması sonunda Meclis 25-Mart-1924 de Cumhuriyet ilân etti. Bu Cumhuriyet ancak 1936'ya kadar yaşayabildi. Bu süre içinde hükûmet darbelerile hükûmetler biribirini izledi. 1932'de Venizelos oldukça sağlam bir hükûmet kurmayı başardı. Bu arada Yunanistan ile Türkiye arasında mübadele olmuş ve İstanbul Patrikhanesi'nin yalnız din işlerile ilgilenmesi konusu sonuca bağlanmıştı. Venizelos bu olaylardan, Kemalist hareketin herşeyi değiştirme yoluna girdiğini anladı ve 1930' da Ankara'yı ziyaret etti. 1931'de bu ziyareti İsmet İnönü Atina'ya yaptığı bir seyahatle iade etti.

Böylece, Atatürk ve Venizelos'un gayretiyle Yunanistan-Türkiye arasındaki ilişkiler düzelme yoluna girdi ve bundan Türk-Yunan dostluğu doğdu.

Bu dostluk, 6/7 Eylûl olaylarına kadar devam edecekti. Bu olaylardan sonra Türkiye'de de iç politikada büyük değişiklikler doğuracak olan olaylar biribirini izledi.

*TÜRK-YUNAN DOSTLUGUNUN BOZULMASI :*

Bilindiği üzere 6/7 Eylül olaylarının temelinde Kıbrıs meselesi vardı. İç politika plânında büyük bir başarı sağlamış olmasına rağmen Menderes hükûmeti iktisadî bakımdan güçlüklerle karşılaşmağa başlamıştı. 1954 seçimlerinden büyük bir çoğunlukla çıkan Menderes'in karşısında Yunanistan'da, başbakanlığı General Papagos yapmakta idi. Papagos da ekonomik alanda birtakım güçlüklerle karşı karşıya bulunuyordu. Bugün «geri kalmış ülkeler» adı verilen ve ozaman çoğu sömürge olan yerlerde ise, Birleşmiş Milletler Yasası'nın ışığı altında, «kendi kaderini tâyin», hareketleri başlamıştı. Kıbrıs'ın da bu hareketler dışında kalmasına imkân yoktu. Çünkü ada halkının çoğu Rum, beşte birinden biraz fazlası da Türk olmasına rağmen Kıbrıs İngiliz yönetiminde idi. Adanın Türk ve Rum halkı, İngiliz egemenliğinden kurtulmak için harekete geçti. Başlangıçta Türklerle Rumlar ayni amaç, yani Kıbrıs'ın bağımsızlığı için çalışıyordu. Ortada ne ENOSİS vardı, ne de Kıbrıs'ın bütününün Türkiye'ye verilmesi konusu. General Papagos hükûmeti, karşı karşıya bulunduğu iktisadî güçlükleri halkına unutturmak ve dikkatlerini başka tarafa çekme zorunluğunu duyarak Kıbrıs işine dört elle sarıldı. Kıbrıs bağımsızlık hareketinin ilk öncüleri yerli iken, işin içine Amerika'dan gelen bir papaz (Makarios) ile Yunan çetecisi Grivas karıştırıldı. Bu suretle hareketi Yunanistan'a mal etme çabası kısa zamanda kendini göstermişti. Fakat, azınlıkta da olsa adada, bir de Türk topluluğu vardı. Ve Menderes hükû-

meti de iktisadî alanda başarısızlıklarla karşılaşmağa başlamıştı. Menderes de, bir asker olan Papagos kadar politik alandaki acemiliğini ispatta gecikmedi ve verdiği bir nutukla «Kıbrıs Türktür.» tezini ortaya attı. Bunu yaparken Birleşmiş Milletler Örgütü'nün «kendi kaderini tâyin-self determination» prensibinden habersiz olduğunu göstermiş oluyordu. Netekim bu hatası onu 6/7 Eylûl olayları ile karşılaştırınca, bu defa da «Ya Taksim, ya ölüm!» iddiasını öne sürdü. Sokak mitinglerinde «Kıbrıs Türktür» ve «Ya Taksim, ya ölüm!» iddiaları biribirine karışmıştı. Yapılan mitingler, çekilen nutuklar ve papaz mankenleri yakma gibi davranışlar bir süre için halkı oyaladı. Fakat ekonomik durumu düzeltmekten çok uzak kaldı. 6/7 Eylûl olaylarından dolayı muhalefet o zaman Menderes hükûmetinin karşısına dikilmişti. Böylece Kıbrıs iç politika alanında muhalefetle iktidar için bir çekişme konusu oldu. Muhalefet Menderes hükûmetini tahrip olaylarından dolayı suçluyor, Menderes ile etrafı ise, ana muhalefet partisi olan C.H.P.'ni ve daha doğrusu İsmet İnönü'yü İkinci Dünya Savaşı sonunda Oniki Ada'yı Yunanlılara kaptırmakla itham ediyordu.

### *TRİKUPİS'İ KİM ESİR ALDI?*

İktidar-Muhalefet çekişmeleri böyle uzayıp giderken, Uşak Olayı patlak verdi. İsmet Paşa Ege gezisi sırasında Uşak'a uğradı, fakat iktidar onu şehre sokmamak için acemice tertiplere girişti. İnönü'nün başına taş atılması olayı da bu sırada vukubuldu. Kurtuluş Savaşı sırasında Uşak civarında Yunan ordularının bozulmasile Yunanlı başkomutan Trikupis'i esir alarak Atatürk'e götürmüş olan bir İsmet Paşa'nın 1922'de bir kurtarıcı olarak girmiş olduğu şehre sokulmaması ve başına taş atılması, iktidara karşı olan antipatinin dozunu arttırdı. Muhalif gazeteler, General Trikupis'i esir alan İsmet Paşa'nın Uşak'a sokulmak istenmemesini

tenkit ederken, iktidar saflarından bir ses yükseldi: «Trikupis'i İsmet Paşa esir almamıştır!»

O günlerde iktidar sinirlerini gittikçe bozduğu için durmadan gaf üstüne gaf yapıyordu. Bu gaflardan biri de gazete toplatmak ve neşir yasakları koymaktı. Biz o sıralarda İzmir'deki bir muhalif gazetede çalışıyorduk. İktidar gazeteleri General Trikupis'in İsmet Paşa tarafından esir edilmemiş olduğunu ortaya attığı zaman, General Trikupis'in elinizdeki şu kitabın aslı kitaplığımızda duruyordu. Tarihin tahrif edilmek istenmesi üzerine, bu kitabın sonlarına doğru okuyacağınız kısmından General Trikupis'in nasıl esir olduğunu anlatan kısımları alarak bir fıkra haline sokmuştuk. Amacımız iktidara «Sen böyle diyorsun ama bizzat esir olan Yunanlı General, kitabının şu sayfasında senin dediğinin aksini söylüyor» diyerek yalanını yüzüne vurmaktı. Yazıyı gazeteye verdik, fakat ertesi sabah o nüsha toplatıldı.

Ondan bu yana General Trikupis'in «Savaş Anıları»nı bir kitap haline sokma imkânını bulamamıştık. Bu imkân şu anda elimize geçince, Yunanlı generalin kim tarafından esir edildiği noktasını da hatırlatmayı yararlı bulduk.

Tabiî bundaki amacımız İsmet Paşa'nın savunmasını yapmak değildi ve hâlâ değildir. Çünkü Millî Kurtuluş Savaşı'na bizzat katılmış bir kişinin, tarih ortada iken, herhangi bir savunmaya ihtiyacı olduğuna inananlardan değiliz.

* * *

Bizce General Trikupis'in «*Savaş Anıları*» nın değeri, bundan çok Mustafa Kemal hakkında yazdıkları ve Mustafa Kemal ile yapmış olduğu konuşmayı anlatmasındadır. Yukarıda da söylediğimiz gibi Nikolaos Trikupis, belki kitabının birçok yerlerinde aldanıyordur ama, biz bunun bilerek yapılmadığı kanısındayız. Eğer olayları değiştirmek isteseydi, daha kaba bir dil kullanabilir ve birtakım suçlamalara giderdi. Oysa kendisinin

böyle bir suçlamasına rastlanmıyor. Hatta, beklenenin dışında olarak birçok noktalarda bizi doğrulayor da..

Generalin hâlâ yaşayıp yaşamadığını bilmiyoruz. Fakat yaşıyorsa bile, şimdi hayli ihtiyardır. Başka bir kitap yazıp yazmadığını da bilmiyoruz. Ama, bilhassa Türkiye'de geçirdiği esaret günlerini kaleme alması her halde yararlı birşey olurdu.

Ancak şu kitabile General Trikupis, Anadolu Harekâtı'nın devam ettiği sırada, kendi vatanındaki ikilikleri doğrulamış bulunuyor. Gerçi bunu bütün Yunan ve dünya efkârı da artık iyice bilmektedir ama, Anadolu Harekâtı'nın bizzat içinde ve Yunan saflarının en önünde bulunmuş olan bir Generalin de söylemesi, tarihî bakımdan ayrı bir değer taşır.

Elinizdeki kitapta, dikkatinizi çekecek bir nokta da, kitabın yazılışındaki kuruluktur. Bunu biz, yazarın bir asker oluşuna ve konunun da fazla edebiyata uyacak soydan bulunmayışına verdik.

General Trikupis kitabının sonunda kendini ve kendisile beraber esir olanları savunma ihtiyacını duymuş. Bu, kendisinin bir insan olması bakımından normal sayılabilir. Fakat bizce, bu konudaki hükmü tarihe bırakması daha yerinde olurdu. Söyledikleri doğru olabilir ama, daha önce çok söylenmiş şeyler.. Lâkin unutmamalı ki, kendisi, esaretten dönünce ağır tenkitlere uğramıştı !

Bu kitabı Türk kitaplığına kazandırmayı faydalı bulduğumuz için dilimize çevirdik. Bugün Türk-Yunan ilişkileri, Kıbrıs olaylarından dolayı hâlâ düzelmiş değildir ve Kıbrıs meselesi bir çözüme kavuşmadıkça da düzeleceğini pek sanmıyoruz. Elimizdeki kitap da, diğer birçokları gibi, hepimizin bildiği bir gerçeği ispatlıyor: milletler arasındaki geçimsizlikler silâh yolu ile çözümlenmeye kalkışılınca, çatışan tarafların ikisinin de bundan tamamen zararsız çıkmaları imkânsızdır. Bu gerçeği çok iyi anlamış olan Atatürk ile Venizelos, biribirile savaşmış kişiler olmalarına rağmen, savaştan sonra karşılıklı olarak dost elini uzatmış ve Türk-Yunan dostluğunu kurmuşlardı. Aradan geçen yıllar ve ortaya çı-

kan birtakım olaylar bu dostluğu kısa bir zaman içinde yıkıp yok etti. Bugün gönül ister ki, Atatürk ve Venizelos gibi insanlar her iki tarafta da eksik olmasın ve iki komşu ülke birbirile dost geçinmenin, düşman olmaktan daha yararlı olacağını anlayarak, Kıbrıs meselesine en akıllıca çözüm yolunu bulsunlar.

«Sel gider kum kalır» sözünün de ifade ettiği gibi, aradaki olaylar gelip geçer ama, milletler daima yaşar. Coğrafî ve tarihî zorunluklar da Türk ve Yunan milletlerini biribirinin yanında yaşamak zorunda bıraktığına göre, bizce en akıllıca davranış, yabancı çıkarlarına âlet olmaksızın iki milletin dostça geçinmesi ve Atatürk ile Venizelos'un kurmuş oldukları eski dostluğu tekrar canlandırmağa çalışmalarıdır.

İSTANBUL: Temmuz-1967
AHMET ANGIN

# GİRİŞ

Ben Misolongi'de doğdum ve orada büyüdüm. 14 yaşımda Misolongi'den ayrılarak 1881 - 1882 yılında Pire'deki askerî okula girdim.

O devirde, askerî okuldaki öğrenim yedi yıl idi. Mektepten 1888 yılında asteğmen olarak çıktım ve topçuluğu tercih ettim.

Mümkün olduğu kadar mükemmel ve tam bir formasyona sahip olmak istediğim için, hemen 1889 şubatında tahsil müsaadesi alarak Fransa'ya gittim. Orada da takriben yedi yıl kaldım ve bir yıldan fazla bir zaman Le Man'daki 26 ncı Sahra Topçu Alayı'nda bulundum. Ovur'da ve bilâhare Orlean civarında Serkoti'deki kampta topçuluk eğitimi ve atış üzerinde çalıştım.

Bundan sonra (1890-1892) imtihana girdim ve müteakiben de, öğrenci olarak asteğmen rütbesile gelinip, teğmen rütbesile çıkılan Fontenblo'daki Topçu Tatbikat Okuluna öğrenci-subay olarak yazıldım. Sonra, Somür'deki Süvari Tatbikat Okuluna girdim. Bundan sonra da (1893-1895) Paris'teki Yüksek Harp Okuluna yazıldım; orada yabancı subay olarak, hepimizi Fransız üniforması giymeğe mecbur ettiler.

Bu tedbir, meşhur Fransız subayı Dreyfüs hâdisesi dolayısiyle alınmıştı.

O zaman, benimle beraber Harp Okulu'nda bulunan Fransız subayları yüzbaşı, bazıları da teğmen üniforması giymişlerdi. Yalnız benim rütbem asteğmendi. Benim, yukarıda zikredilen, Fransa'daki tahsilimi bildikleri için, şaka ederek: «sen, Avrupa'nın en eski asteğmenisin» diyorlardı.

Nihayet, 1895 kasımında Yunanistan'a döndüm.

Şüphesiz şu anda amacım, ne otobiyografimi ve ne de Yunanistan'ın 1897 den 1922 ye kadar biribiri arkasına girdiği savaşları yazmak değildir. Yani, yukarıda anlattıklarım ve ileride anlatacaklarım, sayesinde sadece kaçan ve kaçarken bizde yalnız hatıra tesellisi bırakan gençliğe ait olaylar, hatıra tabloları ve simalarını idrak ettiğimiz daüssıla zevki anlaşılmamalıdır.

Gerçekten öyle!.. Gençlik çağımızdan hafızamızda kalanlar, ister sevinçli, ister heyecanlı ve elemli veya ihtiyatsız ve bahtsız yıllar olsun, bunların tatlı melânkolisi içinde, hafızamızda kalan hâdise ve hareketlerimize ve başarılarımızla bahtsızlıklarımıza aklen avdet ederek onları hatırlar ve kafamızda yeniden teşkil ederiz.

Ben de, bu suretle geçmişe dönerek aşağıki harp anılarımı yazıyorum.

**Nikolaos TRİKUPİS**

# SEFERBERLİK

1897 yılında Türkiye'ye karşı savaş ve buna paralel olarak seferberlik ilân edildiği vakit ben ve birçok topçu subayları, o zaman Nauplion'da bulunan Mühimmat Deposu'nda idik.

Nauplion'daki Mühimmat Deposu'nda bulunan topçu subayları arasında bu kadar heyecanın, Yunan milletinin uzun zamandanberi beslediği hayal ve isteklerden mi, vazife duygusundan mı, yoksa kuvvetli bir tahrikten mi ileri geldiğini anlamak güç idi. Fakat seferberlik, bunların ne birincisini, ne de ikincisini tahrik etti ve bu, mümkün dahi değildi; mamafih, gerçekten öylesine bir heyecan vardı ki, Nauplion'u keyfî surette terketmeğe ve bütün talep ve çalışmalarımıza rağmen idare, Nauplion civarındaki mühimmat deposunun kaldırılması işini tatbik mevkiine sokmazsa, Larisa'ya gitmeğe karar vermiştik.

Malûm olduğu üzere Larisa, o zamanki Türkiye hudutlarımıza yakındı ve olacaksa, taarruz orada olacaktı.

Bu arada ve bu sabırsızlık heyecanı içinde bir emir geldi ve bu emre göre ben, o sırada Larisa'da bulunan ve kumandanı General Nikolaos Makris olan Birinci Tümen erkân-ı harbiyesine tâyin ediliyordum.

## LARİSA

Aradan uzun zaman geçmedi ve ayni yılın mart ayında, Londra'da yayınlanan Daily Chronicle gazetesinin muhabiri ve Kıral Birinci Jorj'un mektubunu taşıyan Norman adındaki bir zat Larisa'da bulunuyordu; bu mektupta hamiline

büyük kolaylık gösterilmesi ve verdiği haberlerin efkâr-ı umumiyede büyük bir tesir icra ettiği bildirilmekte idi. Hasılı, ona rehberlik yapmam emredildi; kendisi hudutlarımızın muhtelif kısımlarını ziyaret etmeği azruladığından istediklerini yerine getirdim.

O günlerden bir gün Tırnova'ya gittik ve oradaki yüksek askerî kumandan bizi yemeğe dâvet etti.

Yemek salonunun duvarlarında, parça kumaşlardan yapılmış ve üzerinde şu halk sözünü taşıyan bir levha vardı: «Bu da geçer!»

İngiliz gazetecisi saf saf etrafına bakınırken bunu gördü. O andaki bakışından bunu tetkik mi ettiği, yoksa sadece baktığı mı anlaşılmıyordu. Bana bakarak sordu:

— Bunun anlamı nedir?

Ben cevap verdim:

— Anlamı şudur ki, «bu da geçecekdir!»

Ve bu sözün anlamını açıkladım.

İngiliz gazeteci izahatımı duyunca:

— A! dedi.

Ve birden, duvarda asılı çerçeveye gözünü dikerek belli bir heyecanla baktı ve ayni zamanda şunları söyledi:

— Yunanlılara filozof millet denmesi haklı imiş.

Sonra, kalemini ve not defterini çıkararak bu sözü not etti.

Daha sonra, bu seyahate ait hatıralarını yayınladığı zaman bu sözü zikretmeği de unutmadı; sözün derin felsefî anlamı karşısındaki hayranlığını da ilâve etti.

4 nisan 1897 de muhasamat başladı. Ateşin başlamasile içimde, mücadeleye girmek ve savaşan askerlerimizin yanında yer almak isteği doğdu. Böylece, muhasamatın başlamasından sonra, savaşın cereyan ettiği Boyacı-Tırnova'ya gitme iznini istedim.

İzin verildi. Boyacı'ya doğru giderken ateş alanına girdim ve etrafımda düşman kurşunlarının vızıldadığını duydum. Başlangıçta, kurşun vızıltıları karşısında kendimi korumak için başımı eğiyordum.

Bu, kendimi koruma sevki tabiisinin canlı bir ifadesi idi ve bu sinir aksülameline otomatik olarak uyuyordum.

Fakat bu otomatik eğilimlerden sonra eğilmenin boş, maksatsız ve manasız olduğunu düşündüm. Şüphesiz ki, vızıltı ku-

lağıma geldiği zaman vızıldıyan kurşun da gelip geçmiş oluyordu.

Bu boş ve anlamsız şekilde korunma gayretimden dolayı kendi kendimle alay ederek güldüm ve Türk kurşunlarına karşı nazikâne eğilmelerime son verdim. Artık bir daha eğilmedim. Ondan sonra, kurşunların vızıltısına önem vermiyordum.

11 nisanda Kritiri mevkiinde Mati savaşı cereyan etti. Bu savaşta, General Nikolaos Makris erkân-ı harbiyesile birlikte, birinci Momfera bölüğü top bataryasının bulunduğu yerde idi. Fakat ateş başlayınca, savaşa girişilmiş olan yerde, Türk topçusuna karşı ateşe devam etmek için yer değiştirdim. Ama öğleden sonra, Deleria'daki kanadımızın kuvvetli bir baskı karşısında bulunduğu ve dağılma halinde olduğu haberi geldi.

Hemen General Makris'ten, Deleria'ya gitmek ve olup bitenleri öğrenmek görevini aldım.

Köye varınca karışıklığın büyük ve karakteristik olduğunu gördüm. Köylüler ve askerler, kovalanıyormuş gibi her tarafa koşuşuyordu. Bu arada, köyün kenar sokaklarından birinden, benim bulunduğum tarafa dört nala gelen Türk süvarileri göründü. Oradan kaçmam imkânsızdı. Fakat, bereket versin ki yan tarafta sık ağaçlı bir bahçe vardı. Atımı mahmuzladım ve şahlanan at çiti aşarak bahçeye girdi. Hemen koştum ve sık ağaçların arkasına saklandım. Biraz sonra bahçenin önüne Türk süvarileri geldi, fakat beni görmediler. Onlar yeteri kadar uzaklaşınca bahçeden ve köyden ayrıldım ve atımı dörtnala koşturarak General Makris'e giderek durumu anlattım.

Ertesi günü (12 nisan) Birinci Tümen, Larisa'nın banliyösü olan Aksaray'daki kışlanın önünde toplanmıştı.

Sabahın saat 6 sında, Genel Karargâhtan, Birinci Tümen'in Farsala'ya hareket etmesi emri geldi. Hareket saati yedi olarak tesbit edilmişti. Tümen'in kurmay başkanı Yarbay Zafiropulos Genel Karargâh'ın emrini alınca yanında kurmay subayları olduğu halde, Tümen'in Larisa'daki karargâhına hareket emrini bildirmeğe gitti.

Ben General Makris'in yanında kaldım.

Epey zaman geçti, kurmay başkanı, bütün hazırlıklara rağmen henüz hareket etmemişti. General Makris endişelenmeğe başladı. Kurmay başkanının bekletmesi yüzünden Tümen'in hareket saati gecikiyordu. Saat 7 oldu, fakat biz hâlâ kurmay

başkanını bekliyorduk. Biraz daha geçip kurmay başkanı görünmeyince ,General Makris Tümeni benim hareket ettirmemi emretti.

Bunun üzerine muhtelif birliklerle hizmet birliklerinin birbiri arkasından hareket tarzlarını tesbit ettim. Bir Türk taarruzu ihtimaline karşı, topçunun arkasına artçı bir kuvvet ayırdım ve Tümen Farsala'ya doğru yola çıktı.

Öğleye yakın, saat 11 de, kurmay başkanı ile beraberindekiler, Tümenin hareketinden sonra Aksaray'a gelmişlerdi. Fakat orada, ne general Makris'i, ne de Tümen'i bulabildi. Gerek Tümenin, gerekse Generalin Farsala'ya hareket ettiğini hayretle öğrenmişti.

Bunun üzerine, yanında alakoyduğu subaylarla birlikte Farsala'ya hareket etmek zorunda kaldı.

## FARSALA SAVAŞI

23 nisanda Farsala savaşı başlamıştı. Daha önce hareket eden düşman, demiryolu istasyonunu işgal etmişti. Şehrin şimal kesiminde bulunan Tümen komutanı, piyadenin düzensiz bir şekilde gerilediğini ve demiryolu istasyonunun işgal edildiğini gördü. O zaman (saat öğleden sonra beş buçuktu) derhal bana, geri çekilen bölüklerden birinin komutasını ele alarak demiryolu istasyonunu geri almamı emretti.

Bunun üzerine, bir bölüğün başına geçip demiryolu istasyonu üzerine sevkettim ve askerleri galeyana getirmek için şöyle bağırdım:

— İleri çocuklar! Yaşasın vatan! Yaşasın millet!

Tabii bölük beni takip etti. Ben sağlam bir şekilde ilerliyordum. Kurşunların vızıldıyarak bana doğru geldiğini duydum ve aklıma tuhaf şeyler geldi.

Şüphesiz, az sonra öleceğim diye düşünüyordum. Ama, topçu subayı olmama rağmen bir piyade bölüğünün başında öldüğüm de söylenecekti. Fakat bu düşünce beni da çok heyecanlandırıyordu. Ve atla ilerliyordum. İnsan budur işte!..

Dörtyüz metre ve belki daha fazla ilerlemiştik ki, komutanlık, demiryolu istasyonunun Türkler tarafından işgal edilmiş olduğunu, bunu bir bölüklük bir kuvvetle geri almağa kalkışmanın anlamsız ve kanlı bir hareketten başka bir şey olmıyacağını anlamış ve çekilmemizi emretmişti.

## DÖMEKE

25 nisanda Tümen karargâhı Dömeke'de idi ve bilhassa Kasidiari dağından Kotreli köyüne kadar Dömeke'nin Kuzey-Batı arazisinin, Kuzey'den gelen ve bizim Dömeke'deki askerimizi sarması muhtemel olan Türklerin geçmesine müsait geçitleri ihtiva edip etmediğini öğrenmek için keşif zorunluğu ortaya çıktı.

Bu keşfi yapma görevi bana verildi ve ben araziyi tanıyan beş atlı kılavuz aldım. Ormanı inceleyerek ilerlemek suretile en yüksek tepesine geldim, tepenin zirvesine çıktım, attan indim ve bir ağacı siper alarak dürbünümle etrafı yokladım. Birden, Kuzey yönünden bulunduğum tepeye doğru bir Türk süvari müfrezesinin geldiğini gördüm.

Bir an için, bu müfrezenin bizi gördüğünü ve tepeye bizi bulmak maksadile geldiğini sanmıştım.

Muhakkak ki, çekilmek için kâfi zamanımız ve uygun arazi vardı. Bunun üzerine yanımdaki süvarilere attan inmelerini emrettim ve onları tepenin arkasında dağıtarak, savaşa hazır bir durumda Türk müfrezesinin yaklaşmasını bekledim.

Fakat, yanlış düşünmüştüm anlaşılan!

Türk müfrezesi bizi görmemişti. Tepenin eteğine gelince Kuzey'e doğru etrafını dolaştı ve tepede keşif yapmağa lüzum görmedi.

Ben, bu görevi bitirince Dömeke'ye döndüm ve Tümen kumandanına yaptığım keşfin raporunu verdim.

## DÖMEKE SAVAŞI

Dömeke savaşından bir gün önce, 4 mayısta Garibaldi birliğinin gelmesi bekleniyordu.

Garibaldi'cilerin karargâh kuracağı yeri tesbit ve bu yeri kendilerine göstermek üzere karşılama görevi bana verildi.

Atla onları karşılamağa gittim ve başında, kırmızı üniformalı bir süvarinin bulunduğu bu mızraklı alayı karşıladım.

Tabii yabancı atlıyı karşılamış ve bu frenkleri teşçi etmiştim. Fakat bana çok temiz bir Yunanca ile cevap verdiğini duyunca hayrette kaldım.

Bu kırmızı üniformalı süvari, Zakinthos'lu Aleksandros Romas adındaki Yunanlı idi.

Dömeke ve Derben-Furka savaşlarından sonra gayri muntazam bir şekilde çekilen ordumuz 7 mayısta Lamia'ya gelmişti. Artçı kuvvetlerin yanında bulunan General Makris, çekilen tümenlerin durmasını ve savaş vaziyeti almalarını emretti. Fakat bu gayret boştu. Bunun üzerine, gayri muntazam şekilde çekilen bu tümenleri durdurmak üzere kendisine yardım etmemi istedi. Bunda muvaffak olmak için emirler verdim ve askerlerin vatanî duygularını tahrik ederek boş yere uğraştım. Sonunda onları yerlerinde durdurabilmek için tabancamı çekmek zorunda kaldım.

Tümgeneral Makris, benim bu hareketimi, hakkımda tanzim ettiği raporda şu kelimelerle anlatmıştır:

«Birinci Tümen komutanı Yarbay Zafiropulos'un yaptıklarını ve ayrıca topçu asteğmeni Nikolaos Trikupis'in Taratsa'daki Kamilovrisi'de kaçanları durdurmak için tahrik ve tabancasile tehdit ederek durdurmağa muvaffak olduğunu teyid ederim. Şayet başkaları, manen taltif edilmek gerekirse, onun daha büyük bir takdirle taltifi lâzımdır.»

## TARATSA SAVAŞI

Bilindiği üzere, Taratsa'da (Kuzey Lamia) bir savaş vukubuldu. Bu savaşı da, Tümen kumandanı Makris'in yanında ve çok yakından takip ederken, birden, arkamızda ve biraz ötedeki Lamia yolu üzerinde, gelen bir araba gördük; arabacı elindeki beyaz bir bayrağı başının üstünde sallıyordu. Bu hâdiseyi bir türlü izah edemedik ve Tümen kumandanı benim, gidip bu gelen hakkında bilgi almamı emretti. Derhal koştum, arabanın önüne çıktım ve ayakta duran bir bir adamın, elile, açık bir beyaz bayrağı yukarı kaldırdığını gördüm. Arabacıyı tanımadığım için onu yabancı farzettim ve kendisine Fransızca olarak kim olduğunu, ne istediğini sordum.

O bana Yunanca cevap verdi :

— Ben Lamia valisiyim ve savaşın hâlâ devam edişine hayret ediyorum, çünkü Epir'de mütareke yapıldı!

Ben ona:

— Siz isterseniz, dedim, araya girip bunu karşıdaki Türklere haber verebilirsiniz .

Cevabı şu oldu:

— Ben de onun için geldim.

Ben bunu Tümen komutanına haber verdim, o da ateşin kesilmesini emretti ve biraz sonra bizim hatlarda ateş kesildi.

Türkler, beyaz bayraklı bir arabanın kendilerine doğru gittiğini görünce, onlar da ateşi kestiler ve vali onların hattına girdi.

Biraz sonra geri döndüğünü gördük. Fakat bu arada, onun gelişini beklerken nişancılarımızın yanında at üstünde duruyorduk ve Türkler de karşıdan bize bakıyordu.

Fakat vali bizim nişancıların hattını geçmeden evvel bizim hatlara doğru gelen Türklerle karşılaştı. Türk nişancılarının bu hareketinden şüphelenerek Tümen komutanına, uygun görürse soldaki çukura girmemizi söyledim ve böyle yaptık. Bunu tam zamanında yapmışız.

Vali bizim nişancıların hattına gelir gelmez Türkler, biraz evvel benim Tümen komutanı ile birlikte bulunduğum yere yaylım ateşi açtılar.

## 1912
## TÜRKİYE'YE KARŞI MÜTTEFİK SAVAŞI

Balkanlı müttefiklerin Türkiye'ye karşı açtıkları savaş esnasında ben, topçu binbaşısı rütbesiyle III. Tümen Kurmay Başkanı idim ve şefim General Damyanos'du.

### GLİKOVO SAVAŞI

10 Ekimde cereyan eden Glikovo savaşı esnasında Tümen Komutaniyle ben kamış bir çitin arkasından muharebeyi takip ediyorduk. Benim yanımda Tümen Kurmayına mensup makina yüzbaşısı Y. Valetes vardı. Birden elini midesine koyarak bana şöyle dedi :

— Yaralandım!

Ve yere kapandı. Ellerini vücudunun bir tarafına götürmüştü, oraya bakınca saatinin paramparça olduğunu gördük. Bir piyade mermisi oraya isabet etmiş ve saati parçalamasına

rağmen kendisine hiçbir şey olmamıştı. Saat parçalanınca yüzbaşı Valetas yaralandığını sanmıştı.

## BURGAZ SAVAŞI

19 Ekim sabahı III ncü Tümen, Yenice savaşının arefesinde, öncü olarak 12 nci Tabur ile birlikte Burgaz (Yenice'nin güney - batısında) a doğru ilerliyordu. Tabur Komutanı Binbaşı A. Bairas, Kurmayı ile beraber öncü kıt'asının esas kuvveti arasında bulunan Tümen Komutanına bir haber göndererek köylülerden öğrendiğine göre, düşmanın karşı tepeleri işgal ettiğini bildirdi. Bu haberler üzerine Tümen Komutanına, Binbaşı Bairas'ın yanına gideceğimi ve yerinden daha noksansız bilgi alacağımı söyledim.

İlerleyip Binbaşı Bairas'ın yanına gittim; o zamana kadar gelen haberlere nazaran Türkler karşı tepeleri işgal ettiği için binbaşı atından inmiş ve nişancıların arkasında yaya olarak ilerlemeğe başlamıştı; taburun daha küçük rütbedeki diğer subayları atlı olarak karşı tepelere doğru ilerliyorlardı.

Binbaşı Bairas, karşı tepelerin işgal edildiğine dair haberleri doğruladı. Ben, aradaki mesafenin 600 metreden fazla olmaması sebebiyle bu haberlerin doğru olamıyacağı ve eğer Türkler karşıki tepeleri işgal ediyorsa çoktan ateşe başlamaları icap ettiği cevabını verdim.

Fakat ayni anda karşı tepelerden bir yaylım ateşi duyuldu. Birden, önde yürüyen subaylarla silâhlı askerler önümde yüzü koyun yere yattılar, ben at üstünde idim; Binbaşı Bairas ile diğer bazıları da ötekilerin yanına yattı. Oradaki mevcudiyetimi lüzumlu addetmiyerek uzaklaşmayı düşündüm, fakat o anda kurşun vızıltıları duyduğum ve atlıların büyük bir hedef teşkil ettiğini düşündüğüm için yerimde kalmaya ve sırtımdan vurulacağıma göğsümden vurulmanın müreccah olduğuna karar verdim.

Biraz sonra, tepeleri terkeden Türklerin ateşi kesildi ve ben de Tümen Komutanının yanına gitmek üzere yola çıktım. O beni görür görmez:

— Yüzünden yaralısın! dedi.

Ben şu cevabı verdim:

— Adam sen de, ben hiçbirşey hissetmiyorum!

Fakat elimi yüzüme koyup bakınca kan gördüm. Daha sonra düşününce, bunların, arkasından yaralanan atımdan ileri geldiğini anladım; yaralar kuyruğa yakındı ve kuyruk sağa sola vurdukça kana bulanıyor, durduğu zaman ucundan kan damlıyor ve sallandıkça kanlar yüzüme bulaşıyordu.

## YENİCE SAVAŞI

20 Ekimde vukubulan Yenice savaşında III. Tümen 6 ncı ve 10 uncu taburlariyle muharebe ediyordu, 12 nci taburu ihtiyatta kalmıştı.

Sabahın saat 10 unda, savaşan iki taburun (6 ve 10 uncu taburlar) yanında muharebeyi takip ettiğim sırada, Tümen Komutanının yaveri İlarhos V. Kapsambelis, Tümen Komutanı adına yanıma gelerek bana bir emir getirdi. Bu emre göre, Komutanın yanına, yardıma gidecektim. 400 metre kadar geri çekilince İlarhos Kapsambelis, bir sigara yakmak üzere durmamızı rica etti. Durduk! Tam sigarasını yakarken şakağından bir kurşun yedi ve cansız yere düştü.

## MORAVA DAĞI (ARNAVUTLUK)

Kasım sonlarında Kasteria'ya hareket eden III. Tümen Görice'ye doğru ilerlerken, 5 Aralık gecesi Morava Dağı yakınında Ayios Nikolaos köyüne geldi; Morava Dağı karla örtülü idi.

Kerkira'da kalan 10 uncu tabur da geceleyin Morava dağına gelmişti. Askerler geceleyin karları eritmesi maksadiyle Ayios Spiridonos'a mucize göstermesi için dua ediyorlardı. O zaman askerlere şunu söyledim:

— Ayios, karın ne olduğunu bilmediği için ne yapabilir? Ayios Kerkira'da hiç kar görmüş müdür?

## GÖRİCE

Görice'ye girdiğimiz 6 Ekimden takriben iki küçük ay kadar sonra, Ocak ayının bir gününde Görice eşrafı karargâha gelerek bana şunu sordular:

— Görice, Yunanistan'a geçince, dilimizi konuşabilecek miyiz?

Onlara her şeyde olduğu gibi, bizde, lisanda da özgürlük olduğu cevabını verdim. Halen, Atina yakınındaki köylerde bile Arnavutça konuşuluyordu. Bundan başka, Atina civarında Elevsinos ve Madras'ta oturup Arnavut dilini bilen iki subayı çağırdım ve onları, oradaki eşraf ile Arnavutça konuşturdum. Bu konuşma üzerine çok memnun kaldılar ve bana şunları söylediler:

— Oo!.. Güzel! Çok güzel!..

1913 şubatının ikinci on günlük devresinde bütün Görice bölgesinde sıkı bir kar yağmaya başladı ve bütün ormanı kalın bir kar tabakası kapladı; Yanya'ya giden araba yolu görünmez oldu; yolun ancak ağaçlık kısımları farkediliyordu ve patika yolları tamamen silinmişti. Bütün ova bembeyazdı.

Durum bu merkezde iken, 2,5 aydan fazla bir müddet Görice'de kalan III. Tümen, daha sonra Ordudan, Türklerin arkasını sarmak üzere Yanya'ya gitmek emrini aldı. Hareket halindeki III. Tümen 19/Şubat gecesini Görice kuzeyindeki Flioki köyünde geçirdi.

Karanlık bastıktan biraz sonra, benim komutanın yanında bulunduğum bir sırada âni olarak sık silâh sesleri duyduk. Ben, bir an için Türklerin baskın yaptığını sandım. Karargâh binasının önüne geldiğim zaman kaçışan bir kurt sürüsü gördüm; bunlar, kar yüzünden ormanda yiyecek bulamadıkları için köye, karınlarını doyurmak amaciyle inmişlerdi. Duyduğumuz silâh sesleri, köyün muhafazası için kalan birliğimizin kurtlara açtığı ateştendi.

## LESKOVİKİ

III. Tümen 22/Şubat'ta Leskoviki'yi işgal etti. İşgalden bir gün evvel, Leskoviki'ye doğru yola çıkan alaylar, askerlerin istirahati için yolda bir saat durdular. Öncü birliği ile beraber bulunan Komutanlık duruş esnasında köye yakın bir yerdeki büyük bir konağın yanında idi, bu köşk, asil

bir Arnavuda ait olup adam, kahve ikram etmek üzere komutan ile kurmayını evine dâvet etmişti.

Eve gittik ve bir salonda oturduk. Biraz sonra bize, bir tepsi içinde kahve getirdiler. Ben salonun dip tarafında bina kapısının karşısında oturuyordum; salonun dışında, kaçak gözlerle bize bakan ve gözetler gibi görünüp kaybolan birini gördüm. Anîden ortaya çıkan bu adam beni huylandırdı. Biraz sonra ikinci kahve geldi. Yine yukarıki olayın tekrarlandığını, yani, birisinin kapıdan âni olarak görünüp kaybolduğunu gördüm.

Binadan çıkınca olayı inceledim ve anladım ki, Türk âdetlerine göre, misafirlerle dolu bulunan binanın, onlar dışarı çıkıncaya kadar birisi tarafından gözetilmesi gerekmektedir.

23/Şubat'ta Tümen Komutanlığı Leskoviki'de idi ve şehrin eşrafı Komutan ile Kurmayını yemeğe dâvet etti.

Yemek esnasında; hernekadar salon tavanda asılı büyük bir lâmba ile aydınlatılmış idiyse de, masanın ortasında duran bir Arnavut sağ elinden sol eline aktardığı mumlu bir şamdanı masanın üzerinde tutuyordu. Bu daha sonra öğrendiğimize göre, misafirlere saygı göstermek için yapılırmış.

## KLİSURA SAVAŞI

III. Tümen 3 Martta Premetis'in işgalinden sonra Klisura'nın işgali için Türklere karşı muharebeye girişmiş ve çarpışma sabahın saat sekizinde başlayıp öğleden sonra saat 1 de Türklerin Berat'a çekilmesiyle sona ermişti.

Klisura köyü, Aus nehrinin sağ tarafındadır. Klisura'nın hemen batısında yüksek bir dağ vardır. Bu dağın, takriben 200 metre yükseğinde, Klisura beylerinin oturduğu büyük ve oldukça güzel bir bina görülüyordu.

Çekilen Türklerin ateşi kesilince, Klisura Beyinin iki erkek kardeşi gelerek Komutan ile beni kahvaltıya dâvet etti.

Eve çıkışımızda, yemeğin hazırlanışının sabah saat 10 da başlaması gerektiğini düşünerek Klisura beyleri bu yemeğin, savaştan sonra sağ kalanlara, yâni muzaffer olanlara tahsis edildiğini söyleyip şaka ediyorlardı. İçlerinden biri, bunun üzerine benim üzüldüğümü görerek sordu:

— Size doğrusunu söylememe müsaade eder misiniz?

Ben şu cevabı verdim:

— Nahoş da olsa, gerçeği daima severim.

O da bunun üzerine şunları söyledi:

— Oyle ise dinleyin: Türkler kaçarken onlara yine görüşelim diyoruz. Siz gelince hoş geldiniz diyoruz. Doğrusu şu ki, biz onları da, sizi de istemiyoruz.

Kahvealtıdan sonra o zata, hatırladığıma göre 1906 senesinde, o zaman mevcut olan Avusturya-Macaristan gibi bir Yunan-Arnavut krallığının kurulmasını teklif amaciyle iki kişinin Atina'ya geldiğini söyledim. Onlar Atina'ya gelince dışişleri bakanı kendilerini başbakana, başbakan da Kırala ve sonra kıral başbakana, başbakan da dışişleri bakanına göndermişti. Bunlar dört ay kadar Atina'da kaldı ve hiçbir sonuç alamıyarak oradan oraya gönderildiler.

## 1913

## BULGARİSTAN'A KARŞI SAVAŞ

Bulgaristan'a karşı yapılan savaşta ben topçu binbaşısı rütbesiyle III. Tümen'in Kurmayı idim ve şefim Tuğgeneral Damianos'du.

## KİLKİS SAVAŞI

Kilkis savaşı sırasında III. Tümen, Kilkis'in batısında idi. Sabahleyin, saat 9.30 da ateş kesilince 12 nci Tabur şehre girmek üzere yola çıktı. Saat 12:30 a gelmişti. Yanında Kurmaybaşkanı olarak bulunduğum 10 uncu Tabur Kilkis'in hemen kuzeyindeki tepeleri işgal etmişti ve oradan Yannes'i ve daha üstteki tepeleri işgal ederek düşmanın gerisini kesecekti (III. Tümen sahası).

III. Tümen ile birlikte tepelere çıktım; oradan her taraf görünüyordu; kuzey yönünde ve dört kilometreden fazla olmıyan bir mesafede, düşman ordusunun geniş çapta yığınak yaptığını ve bir alayın Herakleon'a doğru yürüdüğünü gördüm.

Hemen yanımdaki süvariyi dörtnala geri gönderdim ve ne

olursa olsun topçu Komutanına haber vererek buraya dörtnala gelmesini söylemesini emrettim.

Biraz sonra, bir süvari subayının, yanında dört atlı olduğu halde tepelere çıktığını gördüm. Bana, süvari tugay komutanlığından geldiğini durumu görmek için buraya çıktığını, görülen kuvvetin dost mu, düşman mı olduğunu tesbit edeceğini ve hakkında bilgi almak istediğini söyledi.

Bu arada, gönderdiğim süvarinin haber vermesi üzerine, yüzbaşı İ. Petridi'nin komutasında bir dağ topçu birliği dörtnala geldi; yüzbaşı toplarını yerleştirdikten sonra bana nasıl ateş etmesi gerektiğini sordu.

Ben şu cevabı verdim:

— Karşıda, toplu halde bulunan düşmana hemen güllə atmağa başlayın.

Ateş hemen başladı.

Buna paralel olarak, keşif için gelen süvari subayı vasıtasiyle hemen süvari tugay komutanlığına harekete geçmesini bildirerek «karşıda toplanmış düşman ordusunun topçu ateşinden huylanarak faaliyete geçtiğini ve süvari düşmana yaklaşıncaya kadar topçu ateşinin devam edeceğini» haber verdim. Ve ilâve ettim: «Şimdi süvarının muzaffer olması için özel bir hareket fırsatı doğmuştur.»

III. Tümen'in raporu bu hususta şunları yazmaktadır:

«Topçunun sür'atli ateşi neticesi olarak saat, öğleden sonra 1.30 dan itibaren düşman tam bir sürprizle karşılaşmış ve bozularak dağılanlar kuzey ve Kuzey-Doğudaki tepelere doğru kaçmaya başlamıştır.»

«Düşmanın sürprizle karşılaşan kuvveti on bin kişi tahmin edilmiştir. Genel Kurmayın verdiği bilgi üzerine Yannes'e yaklaşan süvari tugayı, süvarinin düşmana yaklaşmasiyle topçu ateşi kesilir kesilmez düşmanı takibe başlamıştır.»

## KELENDER SAVAŞI

Kilkis savaşından sonra, 22 Temmuz'da III. Tümen Bulgar askerini Kelender ve Doyran istikametinde takibe devam etti.

Öncü kuvvetler, süvari tugayının ve tümenin diğer kuvvetleri himayesinde, sabahın saat 11'inde Kelender'in bir ki-

lometre kuzeyinde iken Tümen'in bir alayı Kersova-Kelender-Doyran yolu boyunca, Kelenderin Kuzey-Batı yönünden gelen bir topçu ateşinin baskınına maruz kaldı.

Bu topçu baskını Tümen'in yol boyunca ilerliyen alayı arasında kargaşalık, itaatsizlik ve panik doğurmuştu. Hemen dörtnala ilerliyerek, yanımda dağ topçusunun bir kısmı olduğu halde karışıklığın hüküm sürdüğü yola vardım. Hemen topçuları en yakına ve yolun doğusundaki tepelere yerleştirdim ve ateşe başladım. Bu topçu ateşinin duyulması üzerine hemen panik durdu, birlikler toplandı ve atılan birkaç gülleden sonra düşman topçusunun da sesi kesildi.

## PETSOVO SAVAŞI

III. Tümen Strumiçe ve Petsovo'nun işgalinden sonra ilerliyerek Petsovo'nun Kuzey - Batısında 1450 rakımlı tepeyi işgal etti. 14 Temmuzda 1450 rakımlı tepede yapılan savaşta (ki burada komutan ile kurmayı kalmıştı) yaralı bir Bulgar subayını getirdiler. Karşımızdaki düşmanın kuvveti hakkında inceleme yapıp gerekli bilgiyi alınca, yaralı için sedye tedarik ederek bunun Petsovo'daki hastahaneye kaldırılmasını emrettim.

15-Temmuz'da takviyeli büyük Bulgar kuvvetlerinin, bizim solumuzda bulunan, fakat anlaşılan pasif savunmayı tercih eden Sırpların karşısında olduğu haberini aldık.

III. Tümen bu büyük sarılma tehlikesi karşısında, 16-Temmuz'da Petsovo köyünü de terkederek çekilmek zorunda kaldı; köy hastahanesindeki hafif yaralılar da orasını terketti ve yalnız ağır yaralılar kaldı.

17-Temmuz'da, III. Tümen bir karşı taarruz yaptı ve süngü hücumu ile düşmanı püskürterek Petsovo'yu geri aldı. Petsovo hastahanesine geldiğim vakit, orada kalmış olan ağır yaralılarımız kendilerini benim kurtardığımı söyliyerek teşekkür ettiler; zira Tümen Petsovo'yu terke mecbur kaldığı zaman, Bulgar ordusundan bir birlik hastahaneye gitmiş ve oradaki yaralı Bulgar subayı gelen Bulgarlara şöyle demiş:

— Onlara dokunmayın. İtina etmeğe çalışın, çünkü onlar da bana iyi baktılar.

Bunun üzerine Bulgarlar da ayni şekilde hareket etmişler. Bu Bulgar subayı, Bulgarların Petsov'dan ayrılışı arasında onlarla beraber gitmiş.

18-Temmuz sabahı, Genel Karargâh'tan «18-Temmuz, saat sabahın 5.15 i» tarihli bir emir geldi; bu emirde, 18-Temmuz-1913 günü öğle vakti başlamak üzere beş günlük bir mütareke yapıldığı bildiriliyordu.

III. Tümenin Genel Karargâh'a çektiği telegrafta şöyle denmekteydi:

«Bu sabah, münadiler çıkardıktan sonra, bir kurmayımı düşman nezdine elçi olarak, hudut hattını tesbit etmesi için gönderdim.

Bulgarlar da, Kurmayın gittiği yere kadar ilerledi. Kurmaya ileri hareketin durması icap ettiğini, aksi halde hattın tesbit edilemiyeceğini söyledi. Bulgarlar ise, mütarekenin öğleyin başladığını ve o saate kadar ilerlemekte serbest olduklarını bildirdiler. Kurmay, bunun üzerine müzakerenin sona erdiğini ve Bulgarlar hudut hattı olarak neresini gösterirlerse kabul edeceğimizi söyledi.»

Sonra, iki ordu arasındaki hattın derhal tesbitine başlandı

Bulgar Tümeni'nin Kurmayı ile vukubulan konuşma esnasında, rastgele III. Balkan Tümeni'ne mensup olduğunu söyliyen bu subay bana şöyle dedi:

— 15 Temmuzda, 1450 rakımlı tepede bulunuyordum, oradan tümeninizin tecanüs, intizam ve derli toplu halini görünce yanımdaki subaylara şöyle dedim: «Bakın, bir asker ki, hareket halinde bile hürmet telkin ediyor!»

## 1916
## SELÂNİK'TE DURUM

(17-18 Ağustos 1916)

1915 Eylûlü'nde Yanya'da 9 uncu Dağ Topçu taburunun komutanı olarak bulunurken, Tümgeneral Moshopulos'un emrinde, Selânikteki III. Ordu Kurmaylığına tâyin edildim.

Selânik'te Antant'a dahil (Fransa, İngiltere, İtalya, Sırbistan) müttefik kuvvetlerin Makedonya Başkomutanı Fransız Generali Seraig' vardı.

General Moshopulos, 1916-Temmuzu'ndan itibaren, general V. Dusmanis'in yerine muvakkaten genel kurmaybaşkanı olarak Atina'da bulunuyordu.

General Moshopulos, Selânik'e hareket ederken bana, kendisinin yokluğunda -binbaşı rütbesiyle kurmay- olarak, -emir üzerine- ordu komutasını alma görevini verdi.

17-Ağustos sabahı XI. Dağ Topçu Alayı Komutanı Yarbay Mazarakis'in Kathesto'da isyan ettiği, beraberinde bütün alayı sürüklemeyip yalnız iki subayı kandırabildiği haberini aldım. Ben bunu öğrenir öğrenmez alay komutasını Topçu Binbaşısı Polihroniadis'e bıraktım. Ayni zamanda, bütün birlik subaylarını yanıma çağırdım, onları olup bitenden haberdar ettim ve devriyelerle düzeni sağlamalarını, asker kışlaları ile depoları şiddetle muhafaza altına almalarını bilhassa depoları işgal etmek istiyeceklere ateş etmelerini söyledim.

Atina ile telefon bağlantımız kesik olup bu yüzden, Millî Savunma Bakanlığından emir almama imkân bulamadığım için Karargâh'a vali Bay İ. Athinoyemis ile mahkeme başkanı Bay Romanos'u dâvet ettim ve durumu kendilerine anlattım. Sonra Valiye şöyle dedim:

— Bütün ordu vazifesine sadıktır; yalnız jandarma isyan ediyor; ben, elimdeki askerî kuvvetlerle bu hareketi bastırabilirim; fakat telegraf bağlantısı kesik bulunduğundan, hükûmetten emir almama imkân yoktur; bunun için hükûmetin mümessili olarak size baş vuruyorum, Bay Vali.

Vali muhtelif ikrarlarda bulunarak ve müttefik dâvasına inanmış bir halde şöyle dedi:

— Ben, Zaimis hükûmetinin mümessili ve vali olarak, kat'i surette asilerle her türlü muhasamattan kaçmayı ve pasif müdafaada kalmayı tavsiye ederim.

Gece olunca, birlik komutanları, ertesi günü için askerin ekmeğe ihtiyacı olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine 13 ncü Piyade Taburuna yarım takımlık bir kuvvetle şafakta Alatini Değirmenini işgal etmesini emrettim.

Geceleyin, yarım takımlık kuvvet Değirmen'e doğru giderken âsi devriyeleriyle karşılaşmış ve âsiler ona ateş açmışlar. Bu, ordu ile asiler arasında ilk çarpışma oldu ve sonunda takıma mensup iki kişi öldü. Asilerden de yedi kişi ölmüştü .

Alatini Değirmeni'nin işgali teşebbüsü boş çıkınca, birlik komutanlarına, kışlaların Kuzey kısmından ilişki kurarak şehirden ekmek tedarik etmelerini söyledim.

18-Ağustos günü sabahın saat 6 sında, harekâtın başlangıcındanberi kaldığım karargâha, General Seraig'in mümessili olarak Fransız yüzbaşısı Marié geldi. Yüzbaşı Marié bana, General Seraig'in şehre karşı herhangi bir hareketi müsamaha ile karşılıyamıyacağını müttefik kuvvetlerinin kaldığı şehirde düzenin bozulmasına müsaade edemiyeceğini, aksi halde müdahaleye karar vermiş olduğunu bildirdi.

Ben, ordunun kendi kışlaları önünde savunma halinde bulunduğu askerî bir birliğe karşı ilk ateş açanların âsiler olduğu cevabını verdim ve Fransız generali Seraig'in bizzat şehirde, askerî kanunun carî olmasına rağmen âsî harekâtına göz yumduğundan şüphe ettiğimi söyledim.

Sabahın saat 8.30 unda, topçu ile takviye edilmiş Fransız askerî birlikleri, cepheleri merkez kışlalarda ve ordu yazıhanelerinde olmak üzere Kıral Yeoryios Caddesi'nin deniz kıyısı tarafında yer aldılar. Bununla aynı zamanda askerî birliklere ait yazıhanelere, Fransız ordusu ile Üçüncü Ordu Karargâhı arasında irtibat subaylığı yapan Fransız yüzbaşısı Dekre geldi ve o da, yüzbaşı Marié'in söylediklerini tekrarladıktan sonra şunları ilâve etti :

— Eğer, ordu birlikleri, öğleden evvel saat ona kadar çekilmezlerse, Fransız ordusu önce mermisiz bir top atacak, arkasından da kışlalar ile yazıhaneleri top ateşine tutacaktır.

Ben şu cevabı verdim :

— Ben buna, General Seraig'den yazılı bir emir almadan cevap veremem, aksi halde bize karşı top ateşi açabilirler. Gördüğünüz üzere, ben buradayım.

Yukarıda konuşulanlardan sonra Fransız yüzbaşısı Dekre, doğru Fransız karargâhına gitti ve geri gelerek, General Seraig'in yukarıdaki sözlerini tekrar ettikten sonra yazılı emir getiremiyeceğini bildirdi.

Ben yine, sözü geçen teklifleri reddedince takrar General Seraig'e gitti ve generalin arzularını taşıyan bir yazıyı getirdi.

General Seraig'e kat'i bir cevap vermeden evvel, bunun isteklerini yerine getireyim mi, yoksa red mi edeyim diye düşündüm. Fakat, askerimizin Selânikteki Müttefik kuvvetleriyle çarpışmasının boş yere kan dökülüp zayiat vermekten başka, devletlerimiz arasında diplomatik gerginliğe sebebiyet vereceğini ve neticede millî menfaatlerimizin zarar göreceğini, buna mukabil Millî Savunma Bakanlığı'nın müttefiklerle herhangi bir çatışmaya sebebiyet verilmemesi hususunda emir vermiş olduğunu hatırlayarak Makedonya Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı olan Fransız generalinin dediğini yapmak zaruretine kanaat getirdim ve bunun yüksek vatan menfaatlerine hizmet ettiğine inanmak istedim.

## 1918 - 1919
## BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI
### (III. TÜMENİN SIRBİSTAN'DAKİ TEŞEBBÜSÜ)
## PATRAS

1918-Şubatı'na doğru, Atina'da Albay rütbesiyle I. Ordu Topçu Birliği Komutanı bulunuyordum; Patras'taki III. Tümen Komutanlığına nakledildiğim emrini aldım ve bu görevi Şubat ayında devraldım.

Seferberlik 25-Nisan (8 Mayıs) da (1) başladı.

Birkaç gün sonra, Fransız Generali Bordo, Patras'a teftiş için geldi.

Teftiş esnasında, seferberlik üzerine muhtelif birliklere yeni gelen ihtiyatlara şu suali soruyordu :

— Tümen komutanınız kimdir?

Bu soruyu birkaç defa tekrar etmekteydi.

Teftişten sonra bana :

— Bu, «tümen komutanı kimdir sorusunu birkaç defa tekrarladım, çünkü manevraları takip edip etmediğinizi

---

(1) **Burada Yunan takvimi kullanıldığından arada 13 günlük fark vardır. - Çeviren.**

öğrenmek istiyordum. Ve hepsi sizi tanıdığına göre, siz sık sık geliyor ve eğitimi takip ediyorsunuz demektedir; buna çok memnun oldum.

## CİCİLER

Seferberliğin başlamasından yirmi gün kadar sonra, 15-Mayıs'ta Patras ve Mesolongi'den hareket başladı; Volos'a kadar gemi ile gittik ve oradan da, karadan Ciciler (Merkezî Makedonya) e geldik.

III. Tümen orada, Fransız Doğu Ordusu Komutanı General Arni'nin emrine girdi ve kendisiyle sıkı bir işbirliği yaptı. General Arni 1893-95 senelerinde Paris'teki Yüksek Harp Okulu'ndan mektep arkadaşımdı. O zaman, Afrika Avcıları Süvari Tabur Komutanı rütbesini almıştı.

Okulu bitirdikten sonra, uzun zaman mektuplaşmıştık. Sonraları, yalnız yılbaşlarında biribirlerimize tebrik yolladık. Sonra kendisi Afrika'ya nakledilince aramızdaki ilişki kesildi.

Yüksek Harp Okuluda bulunduğumuzdan 23 yıl sonra, Makedonyada, yukarıda zikrettiğim şekilde büsbütün başka şartlarla karşılaşmıştık.

## FLORİNA

Ciciler'deki III. Tümen, Florina yakınına nakletti ve karargâhını Kladeron'da kurdu; Tümen orada, Fransız subaylarının idaresi altında yeni silâhların kullanılışı ve siper savaşını öğrenmek üzere talim gördü.

Bir gün General Arni bana şöyle dedi:

— Sizde, Şnayder-Dangli marka dağ topları var. Bizde ise bu tip silâh yok ve icabında size mühimmat veremeyiz, Fransız topları edinmeniz lâzım.

Ben şu cevabı verdim:

— Fransız toplarına ihtiyacımız olduğunu kabul ediyorum ve buna karşı hiç bir itirazım yok.

Fransız toplarını aldık ve 15 gün sonra generali, Dağ Topçu Alayının savaş atışlarında hazır bulunmak üzere dâvet ettim. Atışlarda, Fransız Ordusu Komutanı Arni'den başka Fran-

sız topçu Komutanı bir Albay ile General Monbelli'nin Komutasındaki 35. İtalyan Tümeni, topçu komutanı da hazır bulunmuştu ve burada, Fransız Ordusu yanından Yunan Tümeni de temsil edilmekteydi. Askerlerin, Fransız toplarına intibakını sağlayan eğitimin muvaffakıyet derecesini görmek için tatbikatta hazır bulunan General Arni bana şunları söyledi:

— Biz Fransızlar, 15 gün zarfında, topçu eğitimini dahi tahakkuk ettiremezdik, halbuki siz savaş eğitimini bile becerdiniz. Hayret! Fakat siz ne imişsiniz!..

III. Tümen birliklerinin eğitimi 6-Ağustos'a kadar devam etti; bu arada Tümen'in piyadeleri yerlerine gelmeğe başladı ve siper savaşını öğrenmek için Fransız ordusunun yanında yer alıp başlangıçta ihtiyat kuvveti olarak kullanıldılar.

I. Sırp ordusu ile (Doğuda) 35. İtalyan Tümeni (Batıda) arasında yer alan 11. Fransız Sömürge Tümeni, Erigonos (Tseria) nehrinin iki tarafında, Manastır'ın 25 kilometre Doğusunda savunma durumunda idi. Bu Fransız Tümenine piyade alayları iltihak etti.

31-Ağustos'ta III. Tümen, Fransız birliklerinden ayrılarak bu kesimde görev aldı. Prespa gölü bölgesini III. Tümen'e bağlı 2/39. Evzon alayı işgal ediyordu.

## TAARRUZ

1 Eylül günü, Müttefik topçusu tarafından umumî taarruzun hazırlığına başlandı.

877 rakımlı tepenin (Kanice civarında) yamacında başlıyan ileri harekette Bulgar ordusundan bir taburla karşılaşıldı; bunun karşısında 42. Fransız Sömürge Alayı'nın bir taburu vardı ve bu tabur düşman tarafından püskürtüldü. Bunu, Fransız alayının başka taburunun taarruzu takip etti; o da püskürtüldü.

O zaman General Arni bana:

— Şimdi sıra sizin! dedi.

En yakında 12. Alaydan Binbaşı Panayotakopulos'un 3. Taburu vardı. Taburu toplayıp kısa bir konuşma yaptım. ve özetle şunları söyledim:

— Şimdi, bilhassa Fransızların karşısında Yunanlıların meşhur olan cesaretini göstermenin sırası geldi.

Taarruz başladı ve bir gün bir gece, hattâ daha fazla devam eden inatçı bir savaştan sonra, tepenin kayalık ve dik yamacını tırmanarak, sonunda makinalı tüfekler ve el bombalarıyle tepeyi işgale muvaffak olduk.

Pirlepe'den beri devam eden muharebelerden sonra Fransız Doğu Ordusu'nun III. Tümen'i 11. Alman Ordusunu takip ederek Bulgar ordusunun yanına kadar gelmişti.

III. Tümen teşkilâtı itibariyle bir dağ tümeni olduğu için Treska vâdisi üzerinden Üsküp'e varma vazifesini (3904/3 sayılı 102/27/9/18 hususî emir) aldı; bundan maksat 11. Alman Ordusunun arkasını kesmekti.

29-Eylûl'de III. Tümen, başta esas birlikler komutanlığı olduğu halde dağ yolundan Üsküp'e hareket etti. Bu ilerleme esnasında ve Bresniç yakınında, Tümenimizin üstünde uçan bir uçak gördük ve biraz sonra bunun Fransız uçağı olduğunu anladık. Derhal, toprak üzerine çarşaf kadar bir Yunan bayrağını yaydık; uçaktan bunun üstüne, takriben 0,20 m. uzunlukta madenî bir üstüvane atıldı; bunun bir ucunda şu ibareyi taşıyan bir kurdelâ vardı: «III. Yunan Tümeni Komutanı Tümgeneral Trikupis'e». Üstüvanenin içinde, beni Bulgar ordusu ile mütareke müzakeresi yapmağa ve anlaşma imzalamağa memur eden Fransız Ordusu Komutanının emri vardı. Derhal bu hayırlı haberi dağda bulunan Tümen karargâhına bildirdim ve bunun, zaptedilemiyen bir heyecanla ve Zito!! (Yaşa) sesleriyle karşılandığını gördüm.

Dağdan Üsküp'e doğru ilerlerken, kayalık bir yamaçtan geçtiğimiz bir sırada atım birden kapaklandı; ben yere düşerek hafifçe yüzümden yaralandım ve orama pansuman yaptırdım. Yürüyüşümüze devamla Üsküp'e geldik ve Baraken kışlalarını işgal ettik.

Ben, bu esnada III. Tümenin başında idim ve yüzümdeki sargı duruyordu; bizi gören gürültücü şehir halkı etramıza toplanarak benim savaşta yaralandığımı söyledi ve alkışlamağa başladı.

## ÜSKÜP

Emirleri üzerine III. Tümen'in Üsküp şehrine borazan ve bayraklarla girdiği Fransız ordusu 2. Tümenler Grubu Komutanı Paté askerlerin vakarı ve söyledikleri marşlardan heyecanlanarak bizzat Tümen karargâhına geldi ve bana memnuniyetini bildirdi.

Üsküp'te kaldığımız kısa süre zarfında, III. Tümenin harekâtı esnasında gösterdiği cesaretten dolayı aşağıki zevattan tebrik telegrafları aldık:

1) Majeste Kıral Hazretleri,
2) Ordu Komutanı General P. Danglis,
3) Millî Savunma Bakanı Al. Grivas,
4) Ordu, II. Küme Komutanı General M. Komninos.

## PRİŞTİNE

24-Eylûl'de, 22. Fransız Karma Tugayı ve III. Yunan Tümenin'den kurulu, General Tranie'nin grubu kuzeye doğru hareket etti.

III. Tümen Ekimde, karargâhı Pristine şehrinde olmak üzere, Priştine bölgesinde karargâh kurdu. Şehrin sâkinleriyle eşrafı, Tümen karargâhını heyecanla karşıladılar.

7-Ekim 1918'de alaylar, o zaman Karadağ'a ait olan Priştine'den Sırbistandaki Niş'e hareket etti. Karadağ hudutlarını geçti ve Eski Sırbistan'a girdi. Dağ bölgesinde, sebze ile dolu büyük bir bahçe vardı. Herhangi bir yağmaya mâni olmak için etrafına nöbetçiler diktim. Fakat, daha atımdan inmeden, yanıma kırk ve belki de daha fazla yaşta iri yarı bir kadın gelerek ordunun komutanı olup olmadığımı sordu. Benim doğrulayıcı cevabım karşısında, kendisine ait sebze bahçesinin etrafında askerlerin hangi sebeple durduğunu sordu,

Ben cevap verdim:

— Belki, sebze yemek istiyecek askerlerimiz de bulunur, bunların bilhassa müttefiklerimize zarar vermelerini istemem; burada, kendi memleketleri imiş gibi hareket etmelidirler.

Kadın şu cevabı verdi:

— Benim için mühim değil. Ne olursa olsun, nöbetçilerin gitmesini rica ediyorum.

Ben izah ettim:

— Şunu nazarı itibara almalısınız ki, nöbetçiler çekilirse, bahçeye askerler girer ve büyük zararlar verebilirler.

Onun cevabı şu oldu:

— Fakat siz ne söylüyorsunuz? Siz bize özgürlüğümüzü verdiniz, şimdi sebzelerimizi korumamızı mı istiyorsunuz? Ne olacaksa olsun!

Bunun üzerine nöbetçilerin çekilmesini emrettim.

22-Ekimde Tümen, Sırbistan'ın bir şehri olan Niş batısındaki Prokop şehrine bayraklarını açmış bir şekilde girdi. Şehir halkı ellerinde çiçek ve buketler olduğu halde kadınlı çocuklu şehrin giriş yerinde toplanmışlardı. Tümen'i heyecanla karşılayıp subaylarla askerlere ellerinden gelen ihtimamı gösterdiler.

Belediye başkanı şehrin giriş yerinde ve henüz atlarımızın üzerinde iken bana bir tepsi uzattı; İslav âdetleri gereğince tepside tuz ve ekmek vardı ve başkan bana III. Yunan Tümeni savaşçılarını «Kurtarıcı» olarak kabul ettiklerini bildirdi.

Ben ona, milletlerimiz arasındaki sıkı ve tam dostluktan bahisle 1912, 1913 ve 1918 savaşlarında kanla biribirine bağlandıkları cevabını verdim.

## NİŞ

12/25 Ekim günü III. Tümen Niş'e vardı, Uliça Obreneviça caddesinde, 21 numarada daha önce Yunan konsolosluğu olan binada karargâh kurdu. Alaylarla diğer birlikler Niş'in Batı'sındaki köylerde konakladı.

14/27-Ekim günü Fransız Doğu Ordusu'ndan hareket emri geldi; bu emre göre III. Yunan Tümeni'nin bağlı bulunduğu Tranie Tümenler Grubu Belgrad'a gidecekti. III. Tümen 29-Ekim sabahı Niş'ten hareket edecekti. Fakat Türkiye ve Avusturya ile mütarekenin imzalanmasından sonra, Yüksek Fransız Komutanlığınca bütün Müttefik ordularının Donau (Belgrad) a gitmelerine lüzum yoktu ve Bulgaristan tarafından Mütareke'nin şartları üzerinde güçlük çıkarıldığı için mütareke şartlarının zorla kabul ettirilmesi gerekecekti. Bunun için Yüksek Fransız Komutanlığınca orada askerî kuvvetin bulundurulması emre-

dilmiş ve bu işe III. Yunan Tümeni tâyin olunmuştu. Hareketten bir gün önce, akşam üzeri General Tranie'den gelen bir emirle Tümen'in Belgrad'a hareket etmeyip ikinci bir emre kadar Niş'te kalması bildiriliyordu.

## PİROT (PRUT)

Birkaç gün sonra III. Tümen, emir üzerine Pirot'a gitmek için Niş'ten ayrıldı. Yolda, Pirot'tan Niş'e otomobille gelmekte olan Müttefik Orduları Başkomutanı Franse d'Espere ile karşılaştım. Durup otomobilinden indi, ben de atımdan indim. Mutad selâmlaşmadan sonra Tümen'in başarılı hareketlerinden dolayı beni tebrik etti.

1918-Ekiminin (6-Kasım) 24 ncü günü saat 14'de Tümen karargâhı Pirot'a yerleşti. Şehrin belediye başkanı ile halkı karargâhı karşılamak için büyük hazırlıklar yapmıştı; Bu suretle üzerinde Sırpça ve Fransızca şu ibareyi taşıyan kocaman takların altından geçtik:

"SİZ KURTARICIMIZ HOŞ GELDİNİZ"

Karargâh Tiyia-Bara mahallesinde, yeni kilisenin yanındaki okul binasında yerleşti.

8/21-Kasım'da Fransız Doğu Ordusu'ndan gizli bir emir geldi; bu emirde III. Tümen'in, Sofya'daki General Kretine tarafından, lüzum gösterildiği anda Bulgaristan'a karşı hareket hazır olması bildiriliyordu.

Bütün düşman devletleriyle genel mütareke yapılmasından yararlanarak Pirot kalesi komutanı ile fikir teatisinde bulunduk. Kumandan, bu buluşmamızda, Yunanistan'ın o zamanki yayılmasından dolayı beni tebrik etti. Bu münasebetle kendisine gereken teşekkürlerde bulundum ve münasip bir nezaketle, bizim yayıldığımızı, fakat kendilerinin beş milyondan on iki milyona çıktıklarını söyledim. O bana şu cevabı verdi :

— Evet ama, siz hiç olmazsa, hepiniz Yunanlısınız.

Tümen Pirot'ta ve etraftaki köylerde kaldığı sürece, bir-

liklerin civar ormanlardan ısınmak için odun tedarik etmesi müsaadesini almıştık. Bir gün, tanıdığım Sırp kale komutanından bir yazı aldım, bu yazıda oduna giden Yunanlı askerlerin erik ağaçlarını da kestikleri bildiriliyor ve bunların cezalandırılması isteniyordu. Ona, haklı olduğunu kabul ve zararı yerinde tesbit için üçü Yunanlı, ikisi Sırp olmak üzere beş subaydan müteşekkil bir heyet tesbit ettiğim cevabını verdim. Kale Komutanı, Sırp ormanlarında bulunduğumuz için heyetin iki Yunanlı ve üç Sırp subayından teşekkül etmesi icap ettiğini ve bu meseleyi vekâlete bildirip alacağı cevabı bana da bildireceğini yazdı. Ben de, bunun üzerine meseleyi yerinde tetkik etmesi için beş Yunanlı subaydan müteşekkil bir heyet kurduğumu bildirdim.

Sekiz günden fazla bir zaman sonra Kale Komutanı bana yazılı olarak, vekâletin teklifini kabul ettiğini bildirdi.

Ben de meselenin bir Yunan heyeti tarafından incelendiği cevabını verdim.

Pirot'da bulunduğum sırada aslî olarak Tümgenerallik rütbesini aldım.

Tümen sür'atle ilerlediği için, kaybettiği şerefli subay ve askerlerine karşı namus ve şükran borcunu yerine getirememişti; bu sebeple Pirot'ta güzel bir mezarlık yapmağa karar verdi.

Şehir belediyesi, benim isteğim üzerine, şehir mezarlığının bir kısmını buna tahsis etti ve burası yalnız ölü askerlerimizin ebedî istirahatgâhı olmakla kalmayıp, ölülerimizin anılması için de bir anıt oldu.

Bu alanın ortasına 3.60 m. yüksekliğinde, kaide vazifesini görmek üzere hâkedilmiş bir taş kondu; bilâhare bunun üzerine san'atkârların yapacağı bir taş konacaktı; bunu gerçekleştirmek için Tümen askerleri arasında para topladım ve Yunan Millî Bankasının Patras'taki şubesine gönderdim.

Sözü geçen kaidenin üzerine, bir mermerin taşıdığı şu Yunanca kitabe konmuştu:

«ÖZGÜRLÜĞÜN ZULME KARŞI SAVAŞINDA ÖLEN
III. YUNAN TÜMENİNİN 358 EVLÂDI
BURADA YATMAKTADIR.»
1918

Bunun altına da Sırpça şunlar yazılmıştı:

«III. YUNAN TÜMENİ
BU MEZARI DOSTU SIRBİSTAN İLE YAPTIĞI
ORTAK SAVAŞLARIN HÂTIRASI OLARAK
PİROT'A EMANET EDER.»
1918

Mezarın kaidesi için, ayrıldıkları sırada Almanların dinamitle uçurdukları Pirot demiryolu istasyonunda bulunan üzerleri işlemeli taşlar kullanıldı.

Kaidenin yapılmasına başlandığı sırada, kendisini tanıdığım Pirot belediye başkanından bir yazı aldım; bunda, şehrin büyük zararlar gördüğü ve şimdi, hiç olmazsa, demiryolu istasyonundan topladığımız işelemeli taşlar için bir tazminat verilmesini istiyordu.

Kendisine isteğinde haklı olduğu cevabını verdim ve onu, anlaşmak üzere Tümen Komutanlığına çağırdım. Gelince ona, bahis konusu taşların, kendi memleketinin kurtuluşu için Sırbistan'da Ölenlerin mezarının kaidesini yapmakta kullanıldığını anlattım.

Hiçbir itirazda bulunmadı.

1933-Kasımında, Atina'da bulunduğum bir sırada gazetelerde, Pirot'ta yapılan mermer mezarın açılış töreninde Yunanistan'ı temsil etmek üzere bir askerî kıtamız gönderileceğini okudum. Bu haber yayınlandıktan sonra, bu hususta en küçük teferruatı kaçırmadım. Bahis konusu mermer mezar, 1918 de III. Tümen'in malûm mezarının bulunduğu şehirde ve ayni yerde yapılmıştı.

Yeni mezarın üzerine şu kitabe yazılmış bulunuyordu:

**Uğruna burada düştüğünüz**
**Güzel Savaş sâyesinde,**
**Kurtulan kahraman toprak**
**Anamız oldu!**

**Sırp ile Yunanlının başında**
**Ayni şerefin tâcı vardır.**
**Defne sizin kanınızdan**
**Solmaz bir halde biter.**

III. Tümen'in Patras'taki eski muharipleri bu şiiri öğrenince bana müracaat ederek mezkûr mezarın hangi sebep ve kimler için yapılmış olduğunun kitabede belirtilmesini sağlamak amaciyle Millî Savunma Bakanlığına başvurmamı istediler.

Millî Savunma Bakanlığı III. Tümen savaşçılarının şikâyetini haklı bularak kitabeye aşağıdaki sözlerin eklenmesini emretti :

**« YUNANİSTAN :**
**III. YUNAN TÜMENLERİ 358 EVLÂDI İLE..»**

1918 - Kasımı sonunda III. Tümen Sofya (Bulgaristan) ve Üsküp (Sırbistan) üzerinden Pirot yolu ile Yunanistan'a dönme emrini aldı.

## SOFYA (BULGARİSTAN)

25 -Aralık 1918 de, Yani Noel günü Tümen ile Sofya'ya vardım ve orada iki gün kaldım. Orada kaldığım süre zarfında, Noel günü, küçük Yunan kilisesinde yapılan mağfiret töreninde hazır bulundum ve Sofya'daki bütün Yunan azınlığı her surette Yunan vatanına karşı sevgisini belirtti.

Yunan azınlığının yaptığı bu tören esnasında, hazır bulunanların dualarından sonra yeni bir, yüz drahmilik Yunan banknotunun üzerine, Yunan ordusunun Sofyadan geçişinin hatırası olarak imzamı ve o günün tarihini attım. Sofya'daki fakir Yunan ailelerinin yararına olarak artırmaya çıkarılan yüz drahmilik banknot 10.000 drahmiye satıldı.

Sofya'daki Müttefik Devletler temsilcilerinin başı olarak Bulgaristan ile mütareke anlaşmasını imzalamayı üstüne alan Fransız Generali Kretien ile karşılaştım. Bu buluşmamızda bana şunları söyledi :

— Bulgaristan ile yapılacak olan mütarekeyi imzalamak ve ellerindeki topların teslimi işinde III. Tümen'e güveniyoruz.

Nitekim de öyle oldu, çünkü Bulgarlar zahirî sebepler öne sürülerek mütareke şartlarının tesbiti tarihini geciktiriyorlardı; nihayet bir gün, birbirini izleyen ertelemelerden hiddetlenerek Bulgar hükûmetine, üç saat zarfında tatminkâr bir cevap vermediği takdirde, III. Yunan Tümeni'ne Sofya'yı işgal emri vereceğimi bildirdim.

Yarım saat sonra, talebimize tatminkâr bir cevap aldık.

## ASVESTOHORİ (MAKEDONYA)

Tümen'in Pirot'tan hareketi 1918 Aralık ayının ortasında başlamıştı. Yunanistan'a 1919 Ocak ayının ortalarında vardı ve Makedonya'da Selânik'in kuzeyindeki bölgede, karargâhı Asvestohori'de olmak üzere yerleşti. Yani, Laris'adan hareket edince, sefil ve çok defa daracık yollardan geçerek birçok molalardan sonra, çarpışa çarpışa 1.135 km. katettik. Eğer Selânik bölgesindeki bir aylık duraklamadan sonra yürüyüşe Serez ve Yeniköy'den Trakya'ya kadar gidiş ve buradan da 320 km. tutan Buklon ve Eleuthera'dan Drama'ya dönüşümüzü de eklersek cem'an 1.455 km. yol yürümüş olduk demektir.

Tümen karargâhının bulunduğu Asvestohori'de Fransız Doğu Ordusu'nun sonuncu ve 5.180/3 sayılı veda emirnamesi geldi.

**Fransız Doğu Ordusu**
**Genel Kurmay**
**3 ncü Daire.**
**Sayı: 5.180/3**

**Karargâh: 18/Aralık/1918**

**GENEL EMİR**

**«III. Yunan Tümeni Makedonya'ya gidip Fransız Doğu Ordusunu terkederken Tümgeneral Trikupis'e saygı ve memnuniyetimi arzederim, zira III./ Tümen, emrim altında, gerek Komutanları ve gerekse askerleriyle en iyi başarılarını göstermiştir.**

**Onların gerçek değerlerini, güzel eğitimlerini, savaş kabiliyetlerinin fedakârlıklarını takdir ettim.**

**Yunan orduları Peristeri tepesinde, Çerna kıyılarında ve Treska vâdisinde, dağ yamaçlarında görevlerini her tarafta hayret verici bir şekilde başardılar ve Bulgarları kovdular.**

**Doğudaki Müttefik Orduları'nın büyük taarruzunda Fransız tümenleriyle 35. İtalyan Tümeni'nin yanında, III. Yunan Tümeni, Fransız Doğu Ordusuna 77.000 esir er, 1.500 subay, 3 general ,450 top ve sayısız silâh bırakan 11. Alman Ordusu'nun esir alınmasına yardım etmiştir.**

**III. Yunan Tümeni'ne, Fransız Doğu Ordusundan ayrıldığı için teessürümü bildiririm.**

**Ortak gayretler, ortak muharebe alanlarındaki çalışmalar, kesin savaşların ortak ruhunu takviye etmiş ve merkezi otokrasilerin tamir kabul etmez yenilgisini sağlamıştır.**

**III. Yunan Tümeni'nin subay ve erlerine en hararetli dileklerimi bildiririm.**

**Neşir için**
**Erkân-ı Harbiye Reisi**
**(İmza)**

**İmza :**
**Anri**

1918 Birinci Dünya Savaşı'nda Balkan Müttefik Orduları Komutanı Fransız Generali Franchet d'Esperey, Revue de Deux Mondes'un Eylûl-Ekim 1918 sayısında hatıralarını yayınlarken burada, Fransız Doğu Ordusuna bağlı III. Yunan Tümeni Komutanı olarak benden bahsetmiştir.

Ben, bu yazının yayınlandığını görünce, kendisine teşekkür etmeyi uygun buldum. Cevap olarak bana mektup gönderdi ve benim tarihî değerim olduğundan bahisle şöyle dedi: «Benim kanaatimce sizin Tümen, bütün Yunan orduları içinde en çok kuzeye ilerliyen birliktir ve eğer Başkomutan Foch'un mütareke emri olmasaydı Berlin'e kadar gidecekti. Daima görevinizi yaptınız, bunun için herkesin takdirlerini haketttiniz.»

III. Tümen Trakya'daki yürüyüşünde, 1919-Mayısı'nda Serez'de mola verdi.

Tümen'in orada durması münasebetiyle 2/39. Evzon alayı bir eğlence tertip etti ve ben de oraya at üstünde gittim.

Evzonlar'ın Yunan horonu olan Camikon'u oynadıklarını görünce, attan inip ben de oynadım.

Bu, evzonlar arasında tarif edilmez bir heyecan yarattı; öyle ki, ben de horonun arkasından «Tümgeneralin Horonu» adlı aşağıdaki şiiri okudum:

## TÜMGENERALİN HORONU

**Evzonların kalbine,**
**Az olan horon**
**ve bol olan leventliğinle,**
**Bol miktarda serptin.**
**Efsundan, sonsuz sevinçten,**
**Aşk ateşinden**
**Ve fazla gururundan**
**Sarhoş bir halde.**

⁂

**Generalim, sana gizlice**
**Söylemeğe cesaret ediyorum,**
**Çünkü sen bütün Evzonların**
**Kalbini kazandın.**

⁂

**Seni bir yerde doğurdu**
**Sihirbaz bir kadın,**
**Ve efsunlu bir halde**
**Efsunluyorsun, şanlı generalim.**

⁂

**Sağlam palikaryalarını doğuran,**
**Ve şerefli ocak olan,**
**Ölümsüz doğum**
**Mutlaka odur...**

⁂

**Hayretle, zaferle ve**
**İnsan üstü kudretteki**
**Çocuklariyle şerefi fetheden**
**Sağlam Mesolongi'miz.**

Sağlam kahramanların
Vatanımdaki ahfattansın
İmanlı Rumelililerin
İçine girdim.

⁂

Yunan çocuklarını
Karşılamaya hazır
Kalpleri açıp
Gülüşünle kendine esir edersin.

⁂

Cessur ruhunun
Sevincinden sarhoşsun,
Evzonlara benziyorsun
Ve sen asilsin.

⁂

Horon ile alçalıp
Yükselmeye kalktın,
Kimsenin yükselemediği
O ufka...

⁂

Yalnız bilenlerin
Saygı ve şükranı,
Ve bağlılık ve sevgisi
Ve sahici muhabbeti.

⁂

Yaşa, yaşa generalim
Ve parlak bir şekilde kıvılcımlan,
Vatanın gururu
Ve küçüklerin teselisi için.

⁂

Ve bir gün Poli'de (1)
Uçarak raksedesin
Defnenin, ihtişamın
Ve ışığın içinde.

10-Mayıs-1920 de, izinli olarak Atina'da (III. Tümen karargâhı Patrasta kalmıştı) bulunuyordum; Orada Ordu Komu-

(1) Poli'den maksat İstanbul'dur. (Çeviren)

tanı General Paraskevopulos, beni dâvet ederek Florina'da emrimde kurulacak karma bir tugay ile, Görice'nin bir an önce işgal edilmesi lâzım geldiğini ve bunun, Görücenin Fransızlar tarafından işgalinden önce, yani en geç 15.Mayıs'a kadar gerçekleşmesi gerektiğini bildirdi. Ayni gün (10 Mayıs) saat 17. de hükûmet başkanına gidip daha fazla tafsilât almam gerekti.

Yine ayni gün, yani 10 Mayıs akşamı, 9. Girit Alayı (Karma Tugay'a mensup) nın yanına gittim ve bunlar 12 Mayıs günü öğle vakti Florina'ya hareket ettiler.

## FLORİNA

Gelir gelmez bir günlük emir yayınlayıp gerekli bilgileri verdim ve askerlerin Görice'lilere nasıl muamele edeceklerini bildirdim. Bunda şöyle diyordum :

**«Subay, assubay ve erler, karşılaştığınız her yerde, her zaman mağlûp ettiğiniz düşman karşısında daima cessurâne hareket eden sizler, silâhsız kimselere karşı nazik ve mertçe davranmalısınız. Bize, muntazam ve iyi idareli bir hükûmetin temsilcileri gözüyle bakan Görice ve civarı halkının yalnız saygı ve takdirini değil, sevgilerini de kazanmak için bu anlayışı göstermenizi istiyorum.»**

Birlik komutanlarının, Florina'ya geldikten sonra bütün gece devam eden faaliyet ve çalışmaları göze görünen noksanlıkların tamamlanmasını ve Karma Tugay'ın, ertesi günü (13 Mayıs) şafakla beraber hareketini mümkün kıldı.

Geceleyin hükûmet başkanından aldığımız gizli bir emirde, Karma Tugay'ın yeni bir emre kadar sınırı geçmemesi bildiriliyordu.

## SMARDESİ

İki günlük bir yürüyüşten sonra, 14 Mayıs'ta Karma Tugay sınıra geldi ve Biglicis ile Kapecitis tepeleri arasında muhafız kuvveti olarak bir tabur bıraktı. Karargâh Smardesi'de kurulmuştu.

Oraya geldiğimizden yarım saat kadar sonra, hükûmet başkanından aşağıki telegrafı aldık :

**«Tekrar ediyorum ki, yeni bir emre kadar, askerimiz Görice'nin işgaline tevessül etmemelidir.»**

**VENİZELOS**

Saat 17 sıralarında, Görice Arnavutlarını temsilen bir heyet geldi; bunların refakatinde, Görice metropolitinin, mektubunu taşıyan bir temsilcisi de vardı; bunlar, Yunan askerinin, boş yere kan dökülmemesi için ve bu arada Yunan ve Arnavut hükûmetleri arasında bir anlaşmanın vukuu ihtimaliyle Görice ükzerine ilerlememesini istiyorlardı.

Ben hükûmetten, hududu geçmemek üzere malûm emirleri almış olduğum için, Arnavut heyetinin bu hareketinden istifade etmeği faydalı buldum ve bu sebeple onlara, Görice'vi işgal hususunda sarih emir almadığım için kendileriyle hiçbir anlaşmaya varamıyacağım ve ileri hareketimi durduramıyacağım cevabını verdim.

Bunun üzerine, hiç olmazsa taleplerini Yunan hükûmetine bildirmemi rica ettiler, fakat ben buna da, böyle bir şeyin mümkün olmadığı ve yapabileceğim yegâne şeyin, kendilerine bizzat Florina'ya gitme müsaadesi vermek ve oradan hükûmetle temasa geçmeleri, o isterse yeni bir emir verebileceği olduğunu bildirdim. Heyet üyelerinin Arnavut topraklarına dönüşü meselesine gelince, eğer o arada, bizim Görice ileri hareketimiz başlamazsa, geçmelerine müsaade edeceğimi söyledim.

Söz konusu heyet saat 18'de Florina'ya hareket etti.

Hemen telefonla, Florina'da bulunan Genel Komutan B. İLİAKİS'i buldum (ki heyet de oradan geçecekti) ve hükûmete, ileri hareketin durdurulması mukabilinde herhangi bir fayda sağlıyabileceğini haber vermesini söyledim.

Ertesi günü, 15 Mayıs'ta, şafakla beraber (saat 4.30 da) heyet Florina'dan Smardes'iye geldi; elinde kendisine Genel Komutanlıktan verilmiş, Görice'ye geçme müsaadesi vardı.

Fakat saat 10 dan biraz önce Görice'den ayrılan ve Florina'da konaklıyan Fransız Orduları Komutanı, Smardesi'ye gelerek bizim karargâhı ziyaret etti ve Biglicis ile Smardesi arasındaki Yunan ordularının (ileri karakollar ve esas birlikler) durumunun çok iyi olduğunu söyledi. Bana dedi ki :

— Bende uyandırdıkları bu intiba sayesinde, mukavemete hazırlanan Arnavut ordusuna, kan dökülmemesi için mukavemetten vazgeçmesini ve aslında kat'iyen muvaffak olmaları ihtimali bulunmadığını bildirdim.

Saat 10 a doğru Umum Kumandan Bay İliakis ile telefonda konuştum ve Arnavut hükûmeti temsilcileriyle yapılacak müzakerelerde onun ve bizim Yunan hükûmetini temsil etmek üzere tayin edildiğimizi öğrendim.

Saat 15 de Smardesi'ye Genel Komutan, yanında Florina belediye başkanı ve Riza Mamca Hurşit olduğu halde geldi.

Bu zevatla birlikte Kapecici'deki karakollara kadar gittik ve orada bize yazılı nizamî salâhiyetnamelerini veren Arnavut hükûmetinin temsilcileriyle karşılaştık. Kısa bir müzakereyi müteakip, tercümesi aşağıda bulunan protokolün metnini (Fransızca olarak) hazırladık:

«Aşağıda imzaları bulunan Batı Makedonya Genel Komutanı İ.Y. İliakis ile Tuğgeneral Nikolaos Trikupis Yunan hükûmetinin mümessilleri olarak ve Tirana hükûmeti Bayındırlık genel müfettişi Eşref Frasari, Asiller Meclisi başkanı Yeoryios Racis, Arnavut bakanlarından Pandelis Çalis, Asiller Meclisi üyesi Yikane Desnit, iktisat müfettişi Nikolaos Zoiz ve yüzbaşı Selâhaddin, 15 Mayıs 1920 de Kapecici'de toplanarak aşağıdaki kararları almışlardır:

Yunan ordusunun Görice'yi işgal etmek üzere ilerlemesi melhuz iken, ikincilerin ricası üzerine birinciler Yunan ve Arnavut hükûmetleri arasındaki anlaşmayı kolaylaştırmak, iyi komşuluk münasebetlerini muhafaza etmek ve iki kardeş millet arasında kan dökülmesini önlemek için ileri hareketi durdurmayı kabul etmişlerdir.

Yunan ve Arnavut hükûmetleri arasında bir hal çaresi bulmak veya doğrudan doğruya anlaşmak suretiyle mesele halledilir edilmez, Arnavutlar özellikleri bakımından aşağıki zorunlukları üzerlerine alırlar:

İLK OLARAK: Yunan ordusu tarafından işgal edilmiş topraklarda oturan Yunanlılardan tek bir fert dahi zarar görmiyecektir.

İKİNCİ OLARAK: Bu topraklardaki Yunan okulları ile Yunan kiliseleri serbestçe faaliyet göstereceklerdir.

ÜÇÜNCÜ OLARAK: v.b....

Ertesi günü hükûmet reisinden aşağıki telegrafı aldım:

«Her nekadar bugün, genel sebeplerle Göriceyi işgal etmemiş isek de, Karma Tugay'ın bu şehir sınırlarına kadar ilerlemesi, Vatan için siyasî değer taşıyan bir hareket olmuştur. Görevinizi yapmak hususunda gösterdiğiniz faaliyet ve incelikten dolayı sizi tebrik ederim.

VENİZELOS.»

III. Tümen, 1920-Temmuzu'nda İzmire gitti ve Manisa'da karargâh kurdu.

## MANİSA (KÜÇÜK ASYA)

Ordu komutanı General Paraskevopulos tarafından, Manisa'dan İzmir'e çağrılmış ve ayni günün gecesi otomobille Manisa'ya dönmüştüm. Yolda, yan tarafta, farların yakınından otomobili izleyen bir tavşan gördüm. Tabancamı çıkarıp kolaylıkla tavşanı vurmak için şoföre otomobili durdurmasını söyledim. Fakat otomobil durur durmaz tavşan kayboldu.

Karargâhı başlangıçta Akhisar'da olan ve sonra Soma'ya nakledilen III. Tümen, 1920'nin son aylarında Manisa-Balıkesir-Bandırma demiryolunun savunması işini üzerine almıştır.

1-Kasım-1920'de, Yunanistan'da yapılan seçimlerden sonra Küçük Asya'daki orduların Komutasını General Papulas aldı ve büyük birlikler komutanları arasında nakiller başladı.

Kasım ortalarında Bursa'ya gitmek ve geçici olarak 3 ncü Ordu Komutasını deruhte etmek emrini aldım. 3 ncü Ordu'da yapılan bu geçici komuta değişikliğinin mânasını anlıyamıyorum. Fakat bilâhare nedenini öğrendim. O sıralarda 3 ncü Ordu Komutasını deruhte eden ve 1-Kasım-1920 seçimlerinden sonra yüksek komutanlar arasındaki değişikliği öğrenen General Yoannu şöyle demişmiş:

«— Buraya, ordu komutasını devir almağa gelecek olanı bağlarım.»

O sıralarda General Paraskevopulos'un yerine Ordu Komutanlığını alan General Papulas bu tehdidi öğrenmişti; fakat 1909 senesinde Arta'da benimle General Yoannu arasında geçen şu olayı da biliyordu:

O devirde ve Gudi'deki «Zorba» hareketinden sonra, o zaman binbaşı rütbesini taşıyan Yoannu'dan, yüzbaşı rütbesinde olan benden, üsteğmen rütbesinde olan Zafirios'dan müteşekkil bir heyetin Epir ayaklanması meselesini tetkik etmek üzere Arta'ya gitmesi kararlaştırılmıştı.

Heyet üyeleri, Arta'da kaldığımız otelde toplanmıştı ve Yoannu görevimizi tesbit ettikten sonra arazinin öğrenilmesi için ertesi ve daha ertesi günü atla takip edilecek yolu tayin etti. Benim, bir keşif kolu değil de, bir heyet olduğumuzu ve ve bir heyetin takip edeceği yolu günü gününe tesbit edeceğini söylemem üzerine, başkanın kendisi olduğu ve takip edilecek yolları kendisinin tesbit edeceği cevabını verdi.

Toplantı bittikten sonra, üsteğmen Zafirios ile ben, binbaşı Yoannu'nun karakterinin çetin olduğunu bilmemize ve iddianın haklı olduğuna inanmamıza rağmen, ikinci derecede olan esas mesele ile doğrudan doğruya ilgili bulunmayan sorular üzerinde durmamağa karar verdik. Zaten benim iddiamı gerçekleştiremiyeceğimizi de anlamıştık. Fakat anlaşılan Yoannu, bizim bu küçük meseleler üzerindeki fikir ayrılığımızı bir ruh zaafı olarak kabul etmişti.

Ayni gün, öğle vakti Arta'nın meydanlık yerinde attan inip, Merkez Kahvesine gittik ve orada birçok adliyecilerle subayların teşkil ettikleri grubun arasına oturduk. Araziyi tetkikten döndüğümüz ve o sıralarda açık yerler emin olmadığı için herkesin yanında tabancası vardı.

10 dakika kadar sonra Binbaşı Yoannu herkese hitaben yüksek sesle şunları söyledi:

— Aramızda, bize kabadayılık taslıyan Trikupis de var!

Bunu duyunca hiddetlendim ve kendimi tutamadım:

— Evet, sana kabadayılık taslıyorum, dedim, sıkı ise kahveden dışarı çıkıp tabancalarımızla boy ölçüşelim.

O zaman Yoannu:

— Ulan Niko, dedi, ben şakadan söyledim, sen ciddiye aldın!

General Papulas bu hikâyeyi biliyordu ve Bursa'daki General Yoannu'nun 3 ncü Ordu Komutasını teslim etmiyeceği hakkındaki sözlerini öğrenince, durumun açıklanması için 3 ncü Ordu Komutasını bana vermeyi kararlaştırdığı anlaşılıyordu.

## BURSA (KÜÇÜK ASYA)

Ben, Ordu Komutanlığının emrini alınca doğru Bursa'ya gittim ve hemen General Yoannu'nun bulunduğu 3 ncü Ordu Komutanlık binasına yollandım.

General Yoannu beni görünce hayret etti:

— Hoş geldin generalim, dedi, buralarda ne arıyorsun?

Ben cevap verdim:

— Ordu Komutasını devir almaya geldim.

O daha fazla hayret etmiş gibi:

— Yaa! dedi, ben böyle bir emir almadım.

(Daha sonra bu emri almış olduğunu öğrenmiştim.)

Kısa bir konuşmadan sonra ayrıldım ve komutanlığa bir telegraf çektim.

Ertesi günü General Yoannu'ya komutanlıktan şu nitelikte bir emrin gönderildiğini öğrendim:

«Ordu Komutasını derhal General Trikupis'e teslim edin. Teslimi geciktirmek mes'uliyetinizi mucip olacaktır.»

Komutanlığın emrini alınca, derhal General Yoannu'ya gittim ve emri alıp almadığını sordum.

— Evet, diye cevap verdi, ama komutayı sana teslim etmiyeceğim.

Ben:

— Nasıl, dedim, kumandanlığın emrini yerine getirmiyecek misini?

Cevabı şu oldu:

— Ben, benden **genç olan Papulas'ı mı dinliyeceğim?**

Ben devam ettim:

— Bu halde, ben sizin yerinizde olsam, Millî Savunma Bakanlığına bir telegraf çekerek, benden genç olan General Papulas'ın ordu komutanlığına tayini yüzünden işgal ettiğim komutanlıkta kalamıyacağımı bildirir ve vazifemi devredecek birini tâyin etmelerini isterdim.

Bana şöyle cevap verdi:

— Yani, komutayı sana teslim etmemi istiyorsun! Hayır, teslim etmem ve icabında dağa çıkarım. Kısacası komutanlığı sana teslim etmem!..

Bu hikâyeden sonra 3 ncü Ordu Grubu Komutanlığından ayrıldım.

Durum biçimsizdi. Subaylar General Yoannu ile aramızda geçenleri öğrenmişlerdi. ve ben zor durumda kalmıştım. Boşluk ifade eden bu durum devam edemezdi ve düşündüm ki, bunun biricik hal çaresi, Komutanlığın tümenlere, 3 ncü Ordu Grubu Komutanı ben olduğumu bildirmesi olacaktı. Komutanlığa gizli bir yazı yazıp Bursa'daki durumu ve bulduğum hal çaresini anlattım.

Ertesi günü, akşam üzeri otelde, Tümen Komutanı General Haralambos Çerulis ile birlikte yemek yediğim bir sırada, Komutanlıktan, benim teklifim üzere hazırlanmış birer telegraf emri aldık. General Çerulis bu telegrafı aldıktan sonra duruma üzüldüğünü, gidip General Yoannu ile konuşacağını söyledi ve bu arada benim hiçbir şey yapmamamı rica etti.

General Çerulis ayrıldığından yarım saat sonra döndü ve Yoannu'nun maalesef inat ve Komutanlığı teslim etmemekte ısrar ettiğini bildirdi.

Bunun üzerine, bir zamanlar benim alayda iken tanıdığım, Bursa kale komutanı, Topçu yarbayı I. Garezos'a bir emir göndererek kale karargâhında ertesi sabah 3 ncü Ordu Grubu Komutanlığını kurmam için yer ayırmasını bildirdim.

Ertesi günü, sabah erkenden kaleye giderek ayrılan daireye yerleştim ve tümenlere gönderdiğim emirle, bundan böyle, Komutanlığın emri üzerine, 3 ncü Ordu Grubu Komutasını deruhte ettiğimi ve hiçbir birliğin, benim imzamı taşımıyan bir emri tanımaması icap ettiğini bildirdim.

Kale komutanlığına da bir emir göndererek, bundan böyle 3 ncü Grup Karargâhı'na nöbetçi göndermemesini, zira o günden itibaren 3 ncü Ordu Grubu karargâhının kale komutanlığında olduğunu haber verdim.

Bundan sonra odama General Yoannu'nun yaveri gelerek benden ordu grubu karargâhına gitmemi rica ile Generalin komutayı devredeceğini bildirdi. Generalin, istediği tek şey birinci daireyi birkaç gün için hususî bazı işlerini halletmek için alakoymaktı.

Ben şu cevabı verdim :

— Bir başa iki takke olmaz. Ya o, ya ben.

Bunun üzerine, biraz sonra getireceği cevabı beklememi rica etti.

Biraz sonra geri gelerek komutanlığa kadar beraber gitmemizi ve orada Generalin beni beklediğini söyledi.

Daireye gidince Yoannu eğildi ve yerini bana verdi.

Olup bitenlerden dolayı ona teessürlerimi bildirdim, arkasından, aramızda kısa ve dostane bir konuşma geçti. Serdettiği bütün iddiaları haklı buldum, o da ayrılmak üzere ayağa kalktı.

Derhal karargâh nöbetçilerinin gönderilmesini emrettim ve onunla beraber merdivenleri inerek dış kapıya kadar uğurladım.

O zamandanberi General Yoannu ile sıkı dostuz.

## SOMA (KÜÇÜK ASYA)

On gün kadar sonra Bursa'ya, topçu albayı Konstantinos Petimezas geldi, ona 3 ncü Ordu Grup Komutasını devrederek, karargâhı Soma köyünde bulunan III. Tümen'in komutasını almak üzere yola çıktım.

## BURSA (KÜÇÜK ASYA) Mart 1921

1921 Şubatında III. Tümen, Bursanın Kuzey - Doğusun-Grubu'nun yanında iken, 3 ncü Grubu takviye için Bursa'ya gitti.

## SUSURLUK (KORUMA)

1921 Şubatında III. Tümen, Bursanın Kuzey - Doğusunda, Susurluk bölgesinde konaklamış ve Bursa'nın 30 km. Doğusunda Dimboş mevkiinin muhafazasına memur edilmişti.

Tümen orada iken 3 üncü Ordu Grubuna gelen bir emirde, bu ordunun Türk kuvvetlerini bertaraf etmek veya çevirmek için Eskişehir'i (Dorilea) işgal etmesi bildiriliyordu.

Hareket günü 4 Mart olarak tesbit edilmişti, fakat çok kar yağmış olduğundan, bu tarih 10 Mart olarak değiştirildi.

3 ncü Ordu Grubu'nun hareketi sırasında, III. Tümen Bursa'yı korumak üzere işgal ettiği mevki itibariyle, sağında X. Tümen, solunda da VII. Tümen olmak üzere iki tümenin arasında bulunuyordu.

Boğazköy savaşından sonra, 12 Martta, 3. Ordu Grubu'ndan bir emir geldi; bu emre göre, X ve III. Tümenler, ilerliyerek Bilecik'te birleşecek ve III. Tümen sol kanadı, X. Tümen de ortayı tutacaktı.

Bilecik'te, X. Tümen Komutanı General Leonardopulos ile buluşunca, bana tümenler arasında yapılan bu yer değiştirmelerinden dolayı teessürünü bildirdi çünkü, X. Tümen'in merkez kesimini işgal etmesini küçültücü bir hal olarak kabul ediyordu. Sonunda bunun haklı olduğunu kabul etti ve acı bir eda ile kendisinin savaş tecrübesi olmamasının bir neticesi olduğunu itiraf etti. Onun bu kanaatini değiştirmeye çalıştım. Fakat boşuna oldu.

Doğru olan şudur ki, X. ve III. Tümenlerin kavuşmasından, eğer mutlaka lüzumsuz değilse, her suretle kaçınılması icap ederdi. Fakat anlaşılan, III. Tümenin dış kanada verilmesi bu kavuşmanın en avantajsız tarafını teşkil ediyordu.

## AVGİN - İNÖNÜ (SAVAŞ)

Bütün gün devam eden Avgin savaşı, en kanlı savaşlardan biri olmuştur. Bizimle kıyas kabul etmiyecek kadar fazla sayıda Türkle çarpışıyorduk. Türk ordusundan Yarbay Hakkı bu hususla ilgili olarak şunları yazmıştır:

«Batı cephesi (Türk) İnönü'ndeki düşmandan (Yunan) sayıca çok üstün idi.»

Subaylarla askerlerin hareketi sırf yiğitlik ve fedakârlıktan ibaretti. Fakat Türkler de işitilmemiş bir cesaret ve taassupla dövüşerek birbirini takip eden mukabil hücumlar yaptılar.

Taarruzumuzun ilk günü, öğleden sonra saat beş sıralarında Türkler, Samantaş'ın 2/39. Evzon alayına hücum ederek kırıldılar ve tardedildiler. Çekilirken alayın cephesi önünde 300 den fazla Türk ölüsü vardı. Türkler çok defa cephaneleri olmadığı için el bombası ve süngüye başvuruyordu.

Savaşın beşinci günü III. Tümen'in sağında savaşa giren X. Tümen, kuvvetli ;bir baskı karşısında Düzağaç'a çekildi Türkler daha evvel X. Tümen'in işgal ettiği tepeyi alarak bizi yarıdan top ateşine tuttu ve o andan itibaren X. Tümen ile irtibat kesildi.

Altıncı günü, Tümen'in vaziyeti kritik olduğu için, mutlaka lüzumlu olduğuna kanaat getirerek alayların birbirlerini destekleyerek geri çekilmelerini emrettim. Evvelâ topçu kumandanına, piyadenin çekilişini desteklemesi için birbirini takipedecek topçu mevzilerini tesbit etmesini bildirdim.

Saat 17 de Türkler, yalnız cepheden değil, fakat sağ kanadımızdan ve bilhassa kuzeyden -daha evvel X. Tümenin çekildiğini söylediğimiz yerden- hücum ederek III. Tümen'in arkasını çevirmek istedi. Türklerin geniş bir sahada yaptığı taarruzu durduracak ihtiyat kuvvetimiz olmadığı ve bizim topçu, cephane yokluğundan piyadenin çekilişini destekliyemediği için, daha evvel verdiğim emri tamamlamak üzere bütün tümenin çekilmesi emrini verdim. Geceleyin, saat 23 sıralarında Tümen, bizim ile Türkler arasındaki mesafeyi açacak şekilde gerilemeğe başladı.

Türk Genel Kurmayına mensup Albay Cevdet Kerim'in kitabına göre, Türklerin İnönü adını verdikleri altı günlük Avgin savaşı esnasında «VII. Yunan Tümeninin karşısında 11. Türk Tümeni, X. Yunan Tümeninin karşısında 24. Türk Tümeni ve III. Yunan Tümeninin karşısında 5. Türk süvari alayı ile üç Türk tümeni vardı; bunlar İzmit Tümeni, I. ve 61. Tümenler olup son ikisinin komutanları Kemalettin ve Halit Paşalar idi ve ikisi de yaralanmışlardı.» Kitap ayrıca şunları da yazıyor: «Cavit bey kesiminde (Avgin kesimi) taarruzu ve mukabil taarruzlar ile işgal ve istirdatlar birbirini takip ediyordu. 1. ve 61. Tümenler düşmanın her hücumuna kahramanca karşı koyuyordu.»

Bu harekâtta III. Tümen bir hayli hırpalandı, her çarpışmada bir komutan değiştiren 2/39. Evzon alayı birbiri arkasına dört komutan değiştirmiş ve o da bir hayli yıpranmıştı; bu alayın değişen dört komutanından ikisi (Yarbay Stamelakos ve Binbaşı Samantas) ölmüş, ikisi de (Yarbay Zoitopulos ile Yarbay Drosinos) yaralanmıştı.

İstisnasız bütün birliklerimiz zayiat vermişti. Benim komuta merkezimde beş ölü vardı. Orada, benimki öldüğü için başka bir ata binmek zorunda kaldım. Tümen'in bütün kayıpları 105 i subay olmak üzere 2000 idi. Piyade taburlarının ve bilhassa 2/39. Evzon alayının Avgin savaşından önce normal teşkilâtın yarısı kadar kuvvette oldukları da düşünülürse mevcutları çok azalmış demektir.

Benim tarassut noktam, Türk hatlarından 1800 metre mesafedeki bir tepede bulunuyordu.

Savaşın 4 ncü günü bir çalılığın arkasındaki tarassut yerine sürünerek gittim ve bizim taburlarla Türk hatları arasındaki mesafeye bakarken taburlarımızdan birinin noksan olduğunu gördüm. Yanımda bulunan kurmay subayı Yüzbaşı Spiridonos Ruvalis'e taburun nerede olduğunu sordum. O şu cevabı verdi:

— Zannederim, bulunduğumuz tepenin eteklerindedir.

Görmek için eğildim ve o sırada Türk topçusunun attığı bir güllenin şarapnelleri bacaklarımın arasından geçti.

Savaşın beşinci günü, dövüşenlerin arasında atla dolaşıp onları teşvik etmek zorunda kaldım; çünkü beş gündenberi durmadan çarpışmışlardı.

Türk Avgin köyünün adı Yunanca olup Avşin (boyun) kelimesinden gelmektedir. Türkler Avgin savaşında, Avgin köyünün 16 km. Kuzey-Batısında bulunan ve demiryolu istasyonuna sahip İnönü köyünden dolayı bu savaşa İnönü savaşı derler; buna Küçük Asya savaşlarının en kanlısı nazariyle bakarlar ve Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından Türklerin soyadı almaları emredilince, bilâhare birçok seneler Türkiye Cumhurbaşkanı olan General İsmet, İnönü soyadını aldı ve şimdi adı İsmet İnönü'dür.

## Haziran-Temmuz 1921
## TÜMENLERİN KUZEYDE TOPLANMASI
## (KÜTAHYA HAREKÂTI)
### B U R S A

**10** -Haziranda Komutanlıktan alınan emir üzerine, Eskişehir istikametinde girişilecek müstakbel teşebbüsler için, III. ve XI. Tümenlerden kurulu Kuzey Tümenler

Grubu teşkil edildi ve bunun komutası bana verildi. III. Tümen 19 Haziran'da Bursa'nın Kuzey Doğusundaki Tepecik, Kestel mevkiinde konaklamıştı; Tuğgeneral N. Kladas'ın komutasındaki XI. Tümen ise, Askania gölünün kuzeyinde Ermeni-Selus bölgesinde idi.

Komutanlıktan alınan genel emre göre, bu tümen, Türk kuvvetlerinin başlıca savunma bölgesi olan Kütahya'ya gidecekti.

Bu genel taarruzda, iki tümenden müteşekkil Kuzey Grubu, Türklerin Ayinegöl, Yeni Şehir bölgesindeki taarruzu destekliyecek ve ilk hedefi Nazif Paşa ve Köprü Hisar geçitleri olacaktı. Şimâl Grubunun taarruzdan gayesi, genel taarruz plânını desteklemekti. Kuzey Tümenler Grubu Nazif Paşa ve Köprü Hisar geçitlerini işgal ettikten sonra orada, Kuzeydeki Türk kuvvetlerine karşı ilerlemesini bekliyecek ve mümkün olduğu kadar çok Türk kuvvetini Kütahyadaki büyük savaşın dışında tutmağa çalışacaktı.

8-Temmuzda, birçok savaşlardan sonra, XI. Tümen, benim verdiğim emir üzerine Bilecik bölgesini temizlemeye gitti ve III. Tümen, XI. Tümenin Bilecik'teki sevkülceyşî durumu temizlemesine kadar Bozhöyük'te kaldı.

Akşamın saat 18 inde Eskişehirdeki 3 üncü Ordu Grubu'ndan bir telegraf aldım; bu emirde, sabahtanberi Eskişehir Kuzeyinde devam eden kuvvetli taarruzu takviye etmem bildiriliyordu.

Ben, bir an için, tereddüt ettim, çünkü benim emrimdeki XI. Tümen Bilecik Bölgesindeki Türk kuvvetleriyle meşgul olup icabında onu desteklemem gerekirken 3 ncü Ordu Grubu Eskişehir'e gidip taarruzu takviye etmemi istiyordu.

Fakat, Bilecik'teki hareketin, muvaffak olmasa da bunun mevzii karakterde olacağını, halbuki Eskişehir'deki büyük taarruz muvaffak olamazsa bunun bütün cepheye tesir edeceğini düşünerek 3 ncü Ordu Grubuna müteveccihen yola çıkmağa karar verdim; vakit gece de olsa, Türk topraklarından geçecektim.

Saat 21 de III. Tümen'i, en kısa yoldan Porya ve Çukur-Hisar üzerinden Eskişehir istikametinde yola çıkardım. Geceleyin ilerliyen III. Tümen gece yarısından biraz sonra Porya'ya

vardı ve orada iki saatlık bir mola verdi. Bu moladan istifade ederek Tümen telsizinin kurulmasını emrettim ve 3 ncü Ordu Grubu ile irtibat tesis etmek istedim, fakat muvaffak olamadım.

Bütün iki saatlık mola müddetince 3 ncü Ordu Grubu ile irtibat kurmaya muvaffak olamayınca, III. Tümen'i Çukur-Hisar istikametinde tekrar yola çıkardım. Telsize de 3 ncü Ordu Grubu ile Tümen artçıları yola çıkıncaya kadar irtibat aramakta devam etmesini ve artçılardan sonra yola çıkmasını emrettim.

Bereket ki, biraz sonra 3 ncü Ordu Grubundan, Türk kuvvetlerinin bozulduğunu bildiren bir telegraf aldık. Derhal III. Tümen'in hareketini durdurdum ve birliklere bulundukları yerde istirahat etmelerini emrettim.

Bu arada, başkomutanlıktan bir telegraf emri geldi; bu emirde, sırf Eskişehir taarruzu dolayısiyle kurulmuş olan Kuzey Tümenler Grubunun lâğvedildiği ve III. Tümen'in İnönü bölgesinde konaklaması bildiriliyordu.

## ESKİŞEHİR (DORİLEA)

12-Temmuzda başkomutanlığın emri üzerine III. Tümen Eskişehir'e gitti ve Pursak nehrinin kuzeyinde muhafızlık vazifesini aldı.

18 Temmuzda, Eskişehir'de Kıral Konstantin adına, kıralın, prenslerin, başvekilin, Millî Savunma Bakanının mümessilleri, Ordu Komutanı ve diğer birçok zevatın huzurunda Cesaret Madalyası dağıtımı yapıldı.

21-Temmuzda Küçük Asya başkomutanlığının emri ile Güney Tümenler Grubu tekrar kuruldu. Bunun komutanlığı bana verildi ve Afyonkarahisar'da karargâh kurmam bildirildi.

23 Temmuz 1921 de III. Tümen'den ayrılışım dolayısiyle aşağıdaki günlük emri çıkardım:

**«Küçük Asya Komutanlığının 74774/22/7/21 numaralı telegraf emriyle Afyonkarahisar'da yeni kurulan Güney Tümenler Grubunun kumandanlığı bana verilmiştir.**

**Şu anda, çok sevdiğim III. Tümen'den ayrılırken, 1912-**

1913 senelerindeki harekâttanberi karşılıklı bağlarla merbut bulunduğum ve 1918 Şubatında komutasını aldığım kahraman ve şerefli III. Tümen'e muvakkaten olsa da vedâ ederim; 1918 yılındaki o muzafferâne hareketten Donau ve Avgin savaş destanına kadar bu tümenin, subay ve erlerinin kahramanlığı Yunan ordusu için şerefin zirvesini teşkil eder.

Ben, III. Tümen'den ayrılıyorsam da, kalben daima onun cessur subay ve askerleriyle beraber olacağım. Yalnız III. Tümen adını duymam beni heyecanlandırmağa kâfidir.

Subaylar; assubaylar ve erler, gelecekteki harekâtta da, sevgili III. Tümen'imin bu kahramanca ve şerefli tarihini devam ettirmesini candan temenni ederim.»

Kütahya harekâtı esnasında Kuzey Grubu karşısındaki Türk kuvvetlerini Karaköy boğazındaki tepelere kadar sürerek sonuna kadar Türk Yüksek Komutanlığının dikkatini o tarafa çekmeğe muvaffak oldu; bu suretle büyük Yunan taarruzunun gerçek hedefi meçhul kaldığından, Bursa'daki Doğu cephesinden vaktinde kuvvet ayırıp Kütahya'da cereyan eden büyük savaştaki kuvvetlerini takviye edemiyordu. Böylece Kuzey Tümenler Grubu bu sahte taarruzun muvaffak olmasını ve büyük Türk kuvvetlerinin savaş dışı kalmasını temin işini başarmış oluyordu.

Bu hususu Türkiyedeki Komutanlar da doğrulamaktadırlar. Çok sene evvel bir gün, Türk sefareti ataşemiliteri, 1921 Kütahya askeri harekâtı hakkında bana şunları söylemişti:

— Bu harekât esnasında siz, Kuzey Tümenler Grubuna komuta ediyordunuz ve karşınızda altı tümene komuta eden şimdiki Türkiye Cumhurbaşkanı General İsmet İnönü vardı. İki tümeninizle onun altı tümenini meşgul etmeğe muvaffak oldunuz; eğer karşınızda dört tümeni bırakıp ikisini büyük savaşın cereyan ettiği Kütahya'ya gönderseydi, savaşın sonucu bambaşka ve Türklerin lehine olurdu. Bu sebeple, o sırada Türkiye'de de sizi medh ve General İsmet İnönü'yü takbih ettiler.»

Bundan başka, o zaman (1921 de) 3 ncü Ordu Grubunun Kurmaybaşkanı ve sonra Genel Kurmay Başkan vekili olan General Spiropulos, genel askerî teftiş esnasında (1932 Nisanı) III. Tümen'in anî hareketini tetkik ederken tehlikede bulunan

3 ncü Grubun yardımına koşmak için geceleyin yola çıktığımı görünce sonunda şöyle demişti :

— 3 ncü Ordu Grubu Tümen'e, vaziyetinin kritik ve kendisinin yardıma koşmasının zarurî olduğunu bildirince III. Tümen'in derhal Bozhöyük'ten yola çıktığını görüyorum. Bu tümenin kumandanı Tuğgeneral Nikolaos Trikupis'in o durumda gösterdiği metanet şayanı takdirdir ve unutulmamağa müstahaktır.

## 26 Temmuz-19 Eylûl 1921
## GÜNEY TÜMENLER GRUBU
## (HAREKÂT)

23-Temmuz 1921 de, Kuzey Tümenler Grubu (III. ve XI. tümenler) nun lâğvından ve aldığım telegraf emri üzerine Eskişehir'den hareketimden sonra, kumandanlığın 20 Temmuz'da verdiği emir üzerine teşekkül eden Güney Tümenler Grubu'nun komutasını almak üzere Afyonkarahisar'a gittim.

## AFYONKARAHİSAR (KÜÇÜK ASYA)

26-Temmuzda Afyonkarahisar'a vardım ve adı gecen grubun komutasını aldım: bu grup IV. ve IX. Tümenlerle karma Çivril ve Bulantan (Buldan) bölgesi birliklerinden kurulu olup ordunun sağ kanadını emniyete almak görevi ile mükellef idi.

Afyonkarahisar'da bahriye hava filosu vardı; buna, hergün kesif yapmasını ve ucusları esnasında karşılaşacağı Türk birliklerini bombardıman etmesini emrettim.

5 Ağustos'ta Komutanlıktan bir emir geldi; buna göre IV. Tümen Bulavanti (Bolvadin)'deki Çay bölgesini, ordunun sağ kanadını tutmak amaciyle işgal edecekti.

IV. Tümen benim emrim üzerine 6-Ağustos'ta yola çıktı ve ertesi günü 7-Ağustos sabahı Çay'a geldi ve bundan beş kilometre mesafede şehrin asillerinden müteşekkil bir heyet gelip bize bağlılıklarını ve Yunan ordusunun oradaki ikametinden

dolayı şehir mukimlerinin sevincini bildirdi.

Küçük bir kolumuz, Türklerin bazı kollariyle birkaç el ateş teatisinde bulunduktan sonra Bulavanti'ye gitti.

Bir aydan fazla bir zamandanberi Afyonkarahisar ve Çay bölgelerinde muhtelif küçük hareketler oluyordu.

Karargâhın, Sakarya nehrinin sol kıyısına geçişinden sonra (çekilişin başlangıcı) 31 Ağustos tarihli bültenden (bu bülten 3 Eylûlde geldi) Güney Grubu durumunu öğrendim ve ben şöyle düşündüm:

1) **Yunan ordusunun karşısındaki Türkler, iki demiryolu hattının münakalesiyle ilgilidir; bunlardan biri Kuzey'deki Ankara-Eskişehir hattı, diğeri de Güney'deki Mersin-Çay hattıdır.**
2) **Sakarya çekilişi ile birincisinin tarafımızdan kaybedilmesi üzerine, ikincisi Çay'a kadar dokunulmamış bir durumda kalıyordu; burası bol malzemeli ve zengin Adana ve Konya bölgeleriyle münakale bakımından Türklere geniş yardımlar temin ediyordu.**
3) **Ve Türkler, ordumuzun Sakarya'ya çekilmesinden sonra boş durmayacak, kuvvetlerini Güne'ye, Sakarya cephesinden Afyonkarahisar önüne gegetirecekti.**

Yukarıki mülâhazalardan sonra, derhal bir uçağın Sakarya'dan Afyona gelen yolda keşif yapmasını emrettim ve saat 11.30 da komutanlığa aşağıdaki gizli yazıyı yazdım:

**No: E. P. 779/321/3 (Telsizle şifreli).**

**KÜÇÜK ASYA KOMUTANLIĞI**

**DERECE 1.**

**Karargâhın Dorilea (Eskişehir) ya çekilmesi üzerine ve Polatlı-Dorilea demiryolu hattının tahribinden sonra, Türklerin başka tarafta harekete geçmesi muhtemeldir, stop. Bu taraf da Afyonkarahisar olarak görünmektedir, çünkü burada Afyon-Çay hattı tahrip edildiği takdirde Afyon'a karşı harekât yapma imkânı kalmaz, stop. Afyon'un takviyesi meselesinin incelenmesi gerekir stop.**

**Güney Grubu Karargâhı,**
**4/Eylûl/1921**
**N. TRİKUPİS**

14 -Eylûlde, Kuzey-Doğu yönünde yapılan hava keşfinde, 15.000 kişiden fazla, muhtelif Türk alaylarının Afyonkarahisar istikametinde yola çıktığı tesbit edildi; ben derhal bunu komutanlığa bildirdim ve üç uçağa, görülen alayları bulup bombardıman etmeleri emrini verdim. Hava keşifleri de, bombardıman da tam başarı ile sonuçlandı.

II. Tümen, komutanlığın emri üzerine beni takviye etmek için vaktinde Afyonkarahisar'a geldi ve bu arada, kumandanlıktan I. Tümen'in de Güney Tümenler Grubu'nun takviyesine gelmek emrini aldığı bildirildi.

Bundan başka, muhtelif Türk alaylarının Afyonkarahisar yönünde yola çıktığının görüldüğünü hava keşifleriyle haber alarak 1. Ordu Grubu'nun geri kalan birliğine, yani XII. Tümen ile tümen dışı birliklere de, Güney Tümenler Grubu'nu takviye için yola çıkmaları emredildi.

19-Eylûl'de Afyonkarahisar'a 1. Ordu Grubu Komutanı General Kontulis, kurmayı ile beraber geldi; bunun I., II. ve XII. tümenleri daha önce Güney Tümenler Grubu'nun takviyesi için biribiri arkasına yola çıkarılmıştı; bu gönderilen birlikler Komutanlığın Emriyle 1. Ordu Grubuna bağlanmıştı. Bana da, oradan ayrılan Prens Andreos'un Komutasındaki, Eskişehir'in Güney Batısında bulunan 2. Ordu Grubunun komutası verilmişti.

Lâğvedilen Güney Tümenler Grubu, komutanlığın tasarlanan harekâtı için Ankara'ya müteveccihen toplanmıştı ve maksadı savunma değil, işgal ve Türk yığınaklarını dağıtmak için sağ kanadı emniyete almaktı.

Hasılı, komutanlığın, kuvvetlerin Sakarya'nın sol kıyısına çekilmelerine dair olan Sakarya Bülteni'nden ve Türklerin Afyonkarahisar'a karşı hareketini vaktinde haber alarak münakalenin tahribine başlanmasından sonra takviye birlikleri istemiştim ve bunlar vaktinde gelmişti.

## 22-30 EYLÜL 1921
## 2. Ordu Grubu
## (BORDİ YÖNÜNDE HAREKÂT)

19 Eylûl 1921'de lâğvedilen, Komutanlığını benim yaptığım ve birlikleri 1. Ordu Grubu'na iltihak eden Af-

yonkarahisar'daki Kuzey Tümenler Grubu'ndan sonra bana, karargâhı Eskişehir'in 25 km. Kuzey-Doğusundaki Dışviran'da bulunan 2. Ordu Grubu'nun komutası verildi.

## DIŞVİRAN

22 Eylûl akşamı Dışviran'a vardım ve 2. Ordu Grubu'nun idaresini aldım. Varışımdan takriben yarım saat sonra Ordu Komutanlığı'ndan acele bir emir aldım; bu emirde, önemli sayıdaki Türk kuvvetlerinin 1. Ordu Grubu'nu hedef tuttuğu ve Afyonkarahisar'ı Doğu'dan tehdit ettiği bildiriliyordu. V. ve XIII. Tümenlerden kurulu 2. Ordu Grubu'nun acele ile I. Ordu Grubunun yardımına gitmesi lâzımdı.

Bu emri yerine getirmek hususunda, önümde harita olduğu halde şöyle düşündüm:

«Eğer 2. Ordu Grubu Afyonkarahisar'a müteveccihan yola çıkarsa, Türkleri de cepheye sevketmiş olacaktı, buna karşılık Bordi'ye, yani Türklerin münakale hatlarına doğru giderse yandan ve kuzeyden hareket etmiş olur ve bu halde Türk 2. Ordu Grubunun maksadını öğrenip, ya bizi karşılamağa, yani durmağa, 1. Ordu Grubu'na son darbenin vurulmasına kadar hiç olmazsa bizim ilerlememizi geciktirmeğe çalışır, yahut da derhal, karşısındaki 1. Ordu Grubu ile savaşı bırakıp yenilmemek için çekilirdi.»

Yukarıdaki mülâhazalardan sonra şu kararı aldım: İki tümenden (V. ve XIII) ibaret olan 2. Ordu Grubunu iki kısma ayırıp bunların, birbirinden en çok üç kilometre mesafede olmalarını temin edecektim; bunlar ilerlerken soldaki kısım Türklerle karşılaştığı takdirde soldaki tümen meşgul olacak ve bu sırada sağdaki tümen yoluna devam etmeğe muvaffak olacaktı. Eğer Türklerle cepheden karşılaşırlarsa, iki tümenin öncüleri onu cepheden meşgul ederdi.

Yukarıdaki düşüncelere uyarak, 2. Ordu Grubu'nun, ertesi sabah (23 Eylûl) iki kısım halinde Bordi'ye müteveccihen yola çıkmasını ve Afyonkarahisardaki 1. Ordu Grubu'nu ciddî surette tâciz eden Türklerin sağ kanadına taarruz etmesini emrettim.

Yürüyüşün ikinci günü, 24 Eylûl vakti, solda ilerliyen V. Tümen soldan taarruza uğradı, Bordi boğazında Türkleri karşılamak üzere durdu ve irtibat subayı ile durumu bana bildirdi.

Ben, 1. Ordu Grubu ile savaşa tutuşan Türklerin, kuvvetlerini orada toplamakta çıkarı olduğunu düşündüm. Muhakkak ki V. Tümen ile karşılaşan kuvvet az olup maksadı, bizim Bordi istikametindeki yürüyüşümüzü durdurmak, veya hiç olmazsa, 1. Ordu Grubu bertaraf edilinceye kadar geciktirmekti. Sonuç itibariyle 2. Ordu Grubu, ne olursa olsun, 1. Grub'un yardımına gitmek istiyordu. Bu esas üzerine V. Tümen'e, daha evvel verdiğim emir gereğince ileri hareketine devam etmesini bildirdim ve Türkleri karşılamak ve boğazı emniyete almak üzere topçu ile takviye edilmiş bir birlik ayırdım.

V. Tümen Komutanı General Trilivas, benim emrim üzerine, tehlikeye aldırmayarak dış gedik Türkler tarafından işgal edilmiş olmasına ve iç gediğin de işgal edilme tehlikesine maruz bulunmasına rağmen, Bordi boğazına girmekte acele ediyordu. Sonuç olarak, Tümenin tehlikeye doğru koşması bir faciaya sebep olabilirdi.

V. Tümen, boğazın yanındaki tepelere topçu ile takviye edilmiş bir piyade taburunu bıraktıktan sonra ilerliyerek, karanlık basmadan boğaza girdi ve durdu.

Tümenin ilerleyişini ve boğaza girişini, Türk süvari birlikleri önlemeğe çalıştıysa da kolayca tardedildiler.

Sağda ilerliyen XIII. Tümen Samanlı Dağ'ın batı yamaçlarına devriyeler çıkardı ve ben de XIII. Tümen ile beraber olduğumdan geceyi Ordu Grubu karargâhında geçirdim.

Ertesi günü, 25 Eylûlde, V. ve XIII. Tümenlerin ortak çabaları sayesinde Türkler çekilmek mecburiyetinde kaldı ve 1. Ordu Gurubu Türk baskısiyle içine düştüğü kritik durumdan kurtuldu.

Böylece, 2. Ordu Grubu, Türklerin, karşısına fazla miktarda kuvvet getirmek suretiyle tehlikeli duruma düşen Afyonkarahisar bölgesindeki 1. Grubun acele olarak yardımına koşmakla mükemmelen vazifesini yapmıştı.

1924 Eylûlü'nde, Dumlupınar'da bir gazeteci ile görüşen Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Kurmaybaşkanı Fevzi Paşa, bir ara şunları söylemişti:

— Sakarya muharebesinden sonra, ordu birliklerine süvari ile birlikte Afyonkarahisar'da yerleşen düşmana taarruz etmelerini emrettik. Bu birlikler vazifelerini cesaret ve isabetle yaptılar. Fakat Kuzeyden gelen bir düşman birliği onları, bu başarılı hareketlerini durdurmağa mecbur etti.»

Bahis mevzuu birlik, benim 2. Grub'um idi.

## 1921 Aralık-1922 Haziran AFYONKARAHİSAR (K. ASYA) (TÜRKLERİN TASARLANAN HAREKÂT PLÂNI HAKKINDA TAHMİN, DÜŞMANIN ORDU TEŞKİLÂTINDA DEĞİŞİKLİK GAZLIGÖL — HAMAM

Sakarya ve Afyonkarahisar harekâtından sonra, 1921 Ekim ayı sıralarında Küçük Asya Komutanlığı Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrıldı.

Kuzey Ordu Grubu 3. ncü Ordu Grubundan müteşekkil olup cephenin Eskişehir bölgesindeki kuzey kesimini işgâl ediyordu. Geri kalan 1. ve 2. gruplardan kurulu Güney Grubu, cephenin Afyonkarahisar'daki Güney kesimini işgâl etmekteydi.

Ben o zaman, 2. Ordu Grubuna Komuta ediyordum.

1921 Aralık ayında, henüz Gazlıgöl - Hamam bölgesindeki 2. Ordu grubuna komuta ettiğim bir sırada, komutanlıktan aldığım bir emirde, 1. Ordu Grubu ile Afyonkarahisar'da bulunan Kuzey Grubu'nun komutasını almam bildiriliyordu.

### AFYONKARAHİSAR

Komutayı ele alınca, Güney Grubunun (1. ve 2. Ordu Grupları) Türklerin harekâtta bulunması ihtimaline karşı nasıl hareket edeceğini düşündüm ve 1. ve 2. Ordu gruplarına 23/12/1921 tarih ve 4.345/3 sayılı gizli emri verdim. Aşağıdaki hususlara değinen bu emri Kuzey Grubu ile Komutanlığa da bildirmiştim:

1) **Türk bölgesi yakınında, düşmanın başlıca münakalesi,**

2) **Türk hareket üsleri yakınındaki kısımlar,**
3) **Türklerin, Güney Grubu'na karşı harekette bulunması muhtemel olan muhtelif bölgeler,**
4) **Her birliğin karşı taarruz amacı ile yapacağı savunmanın tarzı,**
5) **Belirli karşı taarruzlar halinde her tümenin yapacağı hazırlıklar.**

Yukarıda görülen gizli emirdeki 3 ncü madde hakkında Türklerin muhtemel harekâtı halinde muhtelif şıkları düşünerek aşağıdaki izahatı verdim:

«Başlıca gayemizin en hassas tarafı, İzmir ile belli başlı irtibatı sağlayan demiryoludur. Türklerin faaliyet göstermesi en muhtemel olan Paşaköy ve Banaz bölgesidir ve savaş düzeninin en sol kanadında oyalama hareketi yapabilir.»

Sekiz aylık bir durgunluktan sonra, 1922 Ağustosunda görülen Türk ordusunun tasarlanmış plânı da gerçekten bu idi.

Ordu Komutanlığının General Hacıanesti tarafından deruhte edilmesinden önce Cenup Grubunu teşkil eden 1. ve 2. Ordu Grupları bir hat üzerinde toplanmıştı. İkisini, Afyonkarahisar'dan Çay'a doğru giden Akar çayı ayırıyordu. 1. Grup Çay'ın batısında idi. Her Grup ilk hatta ikişer tümen çıkarmış, iki tümeni de ihtiyatta bırakmıştı.

Fakat Komutayı son olarak ele alan General Hacianesti, cepheyi teftiş edip İzmir'e döndükten sonra, 1922 Temmuzunda ordu ve tümen gruplarını lâğvetti ve benim, Türklerin muhtemel bir taarruzunu düşünerek Güney Grubuna verdiğim emirleri bozdu. Ayni zamanda 1. ve 2. Ordu gruplarının teşkilâtını da değiştirdi. Böylece, 1. Ordu Grubu birinci hatta bulunan I, IV, V ve XII tümenlerden teşekkül etti; halbuki daha önce I ve IV tümenler 1. Gruba ve V ve XII tümenler de 2. Gruba dahil bulunuyordu.

Anlaşıldığına göre, Güney Grubunun bu şekilde lâğvedilmesi ve Ordu Grupları yerlerinin değiştirilmesi, Hacianestinin cepheyi tesbit için İzmir'den ayrılışından önce kararlaştırılmıştı. General Hacianesti'nin şehirde bulunan ordu birliklerini teftişinden sonra, 28 Mayıs 1922 de benim Afyonkarahisardaki dairemde vukubulan konuşmadan da bu anlaşılıyordu. Daha sonra Kurmay Başkanım Stilianos Gonatas'a naklettiğim bu konuşmamız sırasında şu sözler teati edildi:

Hacianestis :

— Rica ederim, söyler misiniz, ordu komutanı kimdir? Siz mi, ben mi?

Trikupis: (Bu sorudan dolayı hayret etmiş bir halde):

— Zannederim sizsiniz.

Hacianestis:

— Zahiren evet, fakat gerçekte hayır.

Trikupis:

— Anlamıyorum.

Hacianestis:

— Gayet basit. Ben, tek bir 3 ncü birlikten ibaret olan Kuzey Grubuna komuta ediyorum, halbuki siz 1 ci ve 2 ci Gruplardan ibaret Cenup Grubuna komuta ediyorsunuz. Sonra, ben bir ordu birliğine kumanda ediyorum, siz ise iki tanesine. Şu halde, ordunun gerçek komutanı sizsiniz.

Tripukis:

— Siz de, iki birliğe komuta eden bana emrediyorsunuz; şu halde üç birliğe de komuta ediyorsunuz demektir.

Hacianestis:

— Hayır! Ordu birliklerinin başkalarına bağlı olmaması ve doğrudan doğruya benim mutlak emrim altına girmesi lâzımdır.

İki birliği ayıran Akar çayının, Afyon cephesinin teşkil ettiği köşede bulunduğunu ileri sürerek iki Ordu birliğinin mevcudiyetinin haklı olduğuna onu inandırmağa ve fikrinden vazgeçirmeğe çalıştım. Bu fikrimi takviye amacile sonunda ona, dairemin penceresinden, Afyon'un yakınında (sağda Akar çayı) ve karşıda tepelere bakmasını söyledim. Bunu gösterirken şöyle dedim:

— Bu tepeler, 2. Ordu Grubunun XII. Tümenine ait alanın içindedir. Fakat ben, 1 nci Grubun komutanı olarak dikkatimi o tarafa da çevirmek mecburiyetindeyim; zira bu tepeleri Türkler işgal ederse Afyon ve demiryolu üzerinde de harekâtta bulunabilir.

Benim bu sözlerime cevap vermedi, sadece ordu birliklerinin başkalarına bağlı olmıyacağını ve derhal kendi emrine bağlanacaklarını söyledi.

Cepheyi teftişten sonra, İzmir'e dönerken II. Tümen'in komutasını, benim kurmayım olan Stilianos Gonatas'a verdi.

Onun ayrılması üzerine Birliğin topçu komutanı olan Topçu Albayı Aleksandros Meredinis'i davetle kendisinden birlik kurmaylığını almağa hazırlanmasını istedim, çünkü, Kurmayıma bağlı yüksek rütbeli subaylara harita üzerinde izahat verirken onun kabiliyetli olduğunu görmüştüm. Albay Meredinis bana, gösterdiğim bu teveccühten dolayı teşekkür ettikten sonra, kendisinin bu görevi alacak kabiliyette olmadığını söyledi. Bu büyük bir tevazu eseri idi. Fakat bilâhare, benim ısrarım üzerine bu görevi aldı ve muvaffakiyetle başardı.

Birgün, askerler sabah istirahati yaparken, bir Türk uçağı Afyon üzerine gelerek birkaç bomba attı ve bir hayli askerin ölmesine sebeb oldu ve ben dikkat ettim, çoğu vücudunun üst kısmından yaralanmıştı. Bunun üzerine erlerin, bombalar düştüğü zaman yaralanmamak için yüzü koyun yere yatmalarını emrettim.

Mart ayında, çoktanberi et yememiş olduğumuz için, o zamanki Kurmayım olan Albay St. Gonatas ile beraber et yemek ihtiyacını duyduk ve Gonatas bunları temin etme görevini üzerine aldı. Ertesi günü yemekte kaynamış otumuz vardı ve biz bunların yabani hindiba olduğunu sanıyorduk. Yemekten sonra yazıhanemde kaldım ve her zamanki on dakikalık uykumu almak istedim, fakat bu defa bir saat uyumuşum ve güçlükle uyanabildim. Kurmayım Albay Gonatas odama geldiği zaman ona bu hâdiseyi anlattım ve o da bana, gerek kendisinin, gerekse Kurmaylığa mensup diğer subayların da başından ayni olayın geçtiğini anlattı. Başlangıçta bu hâdiseyi nasıl izah edeceğimizi bilmiyorduk, fakat sonra sebebini anladık.

Bizim hindiba sandığımız ot, Afyonkarahisar'a ismini veren, bu bölgede çok miktarda ekilen ve fidanı gerek görünüş ve gerekse lezzet bakımından hindibaya benziyen «Afyon» imiş. Bu nebatın meyvesi nara benzer ve üzeri çizilince, çizilen yerlerden afyonu ihtiva eden bir sıvı akar. Bu meyvanın içinde, yağı çıkarılan çekirdekler de vardır, fakat bu yağın afyon hassası olmayıp, onu biz de başka yağın yokluğundan dolayı kullanıyorduk.

Bir gün, Afyon Türk belediye başkanı beni ziyaret etti; kendisine başımıza gelenleri anlattım. O da bana, bu otu yiyenin iyi uyuduğu cevabını verdi.



Trikupis F: 6

12 Temmuz'da, şafakla beraber bir Türk uçağı hatlarımızın üstünde uçmağa başladı. Bunun üzerine, başçavuş Stauropulos'un idaresindeki bir uçağımız bu Türk uçağını kaçırmak için havalandı ve havada onunla muharebeye tutuştu, sonunda, içinde biri binbaşı, diğeri yüzbaşı olan iki Türk subayının bulunduğu Türk uçağı düşürüldü.

Uçak ateşler içinde ve adı geçen subaylar kömür halinde, Afyon yakınındaki hatlarımızın içine düştü. Derhal bunların defnedilmesini ve bir taburumuzun ihtiram görevini ifa etmesini emrettim.

Bu merasimde ben de hazır bulundum ve bu hareketimiz Afyondaki Türkler arasında büyük memnuniyet uyandırdı.

Arkadaşlardan bazıları Türklere karşı gösterilen bu saygıya hayret ettiler. Onlara, buraya bizim kendimizden geldiğimizi, ölülerle değil, canlı ve silâhlı insanlarla savaştığımızı ve onlarında, bizim gibi vatanları için çalışıp görevlerini yaptıklarını anlattım.

## — 1922 AGUSTOS —
## TÜRK TAARRUZUNUN AREFESİNDE
## A.
## (ORDUNUN MANEVİYATI)

Yunan ordusu, zaferle biten 1918 savaşından sonra. 1919 Mayısında Küçük Asya'ya çıktığı zaman maneviyatı sağlamdı. Küçük Asya'da ordunun maneviyatı daha da yükselmişti, çünkü başlangıçta Türklerin ancak çeteleri, sonra da düzensiz birlikleri karşısında ilerleyişi kolay olmuş ve bu hal demiryolu konvoylarının ele geçirilmesi için düşmanın takip edildiği 1920 Haziranına kadar devam etti.

Fakat, 1920 sonlarında düzensiz Türk birliklerinin düzenli ordu haline gelmesi ve kısa bir zamanda yeni silâhlar, mitralyözler, makinalı tüfekler, el ve tüfek bombaları, muhtelif çaplarda toplar, uçaklar, v.b. ile teçhiz edilince bizim ordu, 1921 Mart'ında Eskişehir ve Afyonkarahisar önlerindeki harekâtta Türklerin ciddi mukavemetile karşılaşmış ve bilhassa Avgin savaşında benim komuta ettiğim III. tümen ciddi bir imtihan geçirip 2.000 kişi zayiat vermişti. Bu kuvvetler zaten çok hatalı ve teşkilât bakımından yarımdı. Türkler bu savaşa «İnönü Savaşı» adını verirler ve bu ismi, Türkiye Cumhurbaşkanı İs-

met İnönü (o zaman İsmet Paşa), soyadı olarak almıştı. Daha önce de (1921 Haziran'ında) Eskişehir ve Kütahya harekâtı sırasında ordumuz, maneviyatını bozan kayıplar vermişti.

Bu harekâttan sonra, Eskişehir'de bulunduğum ve III. ve XI. tümenlerden kurulu kuzey tümenler grubuna komuta ettiğim sırada Ordu Komutanı Tümgeneral Papulas'tan aldığım gizli bir emirde «Ordunun Ankara'ya kadar ilerlemek isteğinde olup olmadığı» sorusu da vardı.

Ben buna, askerlerin yorgun olduğu ve dinlenmek istedikleri ve fakat Ankara'ya kadar ilerlemeleri gerekiyorsa, askerlerin bu fedakârlığa da katlanabilecekleri ve bu suretle harbi bitirerek dinlenebilecekleri cevabını verdim.

Bilâhare, diğer ordu birlikleri komutanlarının da ayni suale ayni cevabı verdiklerini öğrendim.

Askerler, uzayan vazifelerinden dolayı duydukları memnuniyetsizliği açıkça göstermeğe başladılar ve bunu, Eskişehir'de Kahramanlık Madalyası dağıtma töreninde Kıral Konstantin'e duyurmaktan da kaçınmadılar. 1921 haziran'ında yayınlanan resmî ordu tebliğinde şöyle deniliyordu:

«Kıraliyet arabası tören yerine giderken yol kenarında toplanan askerlerin şöyle bağırdıkları işitiliyordu: TERHİS! TERHİS!»

Ayni resmî ordu tebliğinin belirttiğine göre, o zamanın Başkumandanına karşı da ayni şekilde hareket edilmişti:

«Başbakan, refakatinde Millî Savunma Bakanı olduğu halde Eskişehirden ayrılırken IX. Tümenin önünden geçmiş ve bu tümendeki askerler yaşa diye bağıracaklarına, Başbakanın otomobili yavaş yavaş geçerken şöyle bağırıyorlardı: TERHİS! TERHİS!»

Sakarya harekâtı sırasında da ordumuz ciddî kayıplar vermiş ve sefil vaziyete düşen ordunun maneviyatı bozulmuştu.

Cephede muharebe eden bölüklerden çoğu yedek asteğmenlerin idaresinde idi; buna karşılık birçok yüzbaşı ve daha aşağı rütbelerdeki muvazzaf subaylar memlekette görevlendiriliyordu.

Millî Savunma Bakanlığı 1921 Mayıs'ında aşağıdaki 185.026 sayılı tamimi vermek gibi acıklı bir duruma düşmüştü:

**«Küçük Asya Komutanlığında görev alan subayların acele olarak ve hiçbir suretle gecikmeksizin yeni görevlerine gitme-**

leri hususunda birbirini izleyen ciddi emirler verdirdim. Fakat bu emirlerimden sonra da, eski durum devam etmektedir. Yani, nakledilip de derhal yola çıkmıyan, yahut da, nakledildiklerinden başka garnizonlarda veya başka herhangi bir garnizonda sebepsiz olarak kalan ve sıhhî sebepler ileri süren, fakat nakledildikleri zamana kadar hiçbir şikâyetleri olmayan ve Küçük Asya Komutanlığından başka bir birliğe nakledilmek istiyen subaylar mevcuttur. Kısacası, ne nakledilen subaylar daima emirlerime itaat etmiştir, ne de nizamî şekilde gelenler yukarı makamların arzusuna uymuştur.»

Daha aşağıda da şöyle deniyordu:

«Subayın harekâta iştiraki, onun için daima bir namus meselesidir.»

Bundan başka, 1922 de Millî Savunma Bakanlığının çıkardığı 128.819/671 sayılı emirde isimleri geçen 255 subayın 4 gün zarfında Küçük Asya Komutanlığına doğru yola çıkmaları emrediliyordu; bunlar memlekete izinli olarak gitmiş, fakat izinleri bir buçuk aydanberi bittiği halde geri dönmek istememişlerdi.

İzinle Yunanistan'a gidip de Küçük Asya'ya dönen subaylar memleketteki durumu gayet kötümser bir şekilde anlatarak ordu arasına bedbinlik sokuyorlardı, zira Yunanistan'da bulacaklarını umdukları cesarete karşılık, aksine olarak, Küçük Asya'nın derinliklerinde üç senedenberi yokluklar içinde dövüşen orduya karşı nadir bir ilgisizlikle karşılaşıyor ve bu suretle cephedeki yoklukların, kötülük, tehlike ve fedakârlıkların akıldan bile geçirilmediğine kanaat getiriyorlardı.

Fakat bunlardan başka ve bunlara paralel olarak ayni sene içinde bu bitmek bilmeyen durumdan dolayı sabırsızlık başlamış ve askerler, daha önce, terhis edilmiş olarak evlerine döneceklerini umarlarken, bu işin bir türlü bitmeyip aksine uzadığını görüyorlardı.

Küçük Asya'daki ordu birliklerinin komutanları (1- General Kontulis, 2 - General Trikupis, 3 - General Polimenakos) 1921 ekiminde gerek yazı ve gerekse sözle Komutanlığa bu acıklı durumu anlatmış ve bu halin, orduyu dağıtabileceğini bildirmişlerdi. Hükûmet, verdiği emirlere rağmen memlekette kalan ve sayıları birkaç defa on bini bulan ve evlerinde rahat rahat

oturan subaylarla itaatsiz ve âsi askerlere söz geçiremiyordu. Buna paralel olarak, cephedeki diğer askerler de, kendilerinden önce memlekete gidenlerin geri dönmemeleri yüzünden izin alamıyorlardı. Seferberlik halinde bulunan memleketin üzerindeki ağırlık da cephedeki ordunun kolunu kanadını kırıyor ve ürkütüyordu.

Sakarya ve Afyonkarahisar harekâtından sonra, yüzde beş oranında izin vermek emrini aldık. Fakat izin alıp Yunanistan'a giden ilk izinli kafilesi geri dönmediği için izinler de kalkmıştı.

Mektupların kontrolden geçmesi münasebetiyle buradaki askerlerin memleketlerinden gelen mektuplarını okumak fırsatını buldum; bu mektuplarda onların acıklı aile durumlarını öğrenmiştim. Bunlar, okuyanın yüreğini burkacak nitelikte idi.

Bu mektupların içindekiler genellikle şöyle oluyordu :

**«Neden bizi unuttun? Senin kalbin yok mu? Bize acımıyor musun? Hayatımızı sürdürmek için bütün hayvanlarımızı ve mevcut bütün mücevheratımı sattım. Tarlalarımız sürülmemiş halde duruyor. Bana, izin vermedikleri için gelemiyeceğini yazıyorsun. Neden yalan söylüyorsun? Y.D., K.P. v.b. uzun zamandanberi nasıl oluyor da köyde bulunuyor ve kimse tarafından rahatsız edilmeksizin tarlada çalışıyorlar? Fakat anlaşılan sen orada başka bir kadın buldun ve bizi unuttun. Biz burada ölüyoruz, sen keyif yapıyorsun. Bu unutuşundan dolayı Tanrı seni cezalandıracaktır.»**

Parasızlıktan, cephedeki subayların maaşları aylardanberi verilmiyordu ve zamanın, 25 drahmi karşılığında genel karavanaya katılma usulünü düzeltmenin de yolu yoktu, çünkü o zaman askerlerin ortaklaşa yedikleri yemek, devlet tarafından kısmen ayni, kısmen de para olarak temin ediliyordu.

Askerlerin arasında görülen memnuniyetsizlik Yunanistandaki bolşevik propagandaşı tarafından da kışkırtılıyordu; bunlar askerlere mektuplar gönderiyor ve asker arasına girmesi yasak olan Atina'da yayınlanmış Risozpastis adındaki gazete, Türkler tarafından, uçaktan atılmak, Türk devriyeleri tarafından geceleyin bizim tel örgülerimize kadar sokulmak suretile paketler halinde bırakılarak cephedeki askerlerin arasına sokuluyordu. Ayni şekillerle, Kemalist propaganda, cephedeki Yunan askerlerinin maneviyatını bozmak maksadile askerî ma-

kaleleri ihtiva eden Konstantinopoleos adlı gazete de askerlerimiz arasına sokuluyordu.

Her ay, ordunun durumu hakkında Komutanlığa verdiğimiz raporlarla şunlardan bahsediyorduk:

**«Ordu taarruz yapacak durumda değildir.»**

Bunun açıkçası asker savaş yapamaz demekti. Atina gazeteleri ise barıştan bahsediyordu.

Yukarıki olaylar hakkında ilgililere daimî surette haber veriyordum. Ve bunu, ilk defa olarak 1921 Eylûl'ünde Afyonkarahisar'da Güney Tümenler Grubuna Komuta ettiğim sırada yapmıştım. O zaman Ordu Genel Kurmaybaşkanı Tuğgeneral K. Pallis gelmiş ve bana ordunun maneviyatını sormuştu.

Ona şu cevabı verdim:

— Harp halinin bu kararsızlığı ortadan kalkmalıdır, zira askerler arasında ruhî ve bedenî bir bıkkınlık görülmektedir ve insan buna mukavemet edemediğinden cezalandırılması da düşünülemez.

O:

— Sizinle hemfikirim ve kıştan önce (1921) bu hal telâfi edilecektir, dedi.

Bilâhare, 1921 sonbaharında, yani ben 2. Ordu Grubuna Komuta ederken bu durumu o sıralarda cepheyi teftiş eden Prens Yorgos'a da anlatmıştım.

Ayni devirde, memlekete gitmek üzere 15 günlük izin alan 2. Ordu Grubu topçu komutanı Yoannis Papayoannis'ten Atina'daki alâkalılara, Küçük Asyada'ki ordunun durumunu bildirmesini ve cephedeki iki ordunun hareketsiz ve faaliyetsiz bir halde kalamıyacakları nazarı itibara alınarak kat'î bir karara varılmasının zorunlu olduğunu söylemesini rica ettim. Buna ilâve olarak da «aldığımız haberlere göre, Türklerin günden güne kuvvetlenmesine karşılık, bizim aksine olarak azaldığımızı» bildirmesini istedim.

Dönüşünde bana durumu bütün etrafı ile Başbakan ve hemşerisi Kaloyeropulos'a anlattığını, onun da «durumu tamamen bilip askerin Küçük Asya'yı terketmesine taraftar olmakla beraber, bunun siyasî sebeplerle geciktiği» cevabını verdiğini söyledi.

Bundan başka ordunun durumunu komutanlığa ve komu-

tayı yeni alan General Hacianesti'ye, yalnız yazı ile değil, fakat Afyon'daki teftiş sırasında sözle de bildirmiştim.

Bu genel durum ve memlekette, Küçük Asya'da tehlikelerle karşı karşıya bulunan orduya karşı gösterilen alâkasızlık fazla bir üzüntü doğurmuş ve bu hal zamanla, başlangıçta savaş durumundan dolayı ifade edilemiyen kine dönüyordu; fakat 1922 Ağustos'undaki Türk taarruzundan sonra, Küçük Asya'daki bozgun üzerine, malûm olduğu gibi bu kin bir isyan halini aldı.

«Askerin Anası» olarak vasıflandırılan Anna Papadopulu, bu bozgun münasebetiyle 31 Ağustos 1922 tarihli Eleftheron Vima gazetesinde, benim 1922 Temmuzu'nda Afyonkarahisardan gönderdiğim aşağıdaki mektubumu yayınlamıştı:

**«Mektubunuzu aldım ve memlekette mevcut olan ikilik ve anlaşmazlıktan dolayı çok müteessirim. Yunan meselelerini takip etmek istiyecek herhangi bir yabancının gazeteleri okuyunca, Yunanistan'ın savaş halinde olduğuna ve ordunun silâh elde, Küçük Asya'nın içlerinde, mahvımızı bekleyip ilerlemeğe hazır olan Türklerin karşısında bulunduğuna inanması imkânsızdır. Gazetelerde, senelerdenberi aile ve memleketlerinden uzak cepheyi bekliyen askerler hakkında maneviyat düzeltecek bir kelime bile yok. Ve memleketteki sefalet, ordunun bozguna uğraması halinde, bütün Yunanistan'ın mezara sürükleneceğinden habersizdir.»**

## B.
## I. ORDU GRUBUNUN SAVUNMA TERTİBATI

Bizim 1. Ordu Grubu cephesinin savunma durumu, herbiri diğerini destekliyecek şekilde yan yana bulunan mukavemet merkezlerinden teşekkül etmişti. Bu mukavemet merkezleri, arazinin durumuna göre büyük veya küçük birer topçu birliğiyle takviye edilmiş piyade taburları tarafından işgal ediliyordu ve bunlar da piyade alayına ve topçu birliğine bağlı idi. Savunma tertibatı tel örgülerle takviye edilmiş iki hattan ibaretti.

Güney Grubu birlikleri arasında yaptığım teftişlerde, birliklerden çoğunun yerlerinde bulunmadığı kanaatini edindim ve bunun için verdiğim 18/1/1922 tarihli emirde her birliğin

muhtemel her türlü hareketlere karşı yerini işgal etmesi gerektiğini bildirdim. Bu amaçla diyordum, bütün tabur ve diğer birliklerin yerlerini tamamen işgal edip etmediklerini anlamak için hatların arazi üzerindeki durumunu sık sık teftiş edeceğim. İki silâhın işbirliğini sağlamak için piyade ile topçunun birbirini desteklemesi lâzım geliyordu.

Fakat, yeni Ordu Komutanı General Hacianesti'nin emri üzerine 1922 Temmuz'unda Cenup Grubu lâğvedilmiş ve benim kumandasını deruhte ettiğim 1. Ordu Grubu'nun müdafaa tertibatı tamamen değişmişti.

Böylece, daha evvel 1. ve IV. tümenler 1. Ordu Grubuna, V. ve XII. tümenler 2. Ordu Grubu'na dahil iken, şimdi 1. Gruba I. IV. V. ve XII Tümenler bağlanmıştı ve bu Tümenler cephedeki birinci hattı işgal ediyordu. Şimdi 1. Ordu Grubu'nun arzettiği tek fark, bir Evzon alayı ile şehrin batısındaki Afyonkarahisar'da bulunan dağ topçu birliği (Plâstiras Grubu) nin ilâve edilmiş olmasıydı. Böylece 1. Ordu Grubu, evvelce 1. ve 2. Ordu Gruplarının bulunduğu 170 km. lik bir cepheyi işgal ediyordu.

Esir mübadelesi suretiyle ve günün birkaç saatinde uçaklarla keşif yaptırarak Türklerin durumu ve tahşidat merkezleri hakkında malûmat alıyor ve birliklere bütün gün, hattâ geceleri bile keşifler yaptırıyordum.

Askerlerin demiryolu ile naklinin, Afyonkarahisar'ın tahliyesinin ve tahliyenin kolaylaştırılmasının zaruri olduğuna kanaat getirdiğimden aşağıdaki emirleri verdim:

> **1) Afyondaki IV. Ordu Dairesi'nin alelacele, Afyon istasyonunda nekadar vagon ve lokomotif varsa, asker ile malzemenin nakli için derhal toplaması,**
>
> **2) Sıhhiye teşkilâtı müdürünün, hastaların nakli işine hazırlanması ve 13/26 Ağustos'a kadar Afyondaki hastahanede bulunan hastaların demiryolu ile Uşak - İzmir'e nakli için gerekli tertibatı alması.**

## TÜRK ORDUSU

Küçük Asya'daki Türk hükûmetinin bir tek gayesi vardı: her ne suretle olursa olsun, cephedeki ordunun takviyesi. Mustafa Kemal mutlak bir diktatörlük tatbik ettiğinden her türlü muhalefeti, cesaretsizlik ve korkaklığı şiddetle takip, memleketteki vatanseverliği takviye ediyordu. Personelin tasarruf edilmesi için dairelerin sayısı azaltılmış, dahilî hizmetler kısılmış ve bu iş genel kurmay ile Millî Savunma Bakanlığına bile tatbik edilmişti. Küçük Asya'nın para, yiyecek ve malzeme olarak nesi varsa hepsi cephedeki orduya tahsis ediliyordu. Avans ile çifte maaşı ancak cephede canlarını tehlikeye atan subaylar alıyordu. Buna mukabil, cephe gerisinde bulunanlar, yaralı dahi olsalar bir şey alamıyorlardı. Hattâ, cephe gerisindeki subaylar, cephede kendi rütbelerini taşıyanların aldığı maaşın yarısını almakta idi. Yani, genellikle idare şekli, Yunan hükûmetinin kendi memleketinde tatbik ettiğinin tamamen aksine bulunuyordu.

## TÜRK ORDUSUNUN KUVVETİ

1922 Ağustosundaki taarruzdan önce İsmet Paşa (bilâhare İsmet İnönü ve Türkiye Cumhurbaşkanı) nın Komutasındaki Türk Ordusu, sayı bakımından Yunan ordusundan çok yüksekti ve bu hususu, o zaman Türk Kurmay Başkanlığında Albay olan Cevdet Kerim de «Türk - Yunan Harbi» adlı eserinde şu şekilde teyid etmektedir:

«Anadolu ordusu, taarruz hazırlıklarına 25 Ağustos 1922 de başladı ve imkânları bir hayli tükenmiş olan düşmandan mutlak surette üstündü.»

Yunan hükümeti, Trakya ordusunun komutasını da elinde tutan Küçük Asya komutanlığının tavsiyesi üzerine, Küçük Asya meselesinin bir an önce halli için büyük kuvvetlerin bir araya getirilmesi maksadile Trakya ordusunun İstanbul üzerine yürümesi meselesini de ele almıştı. Küçük Asya ordusundan alınan birliklerle takviye edilmiş Trakya Ordu-

sunun 17/30 Temmuz 1922 tarihinde harekete geçtiği ilân edildi, fakat bundan iki gün önce İstanbul'daki Büyük Devletler konsolosluk komiserlerinin müdahalesiyle bu hareket durduruldu.

Fakat, cephedeki kuvvetlerden bir kısmının Trakya'ya nakledildiğini haber alan Türkler, Yunan ordusuna nihaî darbenin vurulması zamanının geldiğine kanaat getirmişlerdi; bu husus, o zamanki Türk ordusu Komutanı İsmet Paşanın 6 Ağustos 1922 deki şu emrinden de anlaşılmaktadır:

**«Düşman Trakya'da geniş çapta tahşidat yapmakta ve ordusunu hazırlamaktadır. Bunun için, onlar bu kuvvetlerini Anadolu'ya getirmeden önce taarruza başlamak mecburiyetindeyiz. (Türk Erkân-ı Harbiyesi Albayı Cevdet Kerim Bey...)».**

## 13 AĞUSTOS 1922 TÜRK GENEL TAARRUZU (TAARRUZUN BİRİNCİ GÜNÜ AFYONKARAHİSAR'DA)

13 Ağustos'ta, saat 4,30 da Afyon'da IV. Tümen'in sağından kesif bir topçu ateşi gelmeğe başladı; bu bana, bilâhare bütün 1. Ordu Grubu cephesine yayılan Türk taarruzunun başlangıcı olduğunu anlatmıştı. Cephedeki esas tararruz Akar çayının cenubunda bulunan 1. Grubun IV. ve I. Tümenlerine yönetilmişti.

Kuvvetli bir baskı karşısında kalan IV. Tümen cephesi gerilemeğe başlayınca derhal elde bulunan ve tek ihtiyat olan Karma Plâstiras Birliğini ileri sürdüm. Komutanlıktan, Türk taarruzu halinde, gerekirse muvakkat olarak 2. Ordu Grubundan da istifade etmek emrini almış olduğumdan, çok kötü bir durumda olan I. Tümen'i takviye için VII. Tümeni verdim. Türkler durmadan 1. Tümene taarruz ettiğinden, 2. Ordu Grubuna bunu takviye için IX. Tümen'i de ileri sürmesini emrettim ve bu işin sür'atle gerçekleşmesini sağlamak amacı ile de Afyonkarahisar demiryolundan faydalandık.

Bu arada, Afyondan 420 km. ötedeki İzmir'de bulunan genel karargâh 2. Ordu Grubuna bir emirle, 1. Ordu Grubunu

takviye edecek birlikleri vermemesini bildirmişti; zira, anlaşılan bu grubu büyük savunma için saklıyorlardı.

Bana gelen bu emir üzerine komutanlığa 3.298/3 sayılı telegrafla (acele) şu cevabı verdim:

«Akarçay kuzeyinde toplanmış Türk birlikleri var. Türklerin gayesi I. Tümen'i yok etmektir. Bunun neticesi bütün orduya tesir edeceğinden, bu tümene derhal yardım edilmesi zaruridir.»

Kritik durumda bulunan 1. Ordu Grubunun takviyesi için komutanlığın 2. Ordu Grubu'ndan kuvvet göndermesini beklerken 3.307/3 sayılı yazı ile müracaat ederek şunları bildirmiştim:

«Eğer Akar'ın cenubundaki cephe Türk baskısına karşı koyamazsa, 2. Ordu Grubunu taarruza geçirmeniz zaruridir.»

Herkes biliyordu ki, Türk Ordusu sayı bakımından bizim ordudan üstündü. Türk Süvari Tümenleri Grubu komutanı Fahrettin Paşa'nın daha sonra yayınlanan raporunda da bildirildiği üzere, Türk Ordusu bu taarruz için 75 km. uzunluğundaki I. ve IV. Tümenlerin işgal ettiği cepheye, her birinin biner mermisi olan 200 top getirmişti. Her biri bizimkilerle ayni kuvvette olan on bir piyade tümeni ile üç süvari tümenini de bu cepheye sürmüş bulunuyordu. Bu arada, diğer savaşlar esnasında, buldukları boş zamanda talim ettirilmiş 30.000 yeni kur'a askeri de vardı.

Sonuç olarak Türklerin taarruz için toplanmış olan ordusu, bizim I. ve IV. Tümenlerimizden on misli, 1. Ordu Grubundan altı misli ve 1. ve 2. Ordu Gruplarının toplam kuvvetinden üç misli fazla idi.

Bunun sonucu şudur ki, Türklerin 1921 Aralık ayındanberi, yani sekiz ay süren hazırlıklarını ben 4.345/25-12-21 sayılı yazı ile komutanlığa bildirmiştim.

Bu sebeple, savunma için, o zaman 1. ve 2. Ordu Gruplarından ibaret Güney Grubunu teşkil etmiştim, fakat komutanlık tekrar 1. ve 2. Ordu Gruplarını teşkil ederek Türk taarruzuna karşı yalnız bir grubu bırakmıştı.

## 14 AĞUSTOS 1922
## (TAARRUZUN İKİNCİ GÜNÜ. AFYONKARAHİSAR SAVAŞININ DEVAMI)
### ÇEKİLİŞ:

Saat 1,20 de, mevkilerinde savunma halinde bulunan tümenlerin, eski yerlerini tekrar işgal etmek için karşı taarruzlar yapmağa hazırlanmalarını emrettim.

Bu sırada Türkler, IV. ve I. Tümenlerin cephesini tazyike devam ediyordu.

Saat 9 da komutanlığa 3.138/3 sayılı şu telgrafı çektim:

«**Akar'ın Güneyinde toplanmış olan Türkler, on tümenle cepheyi şiddetli surette sıkıştırıyor. 2. ve 3. Ordu Gruplarından, sarsılmış olan cephenin takviyesi için kuvvet gönderilmesi zaruridir, zira 2. Ordu Grubunun hazırlanmış olan taarruzu, karşı darbeyi zamanında vuramıyacaktır. Lütfen emir veriniz.**»

Bu arada, IV. Tümen'in 2. ve 3. Dairesine mensup subaylardan Andronikos ve Petrunakos bana gelerek, **Tümen komutanından** tümen sağ kanadının yıkıldığı haberini getirdiler. Buna paralel olarak Türkler Afyonkarahisar demiryolu istasyonu ile onun Batısındaki münakalâtı da ele geçirmişti.

Biraz sonra yanıma, IV. Tümen kurmay başkanı Binbaşı Çolakoğlu (eski Başbakan) gelerek Tümen karargâhının da düştüğünü ve artık durumun düzelmesine imkân olmadığını bildirdi.

I. Tümen de bana Türk tazyikinin şiddetli olduğunu ve cephedeki son hattâ büyük bir güçlükle tutunabildiğini haber verdi.

İş bu duruma girince, hemen Afyonkarahisarı, daha evvel de komutanlığa bildirmiş olduğum üzere, tahliyeye karar verdim ve derhal hastahane ile sairenin boşaltılmasını emrettim.

İhtiram kıt'asile son demiryolu **tahliye vagonundan** sonra, saat 13 de Afyon'dan ayrıldım. O sırada komutanlıktan 2. Grubun IX. Tümeninin 1. Grubu takviye için yola çıktığı haberini aldım.

Maalesef iş işten geçmişti.

Ben, toparlanmak üzere Bal-Mahmut ve Ayvalı sırtları-

na çekilme emri verirken, bir gün evvel (13 Ağustos) komutanlığın 22.000 sayılı emrinden 2. Grub ile 3. Grubun Çay istikametinde mukabil taarruzda bulunacaklarını öğrenmiştim. Ben zaten, Afyonkarahisar'dan fazla uzaklaşamazdım, çünkü artık 1. Ordu'dan kurtulan Türkler bütün kuvvetleri ile 2. Ordu Grubuna yüklenir ve bir felâkete sebep olabilirdi.

Geceleyin, 2. Ordu Grubu Kurmay Başkanından aldığım bir habere göre, yeni taktik üzerine 2. Ordu Grubu, bir mukabil taarruz yapmayı imkânsız buluyordu; bu durumu Komutanlığa da bildirmişti; ben de bunun üzerine 1. Ordu Grubuna saat 23.30 da, ertesi sabah için Dumlupınar'a, (Batıya) çekilme emrini verdim.

## 15 AĞUSTOS 1922
## (TAARRUZUN ÜÇÜNCÜ GÜNÜ - EYRET SAVAŞI)
## (ÇEKİLİŞE DEVAM).

Sabahın saat 3 ünde 2. Ordu Grubunun muvakkaten emrime verildiği ve çekilişi emniyet altına almak için İzmir ile olan münakaleyi muhafaza etmem emredildi.

Türk süvari birlikleri taarruzun ilk gününden Akarçay'ı geçerek İzmir telgraf ve demiryolu hatlarını tahribe muvaffak olmuştu. O civarlarda Türk süveri birlikleri dolaşıyordu.

Taarruzun üçüncü günü Türk'lerin 2. süvari tümeni, levazım ve ikmal kollarına karşı kazandığı başarıdan cesaret alarak, o sırada Ulucak civarındaki Eyret'te bulunan IX. Tümene taarruz etmeğe kalkıştı. Bu Türk tümeni püskürtülerek tamamen yok edildi. Biraz sonra XII. Tümen ile temasa geçmiş ve Türk tümeninin yokedildiği yere giderek Ulucak sırtlarından Türklerin, öldürülmüş süvarilerile atlarının cesetlerini görmüştüm. Bu arada, biri subay olmak üzere bir miktar da esir alınmıştı. Ele geçenler arasında, üzerinde Rusca yazılar bulunan Şnayder-Dangli tipi dört adet de dağ topu vardı.

Ulucağa gidince IX. Tümen ile beraber orada karargâh kuran 2. Ordu Grubu komutanı ile buluştum.

Biraz sonra, IV. Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı Çakaloğlu bana gelerek Tümen Komutanının şu haberini getirdi:

«IV. Tümen'in bütün birliklerinden 500 kişilik bir kuvvetle birlikte tümen kârargâhı olarak Ulucak sırtları yakınında bulunuyordum. O sırada IV. Tümen, sabah vakti Bal Mahmut istikametinden gelen anî bir ateşle karşılaştı ve birden şaşıran birlikler muhtelif istikametlerde dağıldılar.»

Şaşkınlığın doğmasına sebep gerek VII. ve gerekse 1. Tümenin 14 Ağustos akşamı emretmiş olduğum yerleri işgal etmemiş olmalarıdır. Bu mevkiler ertesi günü 1. ve 2. Ordu Gruplarının Batıdan yapacakları harekatta Güneyden rol oynıyacaktı. Üstelik bu mevkiler, daha evvel aldıkları birer emirle I. Tümen komutanı General Franko'ya ve ondan önce 1. Ordu Grubu kârargâh komutanı Albay Papayoannu, 1. Ordu Grubu topçu komutanı ve makina şefi binbaşı Strimber'e de gösterilmişti. Buna rağmen 1. Tümen, gerektiği üzere, 14/15 Ağustos gecesi, ertesi günü ne yapılacağını öğrenmek amacile herhangi bir subay göndermemişti.

Dumlupınar istikametinde çekilen alayların yanlarına ve Güneyine doğru Türk birlikleri ve büyük topçu ve süvari kolları ilerlemişti. Ben bu sırada Ulucak civarındaki Bayram Göl'e doğru ilerlerken Çatal Çeşme köyüne gittim ve orada temizlik hareketini yapacak birliklerin gelmesini bekledim. Bu kuvvetin gelmesinden önce IV. Tümen'in 2. Kurmaylık Dairesinden yüzbaşı Petrunakos yaralı olarak yanıma geldi.

15 Ağustos gecesi saat 23 te, Tümenlerin ve 1. ve 2. Grupların sabahleyin Dumlupınar istikametinde harekete hazır olmalarının bildirdim. I. ve VII. Tümenlere rastlamak ümidile gecenin saat 2 sinde hareket edilmesini emretmiştim.

1. Ordu Grubunun telsizi tahrip edilmiş olduğundan 2. Grubunkini kullanmak mecburiyetinde kaldık, fakat bütün gece çalışmamıza rağmen I, II, ve VII Tümenlerin telsizlerile irtibat kurmak mümkün olmadı ve yaptığımız bütün aramalar esnasında Türklerin Uşak, İzmir ve Eskişehir'deki telsizlerinin müdahalesile karşılaştık.

## 16 AĞUSTOS 1922
## (TAARRUZUN DÖRDÜNCÜ GÜNÜ. ULUCAK VE HAMURKÖY SAVAŞLARI)

16 Ağustos sabahı emrim üzerine yürüyüş halinde olan Tümenler Güney'de saat 6 sıralarında karşılaştıkları

Türk kuvvetleriyle çarpışmağa başlamışlardı.

Birliklerin birbirinden bir hayli uzak mesafelerde arabalar içinde ilerledikleri Ulucak'taki boyun noktasında Türk topçu ateşile karşılaştık ve bu ateş kıt'alarımız arasında karışıklık, intizamsızlık ve hareketsizliğin doğmasına sebep oldu. O sırada oraya varıp yürüyüşün durduğunu anlayınca durumu düzeltmek ve yürüyüşü devam ettirmek için müdahale etmek zorunda kaldım ve askerlere cesaret vermek için bizzat boyun mıntıkasında durdum.

Öğle vakti, Türklerin bütün cephedeki tazyiki arttı ve kuvvetlerimiz Güney'den Kuzey'e kadar Türk piyade birlikleriyle iki süvari tümeninin baskısı altında kaldı.

Hava kararmağa başladığı zaman Türklerin Güney'den yaptığı baskı şiddetlendi ve kuvvetlerimizin sağ kanadı çökerek ayni zamanda Kuzey'den açılan topçu ateşine maruz kaldık ve Türkler tarafından sarıldık.

Buna paralel olarak, küçük çapta bir panik de başlamıştı. Orada bulunan subaylar durumun vahametini konuşuyorlardı. Bunların morali tamamen bozuktu. Benim yanımda bulunan subaylar, yürüyüş yolumuz kesildiğine göre, teslim olma hazırlıklarına başlamanın en makûl hareket tarzı olduğu kanaatindeydiler. Bu fikri bana gayri resmî bir şekilde bildirmişlerdi. Fakat büyük birliklerin komutanlarile Grubun topçu komutanı tarafından bana durumun tetkiki ve ona göre bir karar alınması maksadile keşif yapılması teklif edildi. Ben gayet enerjik bir hareketle bunu reddettim ve henüz kesilmemiş olduğunu tahmin ettiğim Salköy, yani Kuzey Batı istikametinde yürüyüşün devam etmesini kararlaştırarak aşağıki emri verdim:

**«Tümenler Salköy istikametinde geceleyin yürüyüşe devam edecek ve Türklerle karşılaştıkları takdirde onları püskürtmeğe çalışacaktır.»**

Ve yürüyüş emri verdim.

Yürüyüş saat 23 te başladı.

Bu gece yürüyüşü esnasında zifiri karanlık vardı ve bu durumda etrafı görmek imkânsızdı. Birden top sesleri duyuldu, bereket ki uzaktan geliyorlardı. Bereket ki, diyorum, çünkü o karanlıkta birliklerin durumunu tesbit etmek mümkün olmıyacaktı.

## 17 AĞUSTOS 1922
## (TAARRUZUN BEŞİNCİ GÜNÜ, ALİ VİRAN SAVAŞI)

Zifiri karanlıkta yapılan bu yürüyüş esnasında ve ordunun içinde bulunduğu vaziyette subayların emirlerini duyurmaları ancak birliklerin yanına kadar gitmeleriyle mümkün oluyordu.

Sabaha karşı Salköy (Çalköy olacak) yakınındaki tümenlere icabında iki taburu bir araya getirmek suretiyle alaylarını yeniden teşkil etmelerini emrettim.

Tümenlerin çekilmeleri için tesbit edilmiş olan saat 11 de, topçu ateşi başladı, fakat bu ateş kesif olmadığı için Banaz istikametinde yürüyüşe devam edilmesini emrettim. Aldığımız haberlere göre açık olan tek yol burasıydı ve dağ topçumuz da buradan geçebilirdi.

Biraz sonra, Kuzeyden mitralyöz ve topçu ateşine tutulduk ve bu arada ağır bir mermi, Karargâh birinci daire subaylarının da dahil bulunduğu bir alayın ortasına düştü. Yakında bulunanları parçaladı, birçok beygiri öldürdü ve aralarında piyade binbaşısı Yiotis ile Yardımcı Albay Petridis'in de bulunduğu birkaç subayı yaraladı. 2. Ordu Grubu komutanı General Diyenis de, kurmayı ile birlikte 200 metre arkadan geliyordu. Bombanın patlayışını gören General bilâhare bize, havaya taş ve topraktan ibaret bir bulutun yükseldiğini ve bizi gözden kaybedince öldüğümüze kanaat getirdiğini söyledi.

Birden Doğu'dan gelen Türk ateşile karşılaştık ve arkasından Türk birlikleri taarruza geçtiler.

Savaşı kabul etmek mecburiyetinde kaldığımdan tümenlere, Doğu'dan, Kuzey'den ve Güney'den gelen Türklere karşı koymalarını emrettim ve mevkiimi topçunun yanıbaşında tesbit ettim.

Savaş şiddetle devam ediyordu.

İhtiyatların tükenmesi, bize doğru ilerliyen mühim miktarda Türk kuvvetlerinin görüldüğü haberinin gelmesi sebebi ve bu şiddetli savaşın karanlık basıncaya kadar devam etmesi maksadile Yarbay Nikolareas'a Tümenler Grubu ile diğer birliklerin ve Kuzey topçu birliğinin idaresini alıp bunlardan ayıracağı kuvvetleri savaşa sürmesini emrettim.

Durumumuzu gayet iyi kontrol edebilecek bir mevkide bulunan Türk topçusu Kuzey, Doğu ve Güney'den bizi ateş altına aldı ve birliklerimiz arasında kargaşalık çıkarıp moralleriniı çok bozdu. Ateş okadar şiddetli idi ki, yanıma gelen beş asker ile iki onbaşı bana Türk topçu ateşinden masun olan bir yere çekilmemi söylediler.

Karanlık basmadan biraz evvel, Türklerin şiddetli baskısı karşısında cephede muharebe eden birlikler arasında çözülme ve panik başladı ve atlı olanlar Batıya doğru dört nala atlarını koşturmağa başladılar.

Top gürlemelerinden dolayı emirlerim duyulmadığından borozana «dikkat» borusu çalmasını emrettim. Fakat bu işaret de düzeni sağlayamadı ve ancak karanlık basıp da topçu ateşi nisbeten azalınca muvakkat bir sükûnet teessüs edebildi.

17 Ağustos'ta, muhtelif ordu birliklerinden elimde kalan, savaşabilecek durumdaki kuvvet bir tümen kadar bile değildi ve o zaman vadide toplanan bu kuvvetle, Ali Viran'da, Türklerin muhtelif taarruzları esnasında yaptığımız keşiflerden de anladığımıza göre Türklerin sekiz tümenine karşı durmuştuk ve bunu, bizzat Komuta mevkiinde bulunan Türk Süvari Komutanı Bahrettin Paşa'nın (1) daha sonra yayınladığı notlar da teyid etmektedir. Buna rağmen ordumuz geceleyin, kurulan kıskaçtan kurtulmağa muvaffak olmuştu.

Bu Ali Viran savaşına Türkler «Başkumandanlık Savaşı» derler, çünkü bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından idare edilmişti.

Başkomutan Mustafa Kemal, Ankara'daki Millet Meclisi'nde bu savaşı anlatırken şöyle demiştir :

**«17 Ağustosta, çevirme hareketinin etkili olması için taarruzun yakından idare edilmesi faydalı görüldü. Bunun için, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bizzat 2. Ordu ile Süvarinin yanına gitti, ben de cenuptaki 1. Orduya gittim. Orada vaziyeti subaylara anlattım ve bütün birlikleri ertesi günü yapılacak taarruzdan haberdar ettim.**

**Oraya 3. Ordu Grubu kumandanıyla birlikte gitmiştim.**

**Vaziyet o kadar iyi idi ki, kendimi daha ileri gitmekten**

---

**(1) Fahrettin Paşa olacak.**



Trikupis F: 7

alakoyamadım. Salköy (Çalköy olacak) civarında bir yere gittim. Burası, biraz evvel düşman işgalinde idi. Oradan Uşağa doğru giden General Trikupis kuvvetlerinin kıskaç içinde olduklarını ve Kızıl Dağ yarığını güneylerinde bırakarak Salköy'ün batısında Aydemir, Ada Tepe ve Ağaç Köy mevkilerinde toplandıklarını gördüm.

1. Ordumuza mensup birliklerimiz kıskacı doğudan ve güneyden teşkil ederken, 2. Ordu da Salköy, Mezarpınar ve daha batıda kıskacın bir kanadını tutuyordu. Süvarimize, düşmanı çeviren ordumuzla birlikte hareket etmesi emri verildi.

Artık hiçbir şeyi ihmal etmemek lâzımdı. Topçumuza, mümkün olduğu kadar yakından ve iyi yerlerden ateş açmasını emrettim ve öğleden sonra düşman her taraftan ateş altına alındı. Düşmanın karışıklık içinde olduğunu kendi gözümle görüyordum. Başını şimale, şarka ve cenuba vuruyordu. Fakat her istikamet ateşle kapatılmıştı.»

Ordumuzun geri kalan kısmının çekilebilmesi için ben artçı vazifesini görerek Türk kuvvetlerinin yaklaşmasını önliyen son birlikle beraber kalmıştım.

Hareket ânında kendi atımı bulamadığımdan 2. Ordu kumandanının seyisinin atını almağa mecbur kaldım.

Saat 21 de muhtelif birliklerin hareketi başladı. Türklerle yapılacak savaşta yol açma işini görecek birliklerimizin yanında bulunmak istediğim için, serbest kalan yoldan Batı istikametinde yola çıktım. Yürüyüşümüzün başında, Ali Viran köyü civarında makinalı tüfek sesleri işitilmeğe başladı.

Bu savaşa katılan askerler, ordumuzun uğradığı büyük kayıpları ifade için Ali Viran savaşına «Ölüm Çukuru» adını vermişlerdi.

## 18 AĞUSTOS 1922.
## (TAARRUZUN ALTINCI GÜNÜ)
## BANAZA DOĞRU ÇEKİLİŞİN DEVAMI

17-18 Ağustos gecesi, haritamızın yanlış olması ve bir rehberimiz bulunmaması sebebiyle dağlık ve ormanlık araziden ilerliyerek yolumuzu şaşırmış ve sonunda, şafak sökerken, Murat Dağın Bolova boyun noktasına gelmiştik.

Alayı teşkil eden askerler, 16 Ağustos sabahından 18 Ağustos akşamına kadar hiç istirahat etmemiş, hiç durmadan savaşmış (16-17 Ağustos savaşları) ve üstelik uykusuz da kalmıştı. Yorgunluk, açlık ve devamlı surette hareket halinde oluş (bilhassa 17 Ağustos Ali Viran savaşı esnasında) birçok askerler üzerinde maddî bitkinlikten başka ruhî bir karışıklık da yaratmıştı. 17, 18 ve 19 Ağustos geceleri Murat Dağ ormanında bulunanlardan bazıları bu heyecan içinde ağaç dallarını güzel bir parka ve ağaç gövdelerini de musanna saray sütunları sanmıştı.

Orman içinde yaptığımız yürüyüş esnasında, yanımda bulunan 2. Ordu Grubu komutanı General Diyenis güzel bir villâya geldiğini sanıyordu ve bunu bana bildirdi. Villâ filân görmediğim için itiraz edecek oldum. Fakat o israr ettiği için kendimden şüphelenmeğe başladım.

Biraz sonra alay muvakkat bir duraklama yaptı; bu sırada Diyenis'in başı dönerek atından düştü ve öldü; hemen buz kesilmişti.

Onun kurmay başkanı ölünün cebinden evrakını aldı. Fakat biraz sonra, öldü sandığımız general kendine gelmişti.

Baş tabip müdahele etmiş ve onu bir tahtanın üzerine yatırmıştı; fakat general villânın hayali kapısını açmak için bir hareket yaptı ve boşluğu kapı sandığı için uçuruma yuvarlandı.

## 19 AĞUSTOS 1922
## (TAARRUZUN YEDİNCİ GÜNÜ)
## UŞAĞA DOĞRU ÇEKİLİŞ

Gece yürüyüşünden sonra ve ortalık ağarmağa başlarken Murat Dağ'ın tepelerinden birinde ve Sukur-Evren (Susuzören olması muhtemel) den üç kilometre Güney-Doğu'da bulunuyorduk.

O zaman, Banaz istikametinde yürümeyi faydasız bulduğumdan Murat Çay vâdisinden Batı istikametinde ilerlemeğe karar verdim. Fakat yürüyüş esnasında Türklerin iki piyade tümeni (16 ve 17 nci Tümenler) ve bir süvari tümeni (14 tümen) ile karşılaşacağımız haberini aldığım ve silâhlarımızın

noksanlığı ile askerimizin kötü durumunu düşündüğüm için Yunan kuvvetlerini bulmak ümidiyle istikamet değiştirerek Uşak yolunu tuttum.

Saat 22 de, Kuzeydeki Çikli tepesine geldik ve bitkin olan askerlerin dinlenmesi için mola verdim. Yürüyüş esnasında Türk devriyeleri tarafından takip ediliyorduk.

Ertesi günü, saat 4 de Çikli-Karacahisar-Mes'udiye üzerinden Uşak istikametinde yürüyüşe devam edilmesini emrettim.

## 20 AĞUSTOS 1922
## (TAARRUZUN SEKİZİNCİ GÜNÜ. «SON GÜN» UŞAK İSTİKAMETİNDE ÇEKİLİŞE DEVAM

Ertesi günü (20 Ağustos) bizim alay hedefsiz olarak ilerliyordu. Fakat askerlerin yorgun ve aç olmaları sebebiyle ilerleme yavaş oluyordu ve askerler aç oldukları için etrafta yiyecek arıyor, alayda kalmaları güçleşiyordu.

Öğleye doğru Karacahisar yakınındaki küçük Mug-Arap köyüne geldik ve oradan köylülerden Uşak'ın geçen akşamdanberi Türkler tarafından işgal edilmiş olduğunu öğrendik. O sırada, alaya dahil askerler, yürümekten ziyade sürünüyorlardı. 16 Ağustostanberi iki şiddetli savaşa girmişlerdi ve geri kalan zaman zarfında da, kısa birkaç mola hariç, mütemadiyen yürümüşlerdi. Buna ilâveten, ayın 17 sinden ve hattâ 16 sındanberi gıda olarak birşey almamış, yalnız ot ve yolda rastladıkları tek tük sebze bahçelerinden temin ettikleri meyva ve sebzeleri yemişlerdi. Cephenaye gelince, herbirinde 5-10 ar mermi kalmıştı, makinalı tüfeklerin ise bir tek mermisi yoktu.

Alayın genel durumu bu olup, askerler birer savaşçıdan çok, insan harebesi haline gelmişti ve bu halde bulunan asker ve subaylar 13 Ağustostanberi çarpışıyor, ablokaya giriyor, ikinci bir savaşa başlamak üzere düşman hatlarını yarıyor, geceleri ormanlarda ilerliyor, ayın 16 sındanberi bir şey yemeyip cephanesiz kalıyorlardı. Velhasıl bu alay yorgun ve aç olup sinirleri tamamen bozulmuştu. Kısaca, başlarına bunlar gelmişti ve çektikleri insan takatinin üstünde idi.

Uşak'ın işgal edildiğine dair haber üzerine subaylarla askerlerin içinde bulundukları durumdan dolayı fazla birşey yapamazdım; bunun için ordunun şoseden ayrılarak, günün geri kalan kısmında oradaki mevcudiyetimizi gizlemek amacı ile vâdi içinde ve savunma durumunda kalmasına karar verdim. Bu suretle askerler de karanlık basıncaya kadar istirahat etmiş olacaklardı. Gece olunca yola devam edecek ve Uşak ovasından Güney'de, Karacahisar üzerinden Mesudiye'ye, oradan Kapaklara ve yine Güneyde Salmanlara ve oradan Batıya giderek bu suretle mümkün olduğu kadar az enerji sarfedecektim.

Bunun üzerine alay, 1.155 metre yüksekteki köyün Güneyinden Karacahisar istikametinde yola çıktı; bu alan 1921 Haziranında Kütahya harekâtının cereyan ettiği yerdi ve Uşak Doğusundaki Savunma hattı burada idi. Saat 14 de burada mola verilmesini ve emniyet tedbiri alınmasını emrettim. Emniyet tedbiri olarak da askerlerin gizli siperlerden çıkmamaları emrini verdim.

Saat 16 sıralarında Güney tarafındaki nöbetçiler o cepheden takriben 1 km. mesafede Türk süvarisiyle ondan dört kilometre mesafede de bir mikdar Türk piyadesinin görüldüğünü haber verdiler. Keşif yapmak üzere yolladığımız 2. Grup kurmay subaylarından Binbaşı Ruvlais geri dönerek yukarıki haberleri doğruladı ve tahminine göre gelen kuvvetin üç piyade tümeni kadar olduğunu söyledi. Ayni anda, Güney istikametinden Türk topçu ateşi başlıyordu.

Bunun üzerine XIII. Tümen Komutanı Albay Kaybalis'e gerekli tedbirleri almasını söyledim. Ben bu albaya, çoğu XIV. tümene mensup birliklerden teşekkül etmiş alayın kumandasını vermiştim. Bu derleme kuvvetlerin heyeti mecmuası 15.000 kişiyi geçmezdi.

Fakat biraz sonra yanıma gelen bu komutan, savaşmak üzere ilk hatta götürmek istediği askerlerin kâfi cephaneleri olmadığından cepheye gitmek istemediklerini ve boşuna telef olacaklarını söylediklerini bildirdi. Bundan sonra, borozanlardan biri, kimsenin emri olmaksızın «Ateş kes» borusunu çaldı ve bu suretle ilk hattı işgal eden askerler, kendilerinden 600 metre mesafedeki düşmana ilk kurşunlarını attıktan sonra yerlerini terkettiler.

Buna hiddetlenerek mezkûr borozana doğru koştum ve «ateşe başla» borusunu çalmasını emrettim. Bu emrimi yerine getirdi. Sonra uzaklaşmasını söyledim. Derhal cepheye gitmek istemiyen bölüğün yanına koştum ve vatan ve namus hislerini okşayıp vatana karşı olan vazifelerini hatırlatarak onları iknaa çalıştım; bölüğün başına geçtim ve sonuna kadar mukavemet etmelerini söyliyerek takip etmelerini istedim.

Fakat onlar reddederek mermileri olmadığını ve bu sebeple boş yere ve maksatsız olarak ölmeyeceklerini söylediler.

Daha küçük birliklerin Komutanları da askerlerin Türklere karşı gitmek istemediklerini bildirdiler. Bazıları da, başlangıçta işgal etmiş oldukları savunma mevkilerini terketmişlerdi. Bazıları ise, kendilerini boş yere telefedecekleri için, buna devam ettikleri takdirde subaylarını bağlayıp Türklere teslim edeceklerini söylüyordu.

Bu vaziyetle karşılaşınca XII. Tümen topçu komutanı Yarbay Manusos'u çağırarak Türklere tümenin toplariyle ateş açmasını söyledim. Bu işte mevcut mermileri kullanacaktı. Fakat topçu ateşi gecikiyordu.

Biraz sonra şu haberi aldım:

Silâhlı piyade askerleri topçuların etrafını sarmış ve Türklere ateş açıldığı takdirde kendilerinin de topçulara ateş edeceklerini söylemişlerdi. İleri sürdükleri sebep de şu idi: sayet şimdiden ateşe başlanmaz da Türklerle göğüs göğüse gelince savaşa girişilirse, Türkler onları esir alırdı, eğer cephanelerini şimdiden bitirirlerse Türkler geldiği zaman hepsini keserdi.

Bu suretle son mukavemet ümidi de sönmüştü.

Derhal küçük birlik komutanlarının subay ve askerleriyle birlikte sonuna kadar mukavemet için mevzie girmelerini emrettim. Fakat istisnasız, bütün subaylar bana askerlerinin savaşmak istemediklerini söylediler ve kendi fikirlerini de ilâve ederek mücadelelenin boş olduğunu, tarafımdan gösterilecek sabrın, subayların Türklere teslim edilmesinden daha hayırlı olacağını bildirdiler

Bu acıklı durumda kalınca, büyük bir üzüntüyle top ve makinalı tüfeklerin tahrip edilmesini emrettim ve bu emrim yerine getirildi. Mevcut subaylar bana askerlerin takındığı tavır hakkında imza verdiler (bu hususiaki rapor bilâhare General Konstantinos Aenias Mazarakis'in riyasetindeki Tahkik Ko-

misyonu'na verildi) ve Türk süvarilerinin hatlarımıza yaklaşıp, mukavemet gösterdiğimiz takdirde askerlerin kesileceğini anlayınca beyaz bayrak çekmek mecburiyetinde kaldık.

## ESARET
## YUNANİSTANA DÖNÜŞ

Uşak dışında esir olup o zamanki Türk ordusu kumandanı İsmet Paşa'nın (bilâhare Türkiye Cümhurbaşkanı olmuştur) dairesine götürüldüm; o da beni Mustafa Kemal'e götürdü.

Mustafa Kemal'in odasına girdiğim zaman o, ayağa kalkarak dostane bir şekilde beni karşıladı ve Fransızca hitap ederek şunları söyledi :

— Unutmayın ki, Koca Napoleon da esir olmuştu.

— Siz vazifenizi tam olarak ve sonuna kadar yaptınız, biz de sizi takdir ve size hürmet ediyoruz.

— Siz burada esir değil, misafirsiniz.

Sonra bana sordu :

— Küçük Asya Orduları Komutanlığına tâyin edildiğinizi biliyor musunuz?

Ben cevap verdim :

— Hayır!

Malûm olduğu üzere Türk ordusunda telsiz vardı ve taarruz esnasında dışardan haber alıyordu.

Ne olursa olsun, 23 Ağustos 1922 tarihli Atina gazeteleri şu haberi veriyordu :

**«Tuğgeneral Trikupis Küçük Asya Orduları Komutanlığına tâyin edilmiştir. Kendisi harp sahalarındaki cesaretinden dolayı tümgeneralliğe terfi ettirilmiştir.»**

22 Ağustos 1922 de de Resmî Gazete'de benim Küçük Asya Orduları Komutanlığına tâyin emrim intişar etmişti ve bunda şöyle deniyordu:

**«Halihazır yılın 22 Ağustos günü Kıraliyet iradesi ve Millî Savunma Bakanı'nın tasvibiyle, bakanlık emrine alınan Tümgeneral Hacianesti' G.'in yerine Tuğgeneral Nikolaos Trikupis Küçük Asya Orduları Komutanlığına getirilmiştir.»**

Savaş alanlarında gösterdiğim cesaret hakkındaki sözler ise bu emirde yoktu; zira, herhalde felâket ve Küçük Asya'daki ordumuzun dağıldığı öğrenilmişti.

Fakat sonraları, 1927 yılında bu rütbeyi aldım. 9 Haziran 1927 de imzalanan tümgeneralliğe terfiim emri ayni yıl ve ayın 11 tarihli Resmî Gazetesinde yayınlanmıştı.

Uşak'tan Ankaraya ve oradan da Ankara'nın Kuzey Doğu'sunda ve Küçük Asya'nın ortasında bulunan Kırşehir'e götürüldüğüm; buraya diğer generaller (Diyenis, Dimaras ve Kladas) ile birçok subay da getirilmişti.

Orada, aslen Tesalya'nın Larisa şehrinden olan ve Yunanca bilen bir Türk albayının sıkı nezareti altında idik.

Günün birinde ikimiz konuşurken bana:

— Birkaç güne kadar, dedi, bizden ayrılacaksınız.

Ben sordum:

— Ne oldu?

— Türk hükûmeti, Yunan hükûmetinden Trakya'da esir olan General Cafer Tayyar'ın iadesini istedi, Yunan hükûmeti de mukabilinde sizi istemiş.

Birkaç gün sonra ayni Türk albayı bana şöyle dedi:

— Türk hükûmeti, General Cafer Tayyar'a mukabil, Trikupis hariç, herhangi bir Yunanlı generali vermeğe razı olduğunu bildirdi.

Bu suretle, neticede general Kladas esaretten kurtuldu.

Esaret bir yıl devam etti.

General Diyenis, Dimaras ve Kladas Konsey başkanlığının kararı üzerine Atina'ya vardıkları zaman terhis edildiler, ben ise Millî Savunma Bakanlığı emrine verildim.

Her Millî Savunma Bakanı değiştiğinde huzuruna çıkıp, harp esiri olarak divanı harbe verilmemi istedim.

Fakat her müracaat ettiğim bakan, beni methettikten sonra neticede şunları söylüyordu:

— **Talebiniz genel hükümlere girer ve şimdiki halde bakanlık konseyine dahil olduğunuz için bu isteğiniz reddedilecektir.**

Bu amaçla yaptığım bütün müracaatlar bu şekilde sonuçsuz kaldı.

O bakanın yanında General Kondilis de vardı ve o da benim isteğimi reddetti.

Ben o zaman, şikâyet yollu bütün müracaatlarımın reddedildiğini ve fakat bunun beni tatmin etmediğini söyledim. General bana şu cevabı verdi:

— Yalnız bizim değil, size karşı Türklerin bile büyük bir saygısı var. Sekiz gün önce Türk sefirini gördüm, bana Mustafa Kemal'in kendisiyle Yunanistan hakkında yaptığı bir konuşmada şunları söylediğini bildirdi: «Bütün Yunan generalleri arasında en çok korktuğum Trikupis'tir.» Yani, görüyorsunuz ki, yalnız bizim değil, Türklerin bile size karşı saygıları var.

Bu hususdaki sabırsızlığım o dereceye vardı ki, bir gün Millî Savunma Bakanlığının adlî kısmına giderek, oradaki subaylara benim savaştaki harekâtım hakkında dâva açmak üzere celpname hazırlayıp hazırlamadıklarını sordum; bu suretle divan-ı harpte isteğimin kabul edileceğini sanıyordum.

Bana orada da, boşuna zahmet edeceğim, zira bazı deliller göstersem de, bunların esassız olduğunun ispat edileceği cevabı verildi.

Nihayet sabrım tükenerek 18 Haziran 1924'de Millî Savunma Bakanlığının Zat İşleri Müdürlüğüne bir müracaat yaptım; bu müracaatım gazetelerde yayınlandı.

Ben divanı harbe verilmemi istiyordum.

Ama bu gayretim de sonuçsuz kaldı.

Fakat bir süre sonraki hükûmet isteğimde haklı olduğumu kabul etti: önce bana, kıdem sırama göre, tümgenerallik rütbesi verildi, sonra Millî Savunma Bakanlığının emriyle, itaatsiz subayların sorguya çekilmesi ve daha sonra bunların ordudan ihraç edilmesi için bir Generaller Meclisi Kuruldu.

## SAVAŞCILARIN DÖNÜŞÜ

Yunanistanda, halk arasında savaştan dönenler için yanlış bir kanaat mevcuttur.

Genellikle yaralı olana savaşçı ve kahraman gözü ile bakılır. Yaralı olmayan sadece savaşçıdır. Esirlere gelince, Yunanistanda, bunlara cesaretsiz ve korkak denir.

Bence, savaşçılar hakkındaki bu genel değerlendirme hak ve gerçeğin karşılığı değildir.

Bu hatalı fikrin edinilmesinin sebebi tecrübesizliktir. Fakat 1897 den 1922 (1897, 1912, 1913, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922) ye kadar cereyan eden savaşlara girmiş olanların bu hususta ki fikirleri başkadır ve harekât alanlarından gelenler hakkında başka türlü karar verilir.

Benim kanaatimce, yaralıya fevkalâde bir gözle bakmamalı, fakat hangi sebeple yaralandığı incelenmelidir, çünkü yaralanmamış olanlar, savaşta çok iş görmüş demektir.

Esirlere gelince, bunların da hangi sebeple esir oldukları nazara alınmalıdır. Birçok subaylar görevlerini büyük bir feragat ve fedakârlıkla yaparlar. Hattâ bunların birçokları savaşırken yaralandıklarından özel bir değer ve takdire lâyıktırlar. Fakat bunlar arasında, yaralanmamış olanlara da ötekilerden aşağı bir gözle bakılmamalıdır.

Her halde mermi yalnız cessurlara atılmaz ve onları diğerlerinden ayırmaz.

Yaralanmamış cessur insanlar da, arkadaşları tarafından takdir ve saygı ile yadedilir ve bunlar genellikle kahraman ve mütevazi olarak kabul edilip, muzafferler sırasına sokulur. Çünkü bunların gerçek değerinin, kendi arkadaşları tarafından takdir edilmesi, onlar hakkında dostça hareket edilse de, imkânsız değildir.

Çokları vardır ki; savaş esnasında kayaların arasına saklandıkları halde yaralanırlar, buna mukabil diğerleri de, kahramanca savaştıkları halde hiçbir yara almazlar.

Nasıl olursa olsun, yaralananların sevilmesine mukabil, canlarını dişlerine takarak mücadele etmelerine rağmen yaralanamadıkları için nazara alınmamaları hak mıdır?

Bazı birlik komutanları vardır ki, savaş esnasında atla siperlerin içinde dolaşmak mecburiyetindedirler.

Bunların atları savaş esnasında ölür veya yaralanır, kendilerine ise, tesadüf eseri olarak birşey olmaz.

Yaralananları takdir ederken, diğerlerini, sırf yaralanmadıkları halde hiçe saymak hak mıdır?

Harpte esir olanlara gelince, Yunanistanda bunlar hakkında geçerli olan kanaat de yanlış ve haksızdır.

Kendilerini savunabilecek halde olmalarına rağmen, görevlerini yapmayıp korkudan teslim olanlar, tabii kurşuna dizilmeye veya idam edilmeye lâyıktırlar. Fakat, öyle subay, er

ve birlik komutanları vardır ki, savaştıkları esnada ellerindeki silâhların verdiği bütün imkânları kullandıkları halde bir an gelir ki teslim olmak zorunda kalırlar. Zannetmem ki, bunlar hiçbir suretle tel'in edilmek hakkını kazanmış olsunlar.

Bazı büyük birlik kumandanları vardır ki, kendilerinden üstün düşman kuvvetiyle karşılaşıp sıkı bir savaş sonunda çekilmek zorunda kalırlar.

Bunlar, askerlerine cesaret vermek için artçıların yanında kalmış ve savaşa katılmışlardır. Çenber içine alınan birçokları, gece vakti, yanlarında kalanlarla beraber düşman hatlarını yarmışlardır. Yine çenber içinde kalan bazıları cephaneleri kalmadığı veya günlerce süren savaşlar sonunda askerler bitkin düştüğü halde bütün gün ve gece savaşır ve sonunda kendileri başa geçerek şu emri verirler: «SONUNA KADAR SAVAŞ!»

Eğer bu çetin şartlar altında, geri kalan orduların büyük birlikler komutanları sonuna kadar savaşarak esir düşerlerse, kabahatli mi olurlar?

Bunların kabahat ve günahları nedir?

Bunun tek cevabı vardır ve onu da Büyük Napoleon vermiştir.:

— Waterloo, birçok zaferlerin hatırasını silecektir. Son hareket birincisini unutturur.»

Bundan çok önce de Aristotelis şöyle demiştir.

«Fıçı dolusu akıla, bir damla talihi tercih ederim.»

S O N